

Kırıkkale Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER

Sosyal Bilimler Enstitüsü

DERGİSİ

- ◆ **H. BAYRAM SOY**
Satılık İmparatorluk: Britanya İmparatorluğu'nun Tasfiyesi
- ◆ **MUSTAFA GENÇOĞLU**
Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası
- ◆ **ORHAN AVCI**
Mehmet Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı
- ◆ **MERVE SUNA ÖZEL**
Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları
- ◆ **RECEP YÜCEL, CİHAT KARTAL**
Muhasebecilerin Mesleki Uygulamalarındaki Etik Algılarına İlişkin Bir Araştırma
- ◆ **NECATİ ALP ERİLLİ**
Bulanık Kümeleme Analizi ile İstatistikî Bölge Birimlerinin (İBBS) Mali Değişkenlere Göre Sınıflandırılması
- ◆ **CİHAN ÇAKMAK**
Yabancılarla Türkçe Öğretiminin Tarihçesine Genel Bir Bakış Denemesi
- ◆ **ÖMER ALİ KESKİN**
Millî Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetinin Doğuşu, "İstikbâl"
- ◆ **BAHADIR UYSAL**
Tez Tanıtım Yazısı
- ◆ **FİRDEVS ÇETİN**
Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi (SATAUK) (6-8 Kasım 2014) Hakkında Bir Değerlendirme
- ◆ **SALİH TOPRAK**
Prof. Dr. Ahmet Cevizci'nin Ardından

Temmuz 2014
Cilt: 4, Sayı: 2

July 2014
Vol: 4, No: 2

Kırıkkale Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2014 / Cilt: 4 Sayı: 2

Kırıkkale Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanan, ASOS Index'te taranan çok disiplinli ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Yazıların Yayınlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.

© 2012 Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tüm hakları saklıdır. Makaleler izin almaksızın başka bir yerde yayınlanamaz.

Sosyal Bilimler Dergisi

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 71450 Yahşihan / KIRIKKALE
e-mail: sbd@kku.edu.tr

Derginin Sahibi

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Doç. Dr. Şamil Öçal

Editör

Doç. Dr. Şamil Öçal

Sayı Editörü

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Doğan

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. İbrahim Mazman
Yrd. Doç. Dr. Salim Pilav

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu
Prof. Dr. Nihat Işık
Prof. Dr. Dolunay Şenol
Prof. Dr. Eyup Baş
Prof. Dr. İlhami Sığırıcı
Doç. Dr. Ahmet Karadoğan
Doç. Dr. Mustafa Balcı
Doç. Dr. Haluk Özdemir
Doç. Dr. Ali Taş
Doç. Dr. Sema Önal
Doç. Dr. Hacı Bayram Işık
Doç. Dr. Cemal Fedayi

Sekreteryaya

Arş. Gör. Ahmet Buğra Hamşioğlu
Arş. Gör. Demet Konur
Arş. Gör. Merve Suna Özel

Tasarım

Cinas Grafik (312 310 08 60)

Baskı

Kalkan Matbaacılık, Büyük Sanayi 1. Cad. No: 99/32 İskitler / ANKARA (312 341 92 34)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ekrem Yıldız (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurhan Papatya (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Bekçi (Nevşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer Nurlu (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal Yıldırım (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol Kurubaş (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Emiroğlu (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Yüksel (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hicabi Kırilangıç (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. B. Ünal İbret (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Canatan (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Özdemir (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Çınar (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü Gürsoy (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati Beşirli (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Aydın (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. H. Bayram Soy (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Haluk Özdemir (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Göçer (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Kazım Arıcan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Rahman Ademi (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Şamil Öçal (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Cevdet Yakupoğlu (Kastamonu Üniversitesi)

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Mustafa KARA	Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK	Doç. Dr. Latif ÖZTÜRK
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ	Doç. Dr. Fehmi BAKIRCI
Prof. Dr. Seyhan TAŞ	Doç. Dr. Nuriye BİLİK
Prof. Dr. Ömer YILMAZ	Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Prof. Dr. Muammer ŞİMŞEK	Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİR
Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ	Yrd. Doç. Dr. Tugçe VAROL
Doç. Dr. Kamil ÇOLAK	Yrd. Doç. Dr. Erdal ÇETİNTAŞ
Doç. Dr. Bahri ATA	Yrd. Doç. Dr. Vedat KARTALCIK
Doç. Dr. Adnan AKIN	Yrd. Doç. Dr. Fatih YILMAZ
Doç. Dr. Resul AY	Yrd. Doç. Dr. Devrim ÜMİT
Doç. Dr. Recep YÜCEL	Yrd. Doç. Dr. Hasan GÜLER
Doç. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	Yrd. Doç. Dr. Emre AKSOY
Doç. Dr. Hüsnü KAPU	Yrd. Doç. Dr. Zekai KARDAŞ
Doç. Dr. Oğuzhan TÜRKER	Yrd. Doç. Dr. Yaşar ZORLU
Doç. Dr. Özgür SARI	Yrd. Doç. Dr. Esat SARICAOĞLU

İÇİNDEKİLER

Editörün Notu.....	5
<i>Satılık İmparatorluk: Britanya İmparatorluğu'nun Tasfiyesi</i> H. Bayram Soy.....	7
<i>Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası</i> Mustafa Gençoğlu.....	33
<i>Mehmet Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı</i> Orhan Avcı	75
<i>Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları</i> Merve Suna Özel.....	99
<i>Muhasebecilerin Mesleki Uygulamalarındaki Etik Algularına İlişkin Bir Araştırma</i> Recep Yücel, Cihat Kartal	123
<i>Bulanık Kümeleme Analizi İle İstatistikî Bölge Birimlerinin (İBBS) Mali Değişkenlere Göre Sınıflandırılması</i> Necati Alp Erilli	149
<i>Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihçesine Genel Bir Bakış Denemesi</i> Cihan Çakmak.....	167
<i>Milli Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; "İstikbâl"</i> Ömer Ali Keskin	183
<i>Tez Tanıtım Yazısı</i> Bahadır Uysal.....	199
<i>Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi (SATAUK) (6-8 Kasım 2014) Hakkında Bir Değerlendirme</i> Firdevs Çetin.....	201
<i>Prof. Dr. Ahmet CEVİZCİ'nin Ardından</i> Salih Toprak	203
<i>Yayın İlkeleri / Yazım Kuralları.....</i>	206

EDİTÖR'DEN

Değerli Okurlar,

Ocak 2011'de yayın hayatına başlayan dergimiz, içerdiği yeni ve değişik konularıyla yine sizlerle birlikte. Dergimiz yılda iki defa yayınlanmakta olup, Sosyal Bilimler alanında hizmet veren Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)'inde taranmaktadır. Ayrıca dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nda taranmak üzere müracaat aşamasına gelmiş bulunmaktadır. Hiç şüphesiz dergi olarak nihai amacımız, ulusal ve uluslararası indekslerde yer almaktır.

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin bu sayısında, önceki sayılarda olduğu gibi, içeriği itibarıyla sosyal bilimlerin her alanına hitap etmesine rağmen, tarih ağırlıklı yazılara daha fazla yer verildiği görülecektir. Bu husus daha önceki sayıda ifade edildiği üzere, tematik özel sayıların çıkarılması çabasının bir ürünü olarak görülmelidir.

Yoğun ve dikkatli bir çabanın sonucu hazırlanan dergimizin elinizdeki sayısında, her biri değerli beş tarih, birer de işletme, ekonometri ve dil alanlarında olmak üzere sekiz adet araştırmaya yer verilmiştir. Başlıklar itibarıyla yazılar şunlardır: "Satılık İmparatorluk: Britanya İmparatorluğu'nun Tasfiyesi", "Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası", "Mehmet Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı", Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", "Milli Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; "İstikbâl", "Bulanık Kümeleme Analizi", "İstatistikî Bölge Birimlerinin (İBBS) Mali Değişkenlere Göre Sınıflandırılması" ve "Muhasebecilerin Mesleki Uygulamalarındaki Etik Algılarına İlişkin Bir Araştırma". Bu değerli telif eserlerin yanında önceki sayılarımızda başlatılan doktora tez ve sempozyum/kongre tanıtımına devam edilmiş, ayrıca bu sayıda geçtiğimiz günlerde hayatını kaybeden, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Başkanı 55 yaşındaki Prof. Dr. Ahmet Cevizci anısına bir yazıya da yer verilmiştir.

Dergimize gönderdikleri yazılarla bize destek veren ve gönderilen yazılarda hakemlik sürecinde bize yardımcı olan çok değerli akademisyenlere teşekkürü bir borç biliriz. Bunların yanında yayın kurulu üyelerimiz ve sekreteryayı yürüten arkadaşlarımız başta olmak üzere derginin çıkmasında emeği geçen herkese şükranlarımızı sunarız.

Dergimizin yeni sayılarında buluşmak üzere.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DOĞAN

Sayı Editörü

SATILIK İMPARATORLUK*: BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN TASFİYESİ

H. Bayram SOY**

ÖZET

Sahip olduğu hâkimiyet alanı ve yönettiği nüfus göz önünde bulundurulduğunda, Britanya İmparatorluğu tarihin gördüğü en kudretli imparatorluktu. Britanya İmparatorluğu inşa edilirken içeride hoşgörülü, dışarıda ise baskıcı olmuştur. İngilizler, Britanya Adası'nda yaşayan Gallileri ve İskoçları "imparatorluğu"na dâhil ederken ve daha önce kovmuş olduğu Yahudileri sonradan bünyesine kabul edip, Fransızların hayat hakkı tanımadıkları Huguenotlara da kucak açarken, İmparatorluğun özellikle ten rengi farklı olan bölgelerinde, bütün kârın Britanya'ya aktığı acımasız bir sömürü düzeni kurmuş ve gittikçe tepki çeken ve isyana neden olan ırkçı uygulamalara yer vermiştir. Yani içerideki farklılıklara veya dışarıdaki "beyaz dominyonlarına" hoşgörü gösterirken, dışarıdaki ten rengi farklı "ötekileştirilmiş" sömürgelerinde baskı, zulüm ve katliama girişmekten çekinmemiştir. Bu farklı uygulama, sonuçlarını en bariz bir şekilde bağımsızlık sürecinde göstermiştir. Hoşgörü ile davranılanların İmparatorluktan ayrılması daha ılımlı olmuşken, ayrımcılık ve zulme maruz kalanlar isyan ve kan dökülmesine sahne olan olaylarla ancak bağımsızlıklarını elde edebilmişlerdir. İki dünya savaşı sebebiyle maliyesi çöken Britanya, hoşgörü eksikliğinin de olayları tahrik etmesiyle, eski kolonisi ABD'ye satılacak hâle düşmüştür.

Anahtar kelimeler: Britanya İmparatorluğu, Sömürgeciliğin tasfiesi, Sömürgecilik, Emperyalizm, Hoşgörü.

* Bu kavram Ferguson'un (2011: 279-339) eserindeki ilgili bölümden esinlenilerek kullanılmıştır.

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
bayramsoy@yahoo.com

EMPIRE FOR SALE: DECOLONIZATION OF THE BRITISH EMPIRE***

ABSTRACT

Considering the controlled area and governed population, British Empire was the most powerful known empire. When the Empire was being constructed, tolerance was shown at home, but oppression abroad. The English people, while integrating the Welsh and Scottish people to the Empire, incorporating the formerly repulsed Jews, and embracing the expelled Huguenots, they built a relentless exploitation system, where the profit was flowing to the motherland, and did segregation, that caused increasingly reaction in the colonies where the colored people were living. In other words, they showed tolerance for the differences at home and in the “white dominions”, but they felt free in practicing oppression, persecution and massacre in the marginalized colored colonies. This discrimination showed its effect during the liberation movements very clearly. The tolerated colonies and subjects seceded from the empire peacefully, whereas those who were restrained and oppressed, gained their independence after bloodshed and revolt. Besides the upheavals caused by intolerance in the colonies, having economically collapsed due to the two World Wars, British Empire has fallen to the situation to be sold to her former colony to the United States.

Key words: *The British Empire, Decolonization, Colonization, Imperialism, Tolerance.*

*** The term used was inspired by the related chapter of the book of Ferguson (2011: 279-339).

Giriş

Henry Morgan adlı Galli, Aralık 1663'te Nikaragua Gölü'nün kuzeyinde kalan İspanyol ileri karakolu Gran Grenada'ya çarpıcı bir baskın düzenlemek için Karayipler'in ötesine 800 kilometrelik bir deniz yolculuğu yaptı. Seferin amacı basitti: İspanyol altını bulup çalmak - tabii varsa başka taşınır mallar da... Britanya İmparatorluğu'nun böyle başladığını, denizlerde şiddet ve hırsızlığın girdabında ortaya çıktığını hiç unutmamak gerekir. Yabancı topraklarda İngiliz yönetimi kurmayı amaçlayan bilinçli emperyalistler, ya da deniz aşırı ülkelerde yeni bir hayat kurmayı uman koloniciler tarafından tasarlanmış değildi. Morgan ve emrindeki 'korsanlar', başka bir imparatorluğun kazancını çalmaya çalışan hırsızlardı... İngiliz hükümeti Morgan'ın işlerine göz yummakla kalmadı, onu kesinlikle teşvik etti. Londra'dan bakıldığında, korsanlık Britanya'nın Avrupa'daki başta gelen hasmı İspanya'ya karşı savaşını yürütmenin düşük maliyetli bir yoluydu. Taht, uygulamada böyle kişilere "izinli korsan" ruhsatı vererek, hâsılattan bir pay karşılığında harekâtlarına meşruluk kazandırdı. (Ferguson, 2011: 27-28)

Konuya Niall Ferguson'un Britanya İmparatorluğu'nun modern dünyayı şekillendirmesini ufuk açıcı bir şekilde tasvir ettiği eserinden bu denli uzun bir alıntıyla girmemin sebebi şudur ki; geçmişi anlatan eserlere bakıldığında her devletin/imparatorluğun uzun süreliğine çok âli/yüce amaçlara hizmet edeceği iddiasıyla ortaya çıktığına şahit oluruz. Hatta var olan bir devlet sistemine müdahale eden kişi ve grupların dahi, yönetmeye talip oldukları insanlara ne vaat ettiklerine bakmaksızın, "1000 yıl sürecek" bir devlet/sistem kurdukları iddialarını görürüz. Bu durumlara Nazi "İmparatorluğu" ve Türkiye'de 1997'de yaşanan "28 Şubat Müdahalesi"ni örnek verebiliriz. 1000 yıl süreceği iddia edilen bu oluşumlardan ilki ancak on iki yıl ayakta kalabilmiş, ikincisinin ise bu kadar dahi ömrü olmamıştır. Bu bağlamda, 19. yüzyılda Britanya emperyalizminin amacını ve ufkunu belirlemiş olan iflah olmaz İngiliz emperyalisti Cecil Rhodes (1853-1902) ile meşhur İngiliz şairi Rudyard Kipling (1865-1936), yukarıda tasvir edilen keyfiyette başlayan bir imparatorluğa, "beyaz adamın sırtındaki yük" olarak görülen, teni farklı renkteki insanları medenileştirme görevini yüklemişlerdir. Hâlbuki ne John Cabot'un yola çıktığı 1497'de, ne de 1947'de Hindistan'dan ayrılırken İngilizlerde/Britanyalılarda bu misyonun emarelerini görmek mümkündür.

Gerek özelde İngilizlerin, gerekse de genelde Avrupalıların sömürgeleştirdikleri bölgelere gitmeleri neredeyse gittikleri hiçbir yerde hoş karşılanmamış, bilâkis huzursuzluğa sebep olmuştur. Çünkü yerlilere göre Avrupalıların gelişiyle binlerce yıllık bir sosyal denge bozulmuştu. Niyetleri ne kadar iyi olursa olsun, istilacıların varlığı yerlilerin mutluluğunu bozmuştu. Onlara göre bu ceset rengindeki

adamların¹ gelişyle dünyaları alt üst olmuş, tanrıları ve ataları eskisi gibi itibar görmez olmuş, yaşlılar gençler üzerindeki etkilerini kaybetmiş, önceki idareciler ise idarî yetkilerini yavaş yavaş yitirmişlerdi (Deschamps, 1966: 53). Eğer 1492'yi bir başlangıç noktası olarak alacaksak, sonraki yüzyıllar boyunca Avrupalı sömürgecilerin idareleri altına aldıkları bölgelerdeki bu etkileri değişmemiştir. İki dünya savaşının insanlık üzerindeki etkisi bu sömürgecilik düzenin boyutunu değiştirmiş ve hem Soğuk Savaş Dönemi'nde hem de bunun sonrasında farklı parametrelerle devam etmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında, özellikle 2003'ten itibaren ABD'nin Irak'ta ve Afganistan'da, hiçbir uluslararası örgüte danışmadan ve onlarla işbirliğine girmeden, neredeyse rakipsiz ve durdurulamaz bir şekilde dünyanın jandarmalığına soyunması, klâsik imparatorlukların icraatlarını çağrıştırdığından, eski bir konuda yeni bir tartışma başlatmıştır. Uzak ve yakın geçmişte yaşamış imparatorluklar, bunların işleyişi ve birbirleriyle rekabeti, güçlü ve uzun ömürlü olabilmelerinin dinamikleri gündemi meşgul etmeye başlamış ve bunları bir bütün hâlinde değerlendiren çok sayıda eserin kaleme alınmasına yol açmıştır.² Özellikle 19. yüzyılda yaşanan çok boyutlu gelişmeler insanlığın bilinen tarihindeki en yaygın yönetim şekli imparatorluğun ulus-devlet formuna evrilmesinin sancılılarıyla, gerisinde iki büyük “dünya savaşı” bırakarak 21. yüzyıla girmesine neden oldu. Bu savaşların aslında imparatorlukların güç mücadelesinin sonucu olduğu iddiaları da elbette yerindedir. Günümüzde artık geleneksel imparatorluklar yaşamadığı gibi iktidar merkezinin olmadığı, yeni bir egemenlik düzenin hüküm sürmekte olduğuna dair tartışmalar da yapılmaktadır.³ Hatta ABD'nin yeni imparatorluk formları ve oluşumlarını bir tarafa bırakarak “terörizme ve başıbozuk devletlere karşı” mücadele eden ve “kapitalizmin ve demokrasinin yararlarını başka ülkelere yayma” sorumluluğunu üstlenen bir devlet olarak, geleneksel imparatorluk rolüne soyunmasının yararlarını dile getirenler de vardır.⁴ Neresinden bakılırsa bakılısın içinde yaşadığımız dünya, güvenlik sorunları, büyük devletlerin doymak bilmeyen ihtirasları, uluslararası işbirliği ve güvenlik örgütlerinin bu büyük devletlerin güdümünde olması ve bunun doğurduğu sıkıntılar gibi nedenlerle, aslında insanoğlunun çok da alışık olduğu bir başka kaotik dönemin çalkantılarını yaşamaktadır.

Niall Ferguson eserinde (2012) gayet açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi mo-

1 “Okyanusyalıların çoğu beyaz adamları denizin dibinden çıkan ölümler sanıyorlardı” (Deschamps, 1966: 53).

2 İmparatorlukların farklı boyutlarını tartışan bu eserlerden bazıları şunlardır: (Chua, 2007), (Aldrich ed., 2007), (Barkey, 2011), (Burbank ve Cooper, 2011).

3 Bu konudaki bir tartışma için bkz. (Hardt ve Negri, 2012).

4 Bu konuya örnek olarak bkz. (Ferguson, 2011: 354-355).

dern dünyanın şekillenişinde Britanya İmparatorluğu'nun rolü inkâr edilemez. Birinci Dünya Savaşı sonrası itibariyle savaşın bütün yıpratıcı etkisine rağmen bilinen bütün devletler/imparatorluklardan daha fazla toprağa sahip olan ve yine aynı dönemde hiçbir imparatorluğun yönetmediği kadar büyük bir nüfusu yöneten bir siyasî yapının bu etkiyi göstermesi normaldir. Fakat bu zirveden çok kısa bir zaman sonra Britanyalılar imparatorluklarını tasfiye etmek durumunda kalmışlardır. Kaybedeni için olduğu kadar kazananı için de ciddi maliyete neden olan ilk büyük dünya savaşında sonra bundan daha yıkıcı ikinci büyük bir savaşa Britanya İmparatorluğu gibi ekonomik bir dev dahi dayanamamıştır. Yüzlerce yıl daha sürecek görünen imparatorlukları İkinci Dünya Savaşı'ndan yirmi yıl sonra neredeyse tamamen tasfiye edilmiştir. Bu çalışmada, Britanya İmparatorluğu'nun tasfiyesinin ayrıntılarına girilmeyecek ve hangi sömürgesinin nasıl imparatorluktan ayrıldığı teferruatıyla anlatılmayacaktır. Sömürgelerin Londra'ya bağlılık çeşitliliği ve dünyanın her yerine yayılmış, birbirine benzemeyen toplulukların imparatorluktan ayrılma süreçleri zaten bir makaleden ziyade ancak bir kitap hacmine sığabilecek bir konudur. Bu makalede anlatılmak istenen mesele, yukarıda da belirtildiği üzere, son dönemde yapılmış çalışmalardan Chua'nın (2007) "imparatorluklarda hoşgörünün etkisi", Barkey'in (2011) ve Burbank ve Cooper'ın (2011) "farklılıkların yönetimi ve egemenlik" yaklaşımlarını hareket noktası kabul ederek, 19. yüzyıldaki gelişmelere ana hatlarıyla değinerek, 20. yüzyıldaki gelişmeler çerçevesinde, Britanya İmparatorluğu'nun tasfiyesinin nedenleri arasında gösterilen ekonomik çöküş, yönetilen unsurlara gösterilen veya gösterilmeyen hoşgörü ve bunun doğurduğu egemenlik zaafiyetidir. Bu meselenin anlaşılması günümüz sorunlarına da ışık tutacaktır. Çünkü görünen o ki, Anglo-Sakson geleneğin ürünü olan ABD, hatasıyla sevabıyla, Britanya'nın bir yüzyıl önce gösterdiği "imparatorluk" reflekslerini neredeyse aynen sergilemektedir.

Britanya İmparatorluğu'nu Güçlü Kılan Yanlar

"İmparatorluk" tanımlaması kolay bir kavram değildir. Tarih boyunca farklı özellikler arz ettiği hâlde bu isimle ifade edilmiş birçok oluşum vardır. Herhâlde en temel özelliği bakımından imparatorluk, bir siyasî merkezdeki belli bir zümrenin, genellikle askerî bir fethin sonucu olarak, asıl unsurdan ayrı ve farklı, çoğu kez uzak bölgeler ve halklar üzerinde kurulan yönetimi olarak tanımlanabilir (Aldrich, 2007: 7). Bu durum bizi çok açık bir şekilde "farklılıkların yönetimi" kavramıyla baş başa bırakmaktadır.

Farklılıkların yönetiminin imparatorluğun gücüne ve ömrüne doğrudan katkı sağlayacak bir tarzda ve en etkili şekilde nasıl olabileceğini, bunu başaran örneklerden hareketle, Barkey (2011) çok ikna edici delillerle ortaya koyarak İmparator-

luğun aslında “müzakere edilmiş bir müessese” olduğunu şu ifadelerle belirtir: “Ne kadar güçlü olursa olsun, bir imparatorluğun itaati, kaynakları, haraçları ve askeri işbirliğini koruyabilmesi, siyasî bütünlük ve istikrarı sağlayabilmesi için çevre bölgelerle, yerel elitlerle ve sınır bölgelerdeki gruplarla birlikte çalışması gerektir.” (Barkey, 2011: 9). İmparatorluğu oluşturan unsurların birlikte çalıştığı, ilişkilerin müzakere edildiği bir yapının, etrafından gelecek saldırılara dirençli, değişime uyum sağlama yeteneği yüksek ve bunların sonucunda da uzun ömürlü olacağı açıktır.

İmparatorlukların farklılıklara pek de gönüllü kucak açmadıklarını da vurgulamak lâzım. Her imparatorluk insan kaynaklarını farklı bir şekilde harekete geçirdi ve denetledi. Kimi farklılıkları imparatorluğa dâhil etti, kimi dışladı, bazıları ödüllendirildi, bazıları sömürüldü, siyasî gücün çevreyle paylaşıldığı da oldu, tâbi unsurların merkeze bağlandığı da (Burbank ve Cooper, 2011: 2). Nasıl davranılmış olursa olsun, bu adımlar imparatorluğun geleceğini etkiledi. Tabi ki, farklılıkları sisteme başarılı bir şekilde dâhil edenleri olumlu olmak üzere.

Müsamahasız, hoşgörüsüz devletlerin/imparatorlukların zengin ve güçlü hâle geldikleri vakidir. Buna en iyi örnek Nazi Almanyası'dır. Fakat tarih boyunca, saf bir ırka dayanan, dinen bağnaz hiçbir toplum uzun soluklu bir dünya gücü hâline gelememiştir. Küresel ölçekte hâkimiyet kurmak için zor kullanmak etkisiz, zulüm masraflı, dinî veya etnik olarak tek tipleştirme daima verimsiz adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Chua, 2007: XXIV-XXV). Bu tür uygulamalara girişen devletler her zaman kısa ömürlü olmuştur. Bilâkis, yönettiği farklı insanların dinine, diline ve kültürüne ilişmemiş, bunların yaşamasına izin vermiş, hatta bu farklı insanları imparatorluğun idealleri ve hedefleri doğrultusunda bünyesine katabilen devletler, hem daha uzun ömürlü, hem de zamanın getirdiği değişimlere karşı daha dirençli çıkmışlardır.

Hâkimiyet alanı, modern dünyanın doğurduğu sıkıntılar, rekabetin yoğunluğu, muhatap olunan insanların inanç, dil ve kültür bakımından farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, Britanya'nın kurduğu ve yüzyıllarca yönettiği ve nihayetinde tasfiye etmek zorunda kaldığı imparatorluğu da, her şeye rağmen farklılıkları uzun süre yönetebilme becerisi gösterdiği için başarılı imparatorluklar hanesine yazmak gerekir. İngilizler 1689'dan itibaren ilân ettikleri ve uyguladıkları Haklar Bildirisi (*The Bill of Rights*) ve Hoşgörü Yasası'yla (*The Act of Toleration*), Britanya adasında belli ölçüde bağnazlık ve gaddarlık devam etse de, sonraki iki yüzyıl boyunca dünyadaki en hoşgörülü millet olma payesini almıştır (Chua, 2007: 193). Buradaki “en hoşgörülü” kavramı birçokları için fazla iddialı gelebilir. Fakat Britanya'da ortaya çıkmış ve sonrasında “sömürgecilik ve emper-

yalizm” aşamalarında dünyanın çeşitli bölgelerindeki siyasî ve ekonomik tecrübeler/birikimler sonucunda nihaî hâlini almış Anglo-Sakson kültürün doğurduğu Birleşik Krallık, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’nın varlığı bu iddiayı haklı çıkarmak için yeterlidir. Bugün, dünyanın neresinden ve hangi dininden olursa olsun, fırsat verildiğinde bu ülkelerde yaşamayı reddedecek insan sayısı çok azdır. Bunun sebebi elbette, diğer ülkelere kıyasla, bu ülkelerdeki özgürlük, refah seviyesi ve güvenlidir.

İngilizler, imparatorluklarını kurdukları andan, tasfiye ettikleri ana kadar sergiledikleri farklılıkları yönetme yöntemlerinde bariz bir tezat da sergilemişlerdir. Britanya adasında ne kadar hoşgörülü olmuş iseler, ada dışına çıktıklarında İrlandalılara karşı daima hoşgörüsüz, diğer sömürgelerinde ise özellikle Hindistan’da, başlangıçta hoşgörü emareleri varken imparatorluğun gücü ve kudretti arttıkça o denli hoşgörüden uzaklaşmış, hatta alenen ırkçı yaklaşımlar sergilemişlerdir.⁵ Bu da imparatorluğun merkezini son derece istikrarlı yaparken, çevresini kırılgan ve zaman geçtikçe de kontrolünü masraflı hâle getirmiştir.

Britanya adasında gösterilen hoşgörüye ve bunun sonucunda imparatorluğun merkezinin son derece güçlü, dirençli, zengin ve dinamik hâle gelmesine en iyi örnekler Yahudilerin, Fransız Protestanları Huguenotların ve İskoçların İmparatorluğa dâhil edilme süreçleridir. 1290’da tamamının sürülmesi sonrasında İngiltere’de neredeyse sonraki dört yüzyıl boyunca hiç Yahudi bulunmadı. Fakat 1688’de İngiltere’de yaşanan Şanlı Devrim (*The Glorious Revolution*) sonucunda Katolik olan ve İngiltere’nin can düşmanı Fransa ile yakınlaşmaya çalışan II. James’in (1685-1689) tahttan uzaklaştırılmasıyla, Hollanda Genel Valisi (*Stadtholder*) Orange’lı William⁶ tahta oturdu. Yeni kral III. William (1689-1702), özellikle Felemenk Cumhuriyeti’ndeki Yahudilerin (çoğu Amsterdamlı zengin Yahudi ailelerdi) ve Alman Yahudilerinin ülkeye gelmesine izin vererek, İngiltere’nin finansal ve ekonomik alanda çok ciddi mesafe kat etmesine imkân sağladı. Protestan Hollandalılarla birlikte 1694’te *Bank of England*’ın kuruluşuna katkıda buldukları gibi Londra Borsası’nı da yine bu sermayedar Yahudiler kurdu. III. William’ın hükümranlığından itibaren İngiltere, gün geçtikçe Yahudileri kabul eden bir cennet hâlini aldı. Bunun doğrudan sonucu, Yahudiler 18. yüzyıl boyunca Fransa’ya karşı sürdürülen savaşı finanse ettiler ve Londra’ya taşınan sermaye sonucunda 1815’ten itibaren dünyanın finansal merkezi Londra oldu ve Amsterdam ikinci sıraya düştü (Chua, 2007: 194-198).

5 Bu konuda çok ufuk açıcı ve aydınlatıcı bilgi için bkz. (Chua, 2007: 222-225).

6 Hollanda Genel Valisi William, II. James’in yeğeniydi (kız kardeşinin oğlu) ve aynı zamanda onun kızı Mary ile evliydi. Bu özellikleri nedeniyle İngiliz tahtına varis olabilirdi.

1529-1648 arası din savaşlarının Avrupa'da herkesi derinden etkilediği bir dönemdir. Bu dönemde Fransa Katolik inanca bağlı kalmış, inancını değiştiren az sayıdaki Fransız Protestan'ı ise her türlü zulme uğratılmıştı. Fransa Kralı XIV. Louis (1643-1715), Fransız Protestanlarına verilen özgürlük beratı Nantes Fermanı'nı (30 Nisan 1598), 1685'te yürürlükten kaldırdınca, 150.000-200.000 arası Huguenot ülkeden kaçtı ve bunların 50.000'i İngiltere'ye sığındı. Huguenotlar nitelikli bir nüfustu. Kâğıt imalatı, cam üretimi, kitap basımı, metal işçiliği, keten ve ipek dokumacılığı gibi alanlarda uzmandılar. Fakat Yahudiler gibi onların da İngiltere'ye en önemli katkıları finans alanında oldu (Chua, 2007: 198-199).

İskoçlar ise burada ayrıntısına girmeyeceğim "Darien İflası" nedeniyle, 18. yüzyıla her şeylerini kaybetmiş, açlık sınırında bir durumda girmişlerdi. İngilizler, İskoçlara, tahtı birleştirme karşılığında finansal destek önerdiler ve böylece 1707'deki Birleşme Yasası (*Act of Union*) ile İngiliz ve İskoç tahtı birleşti. Bu adım özellikle İskoçlar arasında "tam bir teslimiyet", "şeytanın pazarlığı" olarak yorumlandı ve hatta bu gelişmeyi bir milletin ölümü olarak değerlendirenler dahi çıktı (Chua, 2007: 200-2002). Fakat sonraki gelişmeler bize başka bir hikâye anlatmaktadır. 1815-1865 yılları arasında Britanya sömürgeleri yıllık ortalama 260.000 km² arttı. Bu ölçekte genişleyen bir imparatorluk her şeyden önce insan gücüne; askerlere, yerleşimcilere, çiftçilere, kâtiplere, tüccara, doktora, memura ve yöneticilere ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyacı karşılayacak sayıda gönüllü İngiliz yoktu. Fakat İskoçların durumu farklıydı. Her şeyden önce İngilizlerden daha fakirdiler. Kazanacakları çok şeye karşın, kaybedecekleri fazla bir şey yoktu. Böylece İskoçlar imparatorluk kurmanın risklerini ve ödülleri birlikte üstlendiler. 18. yüzyılın ortasında kabaca, Britanya ordusundaki subayların dörtte biri İskoç'tu. Aynı zaman diliminde, İskoçlar Aşağı Ontario'da (Kanada) arpa ekiyor, Yeni Güney Galler'de (Avustralya) koyun yetiştiriyordu. Çok kârlı Amerikan tütün ticaretine hâkimdiler, Afrika'da Nijer'e deniz seferleri düzenliyorlar ve Uzak Doğu'da afyon satıyorlardı. 1870'lerde Hindistan Bengal'deki tüccarın yüzde 60'ı İskoç'tu. Birçoğu yüksek makamlara da geldiler. Hatta 1760'ta James Murray Kanada Valisi oldu, James Dalhousie ise 1848-1856 yılları arasında Hindistan Genel Valiliği yaptı. İmparatorluk içinde o kadar dengesiz bir temsil vardı ki, bir İngiliz'e karşı on İskoç'a rastlamak mümkündü. Zaten bu sebepten bazı yazarlar, çoğunlukla İskoçlar, Britanya İmparatorluğu'nun aslında, daha isabetli olacağı için İskoç İmparatorluğu olarak adlandırılması gerektiğini ileri sürmektedirler. 18 ve 19. yüzyıllardaki Britanya İmparatorluğu'nun önde gelen düşünür, yazar ve mucitlerini göz önünde bulundurduğumuzda ve İskoçların sanayi devrimine yaptığı katkıyı da buna eklediğimizde (Chua, 2007: 203-205) bu iddiaya belli ölçüde haklılık payı vermek gerekir.

İngilizler Yahudilere, Huguenotlara ve İskoçlara gösterdikleri bu hoşgörünün karşılığını fazlasıyla aldılar. Onların önemli katkısıyla 20. yüzyılın başlarında Britanya İmparatorluğu 31 milyon km²'ye ulaşmıştı. Bu yeryüzünün yüzde 25'ine denk geliyordu. Eğer Britanya'nın hâkimiyetindeki okyanusları da buna katacak olursak, bu oran yüzde 70'e çıkıyordu. Britanya, Hollanda ile birlikte dünya denizciliği, ticareti ve finansında rakipsizdi. Kendisinden sonra gelen üç dört devletin toplamından daha güçlü donanmaya sahipti. 1815'ten sonraki 80 yıl boyunca hiçbir devlet ve devletler ittifakı Britanya'yı denizlerde tehdit edecek durumda olmadı. Sadece dünya nüfusunun yüzde 2'si ile dünya modern endüstrisinin yüzde 40-45'ine, Avrupa endüstrisinin yüzde 55-60'ına sahipti ve toplam dünya üretiminin 5/2'sini yapıyordu (Chua, 2007: 205-206). Bu birlikelik ve hoşgörü sürecinden kesinlikle ve tartışmasız bir şekilde kazançlı çıkan Britanya adası idi.

İmparatorluğun Yumuşak Karnı: Katolik İrlandalılar ve “Ötekileştirilmiş” Hindistan

Britanya kimliği imparatorluğun kurulduğu süreçte Protestanlık üzerine inşa edilmiştir. Bunun temel dayanağı da Katolik İspanya ve Fransa'ya karşı sürdürülen güç mücadelesidir. Söz konusu güç mücadelesiyle şekillenen Britanya kimliğinin bu temel taşı, İmparatorluğun hiçbir zaman aşamayacağı bir hoşgörüsüzlüğe neden olmuştur. Gerçekte bu hoşgörüsüzlüğe neden olan sorun, tam da Birleşik Krallığın içinde ortaya çıkmıştır: Katolik İrlanda. İngilizler inançları sebebiyle hiçbir zaman İrlandalılara, Gallilere veya İskoçlara davrandıkları gibi muamele etmediler. İngilizlere göre Katoliklik sadece küfür değil, aynı zamanda ilkel ve batıldı. Bunun yanında, Katolik “vatan haini” ve “fesatçı”ların Protestan hanedanı devirmek için Katolik İspanya ve Fransa ile işbirliği hâlinde olduğuna inanılıyordu. 1708, 1715 ve 1745 yıllarında İrlandalı eşrafın, İspanyol ve Fransızlarla işbirliği hâlinde Katolik Stuart Hanedanını Britanya tahtına oturtma teşebbüslerindeki işbirliği, bu inancı doğrular nitelikteydi (Chua, 2007: 209-210). 1800'deki Birleşme Yasası (*The Act of Union*) ile İrlanda Birleşik Krallığa dâhil edildi. 1829'da Katolik Özgürlük Yasası (*The Catholic Emancipation Act*) Katoliklere oy verme ve parlamentoya seçilme hakkı tanımasına rağmen, hâlâ yüksek makamlara gelmiyor ve ülkenin köklü üniversitelerine kabul edilmiyorlardı. Bütün bu gelişmeler İrlanda'daki yerli nüfusun boyunduruk altında kalmasını ve aşağılanmasını engellemedi. 1829'daki “özgürleştirilmiş” İrlandalılar, topraklarının yüzde 90'ını elinde tutan bir avuç İngiliz soylusuna kira vermeye mahkûmken, kendileri sadece patates ve tereyağı ile hayatta kalmaya çalışıyorlardı.⁷ Yani bu özgürleştirme

7 1840'lardaki patates “kıtlığı”nda aslında üretim yapılmaya devam edildi, fakat toprak sahibi İngi-

yasasına rağmen İrlandalılar İngiliz derebeylerine mahkûm kalmışlardı (Chua, 2007: 210-211).

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar İrlandalılar kendilerine de öz-yönetim hakkının verilmesini talep etmişlerdir. Fakat bunun verilmesi meseleyi halledecek gibi görünmüyordu. Çünkü kuzeyde Ulster Bölgesi (bugünkü Kuzey İrlanda) Protestan'dı ve İngiltere'ye bağlı kalmak istiyordu. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde İrlanda'da çoğunluk konuyu tekrar ele almak için savaşın bitmesini isterken, küçük bir grup olan *Sinn Féin* (Biz Kendimiz) taraftarları savaştan faydalanarak bağımsızlıklarını elde etmeyi umuyorlardı. Bu amaçla 1916'da çıkarılan ayaklanma Britanya ordusu tarafından çok sert biçimde bastırıldı ve isyanın liderlerinden 15 kişi idam edildi. 1918 genel seçimlerinde İrlanda'ya ayrılmış 105 sandalyenin 73'ünü *Sinn Féin* kazanınca kazanan adaylar Londra'daki Parlamento'ya gitmek yerine bağımsızlıklarını ilan ettiler (Lowe, 1982: 129).

Bağımsızlığını ilan eden İrlanda'nın Dublin'de oluşturulan parlamentosunun (*Dail Eirean* - İrlanda'nın Meclisi) başkanlığına da Eamon de Valera seçildi. Şubat 1920'de Londra'daki Parlamento'dan geçen İrlanda İdaresi Yasası'na göre İrlanda'da iki meclis oluşturuldu. Birincisi güney için ve Dublin de, diğeri de Ulster için ve Belfast'da idi. Ulster yasayı kabul ederken *Sinn Féin* tamamen reddetmiştir. Çünkü onların amacı İngiltere ile bağları tamamen koparmak ve Ulster'in kontrolünü de ele geçirmektir. Mesele yine halledilemeyince İrlanda'nın davasına silâhlı mücadele ile katkı yapmaya çalışan IRA (*Irish Republican Army* - İrlanda Cumhuriyet Ordusu) ve İngiliz polisi arasında karşılıklı olaylar ve operasyonlar şiddetlendi (Lowe, 1982: 130).

Britanya İşçi Partisi⁸, bazı liberaller ve Kral V. George'un (1910-1936) şiddet karşıtı fikirleri ve baskıları dolayısıyla Başbakan Lloyd George İrlandalılarla müzakereye karar verdi. Görüşmeler sonunda Aralık 1921'de yapılan anlaşmaya göre Güney İrlanda diğer beyaz dominyonlar gibi bağımsız olacaktı. Resmi bağımsızlığını ise Aralık 1922'de elde etti.⁹ 1931'den itibaren ise *Commonwealth* ([İngiliz] Milletler Topluluğu) üyesi oldu. Birbirine komşu bölgelerde yaşayan

lizerler daha yüksek kârlarla ürünlerini ihraç edince bir milyon İrlandalı açlıktan öldü (Chua, 2007: 211).

8 Liderleri Keir Hardie (1856-1915) ve Ramsey MacDonald (1866-1937) zamanından beri İşçi Partisi sömürgelerin isteklerine Muhafazakârlardan daha fazla yakınlık gösteriyordu; bir ölçüde onları kendi kaderlerini belirleyebilmek uğruna mücadele veren İngiliz işçi sınıfı ile özdeşleştiriyorlardı (Chamberlain, 1993: 150).

9 İrlandalılarla yapılan anlaşma *Sinn Féin* içinde çatışma çıkmasına sebep olmuştur. Bir grup İrlanda'nın bölünmesini ve hâlâ İngiltere ile bağlantısının olmasını kabul etmemiştir. Nihayet bu mücadele İngilizlerle bağlantı taraftarı olan grubun üstün gelmesiyle Nisan 1923'de sona ermiştir (Lowe, 1982: 130).

topluluklara hâkim unsurun gösterdiği veya göstermediği hoşgörünün nelere mâl olabileceğine çok iyi bir örnektir Birleşik Krallık ve İrlanda Cumhuriyetleri. Hoşgörü gösterilen Galliler ve İskoçlar İngilizlerle bir çatı altında yaşamaya devam ederken, yüzyıllarca horlanan İrlandalılar bugün hâlâ ayrı bir devlete sahip olmayı tercih etmektedirler. Buna karşın, 18 Eylül 2014'te İskoçların bağımsızlık referandumunda çoğunlukla “hayır” oyu kullanarak Birleşik Krallık çatısı altında kalmayı tercih etmesi geçmiş yüzyılların hoşgörü siyasetinin olumlu veya faydacı bir sonucu olarak da okunabilir. Söz konusu ülkelerin Avrupa Birliği çatısında altında birlikte yaşıyor olmaları ise ayrı bir konudur.

İrlandalıların muhatap olduğu durumun benzeri Britanya İmparatorluğu'nun beyaz olmayan kolonilerinde de yaşandı. Fakat bu defa gerekçeler farklı idi. 19. yüzyıl boyunca imparatorluk genişledikçe ve Protestanlığın Britanyalı kimliğin belirleyici unsuru olma özelliği zayıfladıkça Britanyalılar, sömürgelerindeki yerli nüfusa karşıt olarak kendilerini daha çok “beyaz” ve “medenî” olarak tanımlamaya başladılar. Bu ırk üstünlüğü iddiasından kaynaklanan kibir, Asya ve Afrika'da aynı İrlandalılara karşı oluşmuş Katolik karşıtı önyargı benzeri bir durum ortaya çıkardı. Bu durum hiçbir yerde “İmparatorluğun mücevheri” Hindistan'da olduğu kadar görünür olmadı (Chua, 2007: 212-213).

Hindistan, 1858 yılına kadar doğrudan Londra'dan idare edilmek yerine, 1600 yılında kurulmuş olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından yönetilmiştir. Şirket, Bengal Nevabı ve onun Fransız destekçilerini yendiği 1757 Plassey Savaşı sonunda Hint anakarasının kuzeyinde idaresini sağlamlaştırmıştır. Zaten Şirket Hindistan'a geldiğinde Babür İmparatorluğu son demlerine yaklaşmaktaydı ve Britanyalılar savaşçı kavimleri tespit edip onlarla işbirliğine girerek, bölgedeki güç boşluğunu doldurdular. Şirket zamanla burada 320.000 asker buldurmaya başladı ki, bunların sadece 40.000'i Britanya menşeli idi. 19. yüzyılın ortasında Şirket, Hint anakarasının en çok memuruna, en büyük ordusuna ve 200 milyonluk bir nüfusa hâkimiyetiyle, bölgenin en büyük gücü hâline gelmişti (Chua, 2007: 213-214).

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Hindistan'da, idealist gerekçelerle değil ama çıkarları öyle gerektirdiği için başlangıçta hoşgörülü bir yönetim kurdu. Çünkü yetkililer, çok erken bir zamanda Hindistan'ın eski hukukuna, geleneklerine ve dinine müdahale etmenin siyasî olarak tehlikeli olabileceğini fark ettiler. Meselâ Britanya'nın Hint ordusu Müslüman, Hindu ve Sih Hintlilerden, Hristiyanlardan ve hatta çok olmasa da, Arap ve Afrikalılardan oluşmaktaydı. Bunların hepsine inançlarına göre yaşama izni verilmekteydi, hatta Britanyalı subaylar Şirket'in talimatları doğrultusunda yerel dinî törenlere dahi katılmaktaydılar. Aynı hoşgö-

rü Şirket'in ticarî ve idarî işlerinde de sürdürüldü. Şirket başlangıçtan itibaren daha önce Babür imparatorlarıyla işbirliği içinde olan yerli eşrafla ittifaka girerek, bundan muazzam bir şekilde faydalandı. Hatta işbirliklerini sağlamak ve Hint kolonisini geliştirmek amacıyla, yerli müteşebbislerin Şirket ile iş yapması ve bunun sonucunda önemli servetler kazanmaları teşvik edildi ve desteklendi (Chua, 2007: 214).

Zamanla Hindistan'daki Britanyalılar yerli halkla öyle kaynaştılar ki, yerli kızlarla evlenmede bir mahzur görmediler ve böylece melez nüfus da arttı. Fakat bu durum özellikle Britanya'daki Evanjeliklerin¹⁰ tepkisini çekmekte gecikmedi. Avam Kamarası'nın önemli simalarından Evanjelik William Wilberforce 1813'te mecliste, "Bizim dinimiz üstün, saf ve iyilikçidir. Onları alçak, şehvet düşkünü ve vahşidir" (Chua, 2007: 215) demek cüretini göstermiştir. Zamanla da Evanjelikler icraatlarıyla Britanya İmparatorluğu'nun bölgeyle ilgili resmî siyasetinin önüne geçmişlerdir. Meselâ Britanyalıların yerli kadınlarla evlenmelerini veya beraber olmalarını engellemek için Hindistan'a özellikle gelin adayları Britanyalı kızlar göndermişlerdir. Evanjelik misyonerler belki de Hint toplumuna nadir katkılardan birini yaparak, 1829'da Hint anakarasında, hatta çevre bölgelerde, yaygın olan dul kalan kadının kocasıyla birlikte yakılması geleneği *satın* yasaklanmasına yardım etmişlerdir. Bu olay Şirket'in önemli bir Hint dinî geleneğine ilk müdahalesidir. Ayrıca 1833'de misyonerler, yerli halkın tepkisini çekmemek için daha önce yasaklanmış olan, Hristiyanlığı yayma hakkını da elde etmişler ve Şirket'in arzusu hilafına Hindistan'da misyoner okulları açmışlardır. 1850'de, Hindu yasalarıyla doğrudan çelişecek bir şekilde Hristiyan olanlara mal mirası kalmasını yasalaştırmışlardır. 1856'da, Hindu dulların ikinci defa evlenmesini yasal hale getirmişlerdir. Müslüman Hintlilere yönelik ise o dönemin uygulamalarına meydan okuyarak, kadınlara okul açmış ve yetimleri evlat edinme ve Hristiyan yapmanın önü açılmıştır (Chua, 2007: 215-216).

Bu tür gelişmelerin onlarca yıldır Şirket ile yerli halk arasında kurulmuş olan hassas dengeyi ve işbirliğini sarsacağı açıktı. Nitekim böyle bir etkisi de oldu. Fakat belki de Hindistan'da kurulmuş olan dengeli Şirket idaresine en önemli darbeyi 1857'de patlak veren Sipahi İsyanı vurdu. Bir İskoç icadı olan kuyruktan doldurulan *Enfield* tüfeklerinin 1857'de Hindistan'a gönderilmesi, domuz/inek yağı karışımı fişeklerin sorun çıkarmasına neden oldu. Ağızlarıyla fişeklerin başını

10 Evanjeliklerin 19. yüzyılın başından itibaren Britanya İmparatorluğu ve sonrasında da ABD'deki etkinlikleri ve faaliyetleri "imparatorluk ve emperyalizm" kavramları etrafında dönen olayları anlamak için önemlidir. Bu anlamda Evanjeliklerin Osmanlı Devleti üzerindeki icraatları hakkında kayda değer bilgiler veren bir çalışma için bkz. (Karaca, 2011). Bu eserin II. Bölümü özellikle Evanjeliklerin Osmanlı Devleti'ne bakışı konusuna temas etmektedir.

ezmek durumunda olan Müslüman ve Hindular için bu durum ağızlarının kirlenmesi demekti. İngilizler bunu yapmayı reddeden askerleri zincirleyip hapsedtiler. 9 Mayıs 1857’de hapsedilen 85 askeri kurtarmak için diğer askerler ayaklandılar ve subayları, Delhi’deki Avrupalı kadınları ve çocukları öldürmeye başladılar. Mayıs sonunda isyan bütün Hindistan’a yayıldı. İki yıl boyunca karşılıklı vahşet devam etti. Buna İngilizlerin mukabelesi çok sert oldu. “İsyancı avlamak” “en iyi spor” oldu. Her türlü işkenceyle adam öldürmek, Müslüman ve Hindulara öldürülmeden önce domuz eti ve dana eti yedirmek artık sıradan uygulamalardı. Sadece isyancılar değil, olaylara karışmamış genç ve yaşlı erkekler, yerli sadık hizmetçiler de bu ortamda soğukkanlılıkla öldürüldüler. Bu olaylar Britanya’da galeyana ve Hindistan’daki idarelerini sorgulamaya neden oldu. Geri çekilmek yerine Emperyal Britanya fikrini sahiplenmeye karar verdiler. Doğu Hindistan Şirketi 1858’de lağvedildi ve 1876’da Kraliçe Victoria, müzik ve ihtişamlı bir gösteri eşliğinde Hindistan İmparatoru ilân edilerek, Hindistan’da doğrudan Britanya yönetimi kuruldu (*The British Raj*) (Chua, 2007: 216-218).

İsyandan sonra herkesin odaklandığı şey Hintlilere Britanyalıların inançlarının dayatılmayacağına dair Kraliçenin meşhur sözünün verilmesiydi. 1858’de, Britanya tam da gücünün doruğundayken, Kraliçe Victoria sömürgelerde Avrupalılar ve yerliler arasında tam eşitlik istediğini bildirdi. Bildiri aynı zamanda böl ve yönet stratejisine de kapı araladı. Bu strateji hiçbir yerde Hint ordusundaki kadar açıkça uygulanmadı. Ordu, bölgeleri, kastları ve inançları gösteren birliklere ayrıldı ve hepsine ayrı üniforma tasarlandı. Böylece Hindistan’daki ayrımı keskinleştirmeyi ve belirginleştirmeyi düşünmüşlerdi. Eskiden olduğu gibi her askerin inancına göre davranmasını ve hareket etmesini sağlayarak onların sadakatini de kazanmak amacını gütmüşlerdi. Her askerin kendi inancına göre yaşıyor ve kutsalına ibadet edebiliyor olması askerler arasında memnuniyeti ciddi oranda artırdı (Chua, 2007: 219-220).

Britanyalılar bu olaylardan sonra Hindistan’da eğitim için de ciddi yatırım yaptılar. 1887’de yaklaşık 300.000 Hintli İngilizce öğrenim görüyordu. 1907’de bu sayı 500.000’i geçti. Britanya’ya gönderilenler de vardı. Bütün bunlara rağmen, Oxford ve Cambridge’de eğitim almış Hintliler ülke işlerine üst düzeyde katılmama ve hâlâ Britanyalılar tarafından yönetilmenin getirdiği hayal kırıklığını yaşıyorlardı (Lowe, 1982: 132). Bu doğrultuda Hintlilerin arzuları yasama konseylerinde daha fazla söz hakkı, memuriyetlerde daha fazla pay idi. Ayrıca bunlar İngiliz liberal idaresini benimsemişlerdi ve aynı idare tarzını Hindistan’da da görmek istiyorlardı (Phillips, 1964: 213). Çünkü gerçekte Hintliler 18. yüzyılda Britanya’daki kral ile parlamento arasında sürüp giden mücadelelere dikkat etmekle kalmamış, Avrupa’da genelde 1848’de gerçekleşen devrimleri ve özelde

de İrlanda'nın İngiltere'ye karşı yoğunlaşan mücadelesini de dikkatle takip etmişlerdi (Chamberlain, 1993: 29).

İngiliz eğitimi almış bu üst sınıftan bir kısmı Hindistan'ın milliyetçi hareketinde merkezi bir rol oynayacak ve diğer kısmı ise Britanya İmparatorluğuna kendini adayacaktı. Kendini adayarlardan bir olan Dadabhai Naoroji 1871'de, Hindistan'ın yeniden doğuşunun ancak İngilizlerin elinden olacağını ileri sürmüştü. İsyandan sonraki yıllarda İngilizler Naoroji gibi adamları avukat, sulh yargıcı ve Hint devlet memurluğunda bürokrat olarak kullandılar ve bu yerli İngiliz yanlısı elitler olmasaydı *Raj* (Hindistan'daki doğrudan Britanya idaresi) kurulamazdı. Elbette sadık Hintli sipahiler ve Hintli bürokratlar olmasaydı bin kişilik Britanyalı memurun yüzlerce milyon yerli nüfusu yönetmeleri de mümkün olmazdı. Birçok Hint memuru aşağı veya orta seviyelerde görev aldı. Fakat kendi ülkelerinde dahi üst kademelere ancak bir avuç insan çıkabildi (Chua, 2007: 221).

Londra'daki Parlamento'da Liberallerle Muhafazakârların çelişen politikaları *Raj*'ın yaklaşık doksan yılına (1858-1947) damgasını vurdu. Parlamento'ya Liberaller hâkimken bunların siyasetine Hindistan'daki gayri resmî Britanya toplumu sürekli engel çıkardı. İhtiraslı ve çoğunlukla İskoç olan, tüccar, demiryolu yetkilileri, çay ve çivit üreticilerinden oluşan bu topluluk, aşırı ırkçıydı. Bunlar İsyandan sonra korunaklı, sadece beyazların ikamet ettiği yerleşim bölgelerinde yaşamaya başladılar ve ne zaman Liberaller onları koruyan ırkî engelleri kaldırmaya kalkışsalar, çığına dönüyorlardı (Chua, 2007: 222).

Parlamento'ya Muhafazakârlar hâkimken bu defa da uygulamalar Hindistan'ın büyüyen milliyetçi hareketinin şiddetli direnişine sahne oluyordu. Merkezi Kalküta olan Hindistan Milli Kongresi, bir nesil önce İngilizler tarafından yetiştirilmiş elitlerce 1885'de kurulmuş ve Hint siyasal özlemlerinin merkezi hâline gelmişti. Hindistan Genel Valisi Lord Curzon (1879-1905), İngilizlerden öğrenilmiş ve Hindistan'da daha yeni doğmakta olan eşitlik ve milliyetçilik fikirlerini reddetti. İngilizlerin Hindistan idaresi için tehlikeli gördüğü bu adamları üst seviyedeki memurluklardan uzaklaştırdı ve Kongre'yi zayıflatmak için peş peşe önlemler aldı. En önemli oyunu 1905'te Bengal vilayetini ikiye bölerek her ikisinde de Bengalce konuşan Hinduları azınlıkta bırakmak oldu. Fakat Curzon'un politikaları aleyhine döndü. Hindistan Milli Kongresi'nde devrimci bir kanat ortaya çıktı. Britanya mallarına etkili bir boykot uygulandı, bir dizi bombalama ve suikast eylemleri ortaya çıktı ve Curzon 1905'de istifa etmek zorunda kaldı. Bundan sonra Londra çok da uzun soluklu olmayacak liberal politikalara geri döndü (Chua, 2007: 222-223). Bu gelişmelerin akabinde Hindistan'da ya-

şayan Müslümanlar, Hindistan Millî Kongresi'nin kendilerini temsil etmediğine inandıklarından, 1906'da Müslüman Birliğini kurdular (Chamberlain, 1993: 33). Müslümanlar ile Hindular arasındaki bu ayrışma 1947'de ortaya çıkacak iki bağımsız devletin de habercisi oldu.

Hindistan Millî Kongresi'nin çalışmaları sonucu İngiliz hükümeti 1909'da reform yapma zorunluluğunu hissetmiştir. Morley-Minto Reformları¹¹ (bu dönemde Vikont Morley Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı, Kont Minto Hindistan Genel Valisi idi) olarak adlandırılan bu reformla Hintlilerin yasama meclislerine girmelerine müsaade edilmiştir¹². Söz konusu imtiyazdan tatmin olmayan Hintliler, ülke çapında giderek artan bir şekilde karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır ve bu karışıklıklar Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda önde gelen Hint liderlerin çoğu Londra'ya sadık kaldılar. Yüzbinlerce Hintli asker çeşitli savaş bölgelerine gönderildi ve bir milyondan fazla Hintli imparatorluğun muhtelif bölgelerinde hizmet etti. Bunun karşılığında Hintli liderler, Londra'dan yapılan muğlak vaatlerle, savaş sonunda Kanada ve diğer "beyaz dominyonlar" gibi kendi kendilerini yönetmeyi umdular. Bu umutları doğuran Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı Lord Montagu'nun 1917'de, Hintlilerin savaş sırasında Almanların sözlerine kulak asmamaları için "sorumlu hükümete kademeli geçiş" vaadi olmuştu. Fakat sonuç hayal kırıklığı oldu. Öz yönetim yerine, ateşkes sonrasında Hindistan'ın ödülü acımasız bir baskı ve özgürlük taleplerine yönelik şok edici bir şiddet uygulaması oldu (Chua, 2007: 223-224; Ferguson, 2011:310; Burbank ve Cooper, 2011: 415). Bu tavır Britanya'nın Hindistan'a özgü bir tavrı değildi. Savaşı kazanan imparatorluklar, kaybeden imparatorlukları ortadan kaldırmışlardı. Savaş sonrasında "Kendi kaderini tayin hakkı" üzerinde tartışmalar sürerken bu ilke, kazanan imparatorluklar Britanya, Fransa, Hollanda, Belçika veya ABD'nin sömürgelerinde uygulanmamıştı (Burbank ve Cooper, 2011: 403). Böylece bu imparatorluklar bu ilkenin ahlakî bir gereklilik değil, keyfî bir durum olduğunu tüm dünyaya gösterdiler.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hindistan çalkantılar yaşamaya başladı. "Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" fikirleri, bağımsız bir devletin temelini "ulus" olduğu

11 Bu reformlar Hint politikasının ilk safhasını kapatmıştır. Bundan sonra İngilizler 'kanı ve rengi Hintli fakat zevk, fikir, ahlak ve zihin olarak İngiliz olan bir sınıf' oluşturmayı hedeflemişlerdir (Philips, 1964: 215).

12 Bu gelişmede Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesinin büyük rolü olabilir. Çünkü Britanyalılar Osmanlı Devleti'ndeki bu adımdan son derece rahatsız olmuşlardır. Bu rahatsızlığın sebebi, Osmanlı örneğinin Britanya boyunduruğu altında yaşayan Müslümanlara "kötü örnek" olarak, anayasal talepleri artıracak olması ihtimalidir. Bu konuda bkz. (Soy, 2008: 153-154). Britanyalılar Osmanlı örneğinden sonra Hintlilerin Hindistan'daki mecliste temsil edilme taleplerini daha fazla ertelemeye cesaret edememiş olabilirler.

yaklaşımı, temsilî demokrasinin faziletleri imparatorluk sömürgelerinde karşılık buldu. Bu fikirlerden haberdar olan yerliler nedeniyle Britanyalılar karşılarında eleştirel bir kuşak buldular (Aldrich, 2007: 17; McKenzie, 2007: 148). Bu dönemde yerli halk, etraflarındaki gelişmeler ve yeni yeni yayılmaya başlamış olan sinema ekranlarından Avrupalıların yaşadıkları hayatı görünce, kendi ülkelerinden ve kendi işgüçlerinden elde edilen bu zenginlikten daha fazla pay, yüksek ücretler ve daha iyi çalışma şartları talep etmeye başladılar. Yerliler bu suistimali fark ettikçe sömürge idarecilerine karşı hissettikleri nefret de arttı (Duffy, 1978: 215).

İngiliz eğitimi, iki tarafı keskin bir kılıç gibiydi. Daha fazla insan, Britanya menşeli okullarda öğrendikleri ve savaş sırasında denizaşırı yerlerde gördüğü özgürlüğü istemeye başladı. Britanyalılar baskıya daha fazla dayanamadılar ve 1918'de Genel Vali Lord Chelmsford ile Lord Montagu'nun plânları 1919'da Parlamento'da Hindistan Hükümeti Yasası olarak kabul edildi. Buna göre Hindistan'da iki kamaralı millî bir parlamento kurulacaktı. En zengin beş milyon Hintliye oy kullanma hakkı verilecek ve ayrıca eyalet yönetimlerinde eğitim, sağlık gibi bakanlıklar Hintlilere bırakılacaktı. Buna ek olarak daha fazla imtiyaz verilip verilemeyeceğine karar vermek için on yıl süreli bir gözlem komisyonu oluşturulacaktı. Hindistan Millî Kongre'si, bu yasa ile tam bir hayal kırıklığı yaşadı. Çünkü merkezî hükümet, hukuk, idare ve vergilendirme ile ilgili bakanlıklar yine Britanya'nın kontrolünde kalmıştı. Bu sebepten dolayı Pencap eyaletinde Amritsar'da ayaklanmalar çıktı ve beş Avrupalı öldürüldü (Lowe, 1982: 132-133).

Bu yasaya duyulan memnuniyetsizlikten kaynaklanan protestolar, yürüyüşler, grevler ve siyasî gerilimler Hint ana karasını sarmış ve şiddet dalgaları her yeri etkilemeye başlamıştı. Britanyalılar bu gelişmeleri sokağa çıkma yasağı ve protesto haklarını sınırlayarak engellemeye çalışıyorlardı. 1919'da toplanmak yasaklanmışken, Pencap eyaletinin Amritsar şehrinde Tuğgeneral Reginal Dyer kalabalığı uyarmaksızın, bir Hindu festivalini kutlamak için bir araya gelmiş 10.000 insanın üzerine ateş açılmasını emretti. Yüzlercesi öldü ve binlercesi yaralandı. Dyer Londra'ya "hatalı karar" verdiği için geri çağrıldı ama nedamet göstermedi. Bilakis İngiltere'de bir kahraman gibi karşılandı ve Muhafazakârlarca kendisine değerli taşlarla "Pencap'ın Kurtarıcısı" işlenmiş bir kılıç hediye edildi. Sonraki birkaç ayda da İngiliz askerleri bölgeyi savunmak adına, huzursuz Pencaplılara, kırbaça döverek, elleri ve dizleri üzerinde sürünmeye zorlayarak, daha fazla eziyet ettiler (Chua, 2007: 224).

Pencap olaylarından sonra, Asya'nın edebiyattaki ilk Nobel ödüllü ismi Rabindranath Tagore şövalyelik unvanını bu katliamı protesto için geri verdi. 1920'de

Mohandes Karamchand (*Mahatma* – Büyük Ruh) Gandhi, Britanya hükümeti ile işbirliği yapmayı reddeden ve şiddet içermeyen devrimci çağrısını yaptı.¹³ Hindistan Millî Kongresi, yıllardır *Raj*'a verdiği desteği geri çekerek Gandhi'ye kaldı. İngiltere'de de kamuoyu Dyer'in aleyhine döndü. Churchill de bu katliamı “canavarca” olarak tanımladı ve Dyer’ı Hindistan’daki İngiliz idaresini yıkmakla itham etti. Bundan sonra Britanyalılarca atılan adımlar, Hintli üst düzey memurlar ve subayları tekrar elde etmek, Hintli ekonomik çevreleri de “endüstrileşme” ve “gelişme” moda sözcükleriyle tekrar yanlarına çekmeye yönelik oldu. Bu adımların diğerkâmlıkla alakası yoktu, aksine *Raj*'ın amacı müfrit milliyetçileri yalnızlaştırmaktı (Chua, 2007: 225-226). Britanya, belki Hint milliyetçilerini yatıştıramadı ama Avrupa sömürge imparatorlukları içinde belki de en milliyetçi hareket olan Hindistan Millî Kongresi geliştikçe burada çatlaklar meydana geldi ve zamanla da derinleşti. Bu çatlaklardan en önemlisi Hindistan’daki Müslümanlar ile Hindular arasında ortaya çıkıyordu (Burbank ve Cooper, 2011: 445)

Merkezî Britanya hükümetinin aksine, Hindistan’daki Britanyalı iş çevreleri de Hintlilere karşı artan bir şekilde ekonomik hoşgörüsüzlük gösterdiler. Sermaye sahibi veya yetişmiş Hintlileri artık bünyelerine almayı reddettiler. Hâlbuki bu usulü Doğu Hindistan Şirketi daha önce başarılı bir şekilde uygulamıştı. Bu sermaye sahibi Hintli çevrelerde kızgınlığa sebep oldu ve bunlar gittikçe, İngilizlerin kovularak teşebbüslerinin millileştirilmesini savunan, milliyetçi harekete dâhil oldular. 1946’da Hindistan’daki Müslümanlar, Hindular ve Sihler arasında iç çatışmalar baş gösterdi. Hindistan artık Britanyalılar için yük haline gelmişti. 1947’de Hindistan’ın ikiye bölüneceği ilân edildi ve böylece Hindistan ve Pakistan bağımsız devletleri ortaya çıktı. Sonraki on yılda da Britanyalı müteşebbis, sermaye, asker ve sivil memur buradan ayrıldı (Chua, 2007: 226).

Britanya’nın “İmparatorluğun mücevherinden” adeta kaçarcasına ayrılmaya çalışması, yukarıda da vurgulandığı üzere, iki yüz yıllık nispî olarak düzgün bir yönetimin kargaşaya sürüklenmesine ve Hindistan *Raj*'ından iki devletin ortaya çıkmasına neden oldu. Britanyalılar adeta bu durumun ortaya çıkması için gayret sarf etti. Son Genel Vali Lord Mountbatten (1947-1948) açıkça Müslüman Birliği’ne karşı Hindu ağırlıklı Kongre’yi destekledi. Pencap’tan geçen sınır çizi-

13 Gandhi’nin hararetle savunduğu bir diğer nokta ise tüm sınıfların eşitliğiydi. Eylem olarak Hintlileri çalışmayı reddetmeye, aşamalı olarak oturma eylemi yapmaya, oruç tutmaya, vergi ödememeye ve seçimleri boykota çağırıyordu. Gandhi’yi hedefinden alkoymak için 1928’de Simon Komisyonu kuruldu. 1930’da bu komisyon eyaletlere kendilerini yönetme hakkı teklif etmiş, fakat komisyonda dahi temsil edilmeyen ve derhal dominyon statüsü isteyen Hintliler tarafından itibar görmemiştir. Bundan sonra Gandhi ikinci hareket olarak tuz üretiminde devlet tekelini kırmak için bir hareket başlatmış ve olaylar çıkması üzerine tekrar tutuklanmıştır (Cross, 1968: 194-195).

lirken, sözde tarafsız Sınır Komisyonu'na Hindistan lehine düzenlemeler yapması için baskı yaptı. Bunun sonrasında Müslüman ve Hindu toplumlar arasında ortaya çıkan keskin şiddet dalgası nedeniyle belki de 500.000 kişi hayatını kaybetti ve daha fazlası yurdundan koptu (Ferguson, 2011: 333-334). Bütün bu yaşananlar için yapılan şu tespit çok isabetli görünmektedir:

“...İngilizlerin [Hindistan'da] denetimi yeniden sağlaması sırasındaki sert çatışmalar ve her iki tarafın çoğu kez kasıtlı olarak başvurduğu gaddarlıklar geride önemli izler bıraktı... Sömürge yöneticileri ve uyrukları arasında zaten var olan uçurum derinleşti; Hindistan'da ve göçmenlerin bulunmadığı diğer sömürgelerde İngiliz anlayışı doğrultusunda reform ve gelişme olasılığına dair fikirler onarılmaz biçimde hasar gördü.” (McKenzie, 2007: 145).

Beyaz Dominyonlar¹⁴, Afrika'da Artan Gerilim, Yeni Hâkimiyet Alanları ve Zorunlu Tasfiye

Britanya İmparatorluğu kurulurken bazı bölgelere çok sayıda nüfus göç etmiş ve zamanla buralar neredeyse anavatan Britanya ölçeğinde özgürlük ve refah bölgesi olmuştu. 1783'de Londra'ya karşı isyan edip bağımsızlığını alan Kuzey Amerika'daki on üç koloni bu hüviyetteydi. Bugünkü Kanada da benzer bir şekilde beyaz nüfusun çokça gidip yerleştiği bir bölge oldu. Sonrasında yine bugünkü Avustralya ile Yeni Zelanda da birçok beyaz için istikbal vadeden cazip bölgeler olarak yeni yurt kimliğini kazandı. Bu sömürgeler daima farklı ten rengine sahip olan sömürgelere kıyasla ayrıcalıklı muamele gördü. Çünkü Londra'ya ABD Bağımsızlık savaşı çok şey öğretmişti. Diğer beyaz sömürgelerinde de aynı tecrübeyi yaşayarak buraları kaybetmek istemiyordu.

“Beyaz Dominyonlar”a özellikle Britanya'dan gelen ve özyönetim konusunda tecrübeli olan nitelikli beyaz nüfus, bu bölgelerdeki tarım, ticaret ve anavatanın izin verdiği ölçüde, endüstri gelişimine olanak sağladı. Britanya bu tür bir büyüme sürecine girmiş Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada'daki sömürgelerin önüne hem gelişme, hem de özgürlük talep ettikleri süreçte ciddi engeller koymadı (Chamberlain, 1993: 10). Britanya'nın bu tavrının söz konusu bölgelerle gelecekteki ilişkileri açısından çok olumlu etkileri oldu.

Bugünkü Avustralya, eyaletlere bölünmüştü ve bu eyaletler kendilerini yönetme hakkını aşamalı olarak elde ettiler. 1855'de Victoria, 1856'da Yeni Güney Galler, 1890'da ise Batı Avustralya bu hakka sahip oldu ve bir federasyon çatısı altında birleştiler. 1900 yılına gelindiğinde ise federasyon yapısı olgunlaşma aşamasına

14 Bugün Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda olarak bilinen bu bölgeler imparatorluk döneminde farklı ve çok sayıda yönetim birimlerine bölünmüştü. Bu çalışmada, bunları tek tek zikretmek yerine bahsi geçtiğinde anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla bugünkü isimleriyle belirttim.

gelmişti. Bu yılda yeni bir anayasa hazırlanmış ve Avustralya Uluslar Topluluğu Yasası (*The Commonwealth of Australia Bill*) adıyla Britanya Parlamentosu'ndan geçmiştir. Bu yasaya göre Avustralya'daki altı eyalet, yani Yeni Güney Galler, Victoria, Queensland, Güney Avustralya, Batı Avustralya ve Tasmania, kendi yönetim ve yasamasına sahip olacaklardı. Genel valiler Londra'daki Sömürge Masası (*Colonial Office*) tarafından atanacaktı. Federal yönetim ise gemicilik, demiryolları, gümrükler, posta işletmesi, telgraf, iç-dış göçler gibi konularda yasama ve yürütme yetkisine sahip olacaktı (Mowat, tarihsiz: 960).

Bir başka beyaz nüfusun çok olduğu bugünkü Yeni Zelanda, 1856'da Sorumlu Hükümet (*Responsible Government*) hakkını elde etti. Yeni Zelanda 1905'teki kararıyla, kadınlara oy kullanma hakkını veren ilk ülke olma unvanına sahiptir. 1907 yılında ise dominyon statüsü kazanmıştır (Cross, 1968: 162).

Kanada, demografik yapısı itibariyle diğer beyaz dominyonlardan farklı idi. Çünkü bölge İngiltere'den önce Fransız sömürgesi idi ve bazı bölgelerde hâlâ Fransızca konuşan nüfusa sahipti. Burada mevcut olan Fransız-İngiliz ayrımını daha aza indirmek ve bu ikisini tek bir yasama ve yürütme organında birleştirmek amacıyla Aşağı ve Yukarı Kanada'nın birleştirilerek kendini yönetme hakkı verilmesi planlanmıştır. Nitekim bu plân 1840 yılında Parlamento'dan geçerek kanunlaşmıştır. Bundan sonra Kanada'daki siyasî gelişmeler İngiltere'deki çok partili sistem gibi olmuş ve Kanada İngiliz İmparatorluğu'nun kendi kendini yöneten dominyonu olmuştur. Fakat Fransızlar bu birlik içinde kendi kimliklerini kaybetme endişesinin verdiği rahatsızlığı hissetmeye başlamışlardır. Ayrıca bölgedeki diğer eyaletler, meselâ Nova Scotia, New Brunswick, Prens Edward Adası, Vancouver Adası ve Britanya Columbia'sı, birliğe dâhil edilmemişlerdi. Genel kanaat bunların da katıldığı federatif yapının en uygun çözüm olduğuydu. Bunun üzerine 1867'de İngiliz Parlamentosu'ndan geçen Kuzey Amerika Yasası'na göre Yukarı ve Aşağı Kanada bu sefer Ontario ve Quebec olarak tekrar ayrıldı. Nova Scotia ile New Brunswick de Kanada Dominyonu Federasyonu'na dâhil oldu. Yeni yapıya göre her eyalet idaresini ve eyalet yasamasını muhafaza edecekti. Dominyonu ilgilendiren meselelerle de Ottawa'daki Dominyon Hükümeti ilgile-necekti¹⁵ (Mowatt, tarihsiz: 966-968). Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu beyaz dominyonlar statülerinin yeniden belirlenmesi için ısrar edince 1926 Balfour Bildirisi ve 1931 Westminster Yasasıyla hemen hemen tümüyle bağımsız devletler hâline gelmişlerdir. Böylece dış politikalarında da bağımsız olma hakkını elde etmişlerdir (Kennedy, 1994: 370-371).

15 1869 yılında Hudsons Bay Şirketi'nin toprakları olan Manitoba, Saskatchewan, Alberta, ve British Columbia £ 300.000 karşılığında Kanada Dominyonu'nun parçaları olmuştur. 1873 yılında ise Prens Edward adası Kanada Dominyonu'na katılmıştır (Mowatt, tarihsiz: 969).

Britanya'nın Afrika'daki sömürgelerinin büyük kısmı, kuzeyden güneye uzanan bir hat şeklinde zamanla Mısır'dan Güney Afrika'ya kadar genişlemiştir. Burada iki tür sömürge oluşmuştur; birincisi Britanyalı nüfusun inkâr edilemeyecek kadar fazla olduğu bugünkü Güney Afrika, Kenya ve Rodezya'dır. İkincisi ise kayda değer beyaz nüfusun olmadığı bugünkü Gambiya, Sierra Leone, Altın Sahil (Gana), Nijerya, Uganda, Tanganika, Zanzibar ve Nyasaland'dır (Chamberlain, 1993: 55). 19. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa'nın özgürlükçü fikirleriyle tanışmaya başlayan Afrikalılar neredeyse yüz yıldan fazla sürecek bağımsız devletler kurma çabalarına girişeceklerdir. İşin ilginç tarafı, aynı Hindistan örneğinde olduğu gibi bu çaba içine giren Afrikalı liderler ya Britanyalıların Afrika'da açtığı okullarda¹⁶, ya da Britanya veya ABD üniversitelerinde eğitim almış kişilerdir. Belki de bunun etkisiyle bunların, son tahlilde ismen bağımsız birer ülke kurmada başarı sağladıkları görülmekle birlikte, bağımsızlık sonrası eski sömürge dönemi efendilerinin denetiminden kurtulamadıkları da bir gerçektir.

Zamanla bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerinin liderlerine baktığımızda, Britanyalıların Afrika'da açtığı okulların iki tarafı keskin kılıç gibi çalıştığını görürüz. Yerli insanı “eğitme” amacı güden bu okullar, kaçınılmaz olarak Batı fikirleri olan liberalizmin de etkisi altına girmişlerdir. Yukarıda belirtildiği üzere, milliyetçilik ve bağımsızlık peşinde koşmuş olan bu liderlerin neredeyse hepsi ya Afrika'da açılmış olan Britanya misyoner okullarında, ya da aynı zamanda Britanya veya ABD üniversitelerinde öğretim görmüşlerdir. Bağımsızlık hareketlerinde veya devlet kurulduktan sonra bu devletlere liderlik etmiş simalara kısaca değinecek olursak; Kwame Nkrumah (Altın Sahili [Gana]), Britanya misyoner okulunda ve ABD üniversitesinde (Chamberlain, 1993: 67); Nnamdi Azikiwe (Nijerya), Britanya misyoner okulunda ve ABD üniversitesinde (Chamberlain, 1993: 72); Jomo Kenyatta (Kenya), Britanya misyoner okulunda ve İngiltere üniversitesinde (Chamberlain, 1993: 84); Julius Nyegere (Tanganyika), Britanya misyoner okulunda ve İskoçya üniversitesinde (Lowe, 1982: 309); Hastings Banda (Nyasaland), Britanya misyoner okulunda, ABD ve İskoçya üniversitelerinde (Cross, 1968: 350) ve Kenneth Kaunda (Rodezya), Britanya misyoner okulunda (Chamberlain, 1993: 88) eğitim görmüşlerdi.

Afrikalıların çeşitli vesilelerle bir araya gelmeleri ve özellikle siyahî Amerikalılarla tanışmaları Afrika milliyetçiliğinin oluşmasında önemli rol oynadı. Bunlardan Afro-Amerikalı Edward Blyden'in 1850'de, özgürlüğünü kazanmış Afro-

¹⁶ Britanya İmparatorluğu'nda yerlileri “eğitmek” için çok sayıda okul açılmıştır. Afrika'daki önemli okullardan biri de Akra/Gana'daki Achimota Okulu'dur. Bu okul 20. yüzyılda Gana, Zambiya ve Zimbabwe devletlerinde devlet başkanlığı yapacak birçok öğrenci yetiştirmiştir. Achimota Okulu hakkında bilgi için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Achimota_School. (Erişim tarihi: 15.11.2014).

Amerikalıların 1882’de kurdukları, Liberya’ya yerleşmesi ve ‘Afrika onuru’ üzerine yazılar yazmaya başlamasıyla Afrika milliyetçiliği yükselişe geçmiştir. Bu meseleye katkı sağlayan bir başka isim ise Karayipler ve ABD’de de siyahları örgütleyen Marcus Garvey idi. Garvey, “Afrika Afrikalılarındır” sloganını her yerde yaymaya çalışmış ve siyah Amerikalıları anavatanlarına dönmeye çağırmıştır (Chamberlain, 1993: 61).

Örgütsel açıdan bakıldığında Afrika’daki milliyetçi ve bağımsızlık hareketlerinin anahtar ismi Amerikalı bir sosyolog olan William Edward Burghardt du Bois’dir. Onun en büyük rüyası hem Amerikalı hem de Afrikalı zencileri kucaklayan bir Pan-Afrika hareketiydi. 1919 yılında bugünkü Senegalli Blais Diagne’nin yardımıyla Paris’te bir Pan-Afrika Konferansı düzenledi. Bundan sonra da devam eden konferanslar, iki savaş arasında düzensiz olarak yapılmış olsalar da, Britanyalı devlet adamlarını etkilediği söylenebilir. 1945 yılında Manchester’da toplanan konferans, hem katılım hem de alınan kararlar açısından çok önemliydi. Delegeler oy birliğiyle ‘şiddete başvurmaksızın olumlu eylem taktiklerine dayanan Afrika sosyalizmi’ öğretisini onaylamışlardır. Konferans, bu aşamadan sonra artık kendisini sömürge güçlerine karşı koymaya hazır bir mücadele organı olarak görmeye başlamıştır (Chamberlain, 1993: 61-62).

Yukarıda zikredilen Afrikalı liderlerin faaliyetleri sonrasında 1957-1980 yılları arasında Britanya’nın sömürgesi olan Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Aslında Süveyş Bunalımı’ndan sonra Britanyalı devlet adamları, özellikle Afrika’daki sömürgeleri için maliyet kazanç analizi yapmış ve çoğu sömürge halkının bağımsızlık için “hazır” olup olmadığına bakmaksızın, Afrikalı liderlerle bağımsızlık ertesi dostane ilişkiler geliştirmenin, sömürgeleri elde tutmaktan daha az maliyetli olacağına karar vermişlerdir (Burbank ve Cooper, 2011: 451). Bu şartlar altında Britanya’nın bu ülkelere bağımsızlıklarını gönüllü ve hoşgörülü bir şekilde verdiğini düşünmek aldatıcı olur. Özgürlük talepleri nedeniyle yerliler ile sömürgeci efendiler arasında çatışmalar, katliamlar, hapis ve baskı Afrika’da da eksik olmamıştır. Hoşgörü Afrika’ya zaten bütün sömürge döneminde gösterilmediği gibi İkinci Dünya Savaşı’nda sonra Britanya İmparatorluğu’nun düştüğü bu malî kriz mecburî “özgürleştirme” sürecinin yaşanması zorunluluğunu doğurmuştur.

Britanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşı kaybeden imparatorluklardan sömürgeler aldığı gibi “mandater” güç olarak farklı statüde yeni toprak parçaları da elde etti. Meselâ bugünkü Irak, Ürdün ve Filistin bunlardan bazılarıydı. Ancak savaş sonrasında eski sömürgesi Hindistan’da yaşanan kargaşaya, İrlandalıların bağımsızlık ilânı eklendiği gibi yeni elde edilen bölgeler Filistin ve Irak’taki kar-

gaşa ve isyanlar da imparatorluğun elde tutulabilmesinin risklerini daha da artırdı. Fakat Britanya bunlara geleneksel yöntemiyle cevap verdi; meselâ manda yönetimi altındaki Irak'ta isyan edenlerin üzerine havadan bomba yağdırdı. Yeni gelişen hava gücü aslında dehşet salmada çok etkiliydi. Dehşet salmak ise imparatorlukların denetim sağlamadaki gizli yüzüydü. Britanya'nın bundaki amacı Arapların kudrete karşı boyun eğeceklerini varsaymalarıydı. Iraklıların üzerine bomba yağdırmak, yeni dönemde Britanya'nın imparatorluk gücünün yönetim kabiliyetlerinin aslında ne kadar sınırlı olduğunun bir bakıma üstü kapalı kabul edilmesi anlamına geliyordu (Burbank ve Cooper, 2011: 417). Britanya İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrasında en geniş sınırlarına ulaşması yukarıda belirtildiği üzere güvenlik sorunlarını artırdığı gibi maliyetleri de artırmıştı. Yeni toprakların ekonomik değeriyle bunları elde tutmak için gerekli masraflar karşılaştırıldığında, sonuç eksi değerlerdeydi. Meselâ, Irak'ı yönetmenin maliyeti 1921'de 23 milyon sterlindi. Bu Britanya'nın toplam sağlık bütçesinden fazlaydı (Ferguson, 2011: 299).

II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya bugünkü Orta Doğu ile ilgili politikasını tamamen değiştirmek zorunda kaldı. Çünkü artık ekonomik durumu buralarda asker barındıracak ve doğrudan idare edecek kadar iyi değildi. Bu bağlamda yeni hedefi savaş sonrası iyice güçlenen SSCB'yi bölgedeki stratejik noktalardan ve ekonomik kaynaklardan uzak tutmak oldu. Bu politika şöyle ifade ediliyordu: Sovyetlere karşı "bölgedeki devletlerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmek!" (Lewis, 1964: 212). Fakat Britanya'nın ekonomik gücü buna da yetmeyecek ve zamanla bölgedeki hâkimiyetini ABD'ye devrederek, ona bazı önerilerde bulunup buradan ayrılmak zorunda kalacaktı.

Sömürgelerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durumu Britanya için ciddî sorun teşkil etmekteydi, ama daha büyük sorun malî konularda yaşanıyordu. Savaşın maliyeti Britanya'nın borçlarını on kat artırmıştı. 1920'lerde sadece borç faizlerinin ödenmesi merkezî devletin toplam harcamalarının yarısına yakınına denk geliyordu. Bu ekonomik ortam, işvereni ve çalışanı da olumsuz etkilemişti. Büyük Bunalım'ın zirve noktası Ocak 1932'de yaklaşık üç milyon çalışan, yani bütün sigortalı işçilerin yaklaşık dörtte biri işsiz kalmıştı (Ferguson, 2011: 306).

Britanya İmparatorluğu'nun malî durumu İkinci Dünya Savaşı sırasında daha da vahim bir hâl aldı. ABD ile savaş dönemi ittifakı mecburiyetten kaynaklanmıştı ve krediyle silâh temini kendisine 2,6 milyar dolara patlamıştı. Bu savaş dönemi üretiminin onda birine denkti. Her şeye rağmen, kredi olarak aldığı bu meblağ bütün imparatorluk bölgelerinden toplayabileceği paranın iki katıydı. Savaş bittiğinde Britanya'nın ekonomik durumunun vahameti daha da net ortaya

çıktı. Britanya'nın yabancı alacaklara 40 milyar dolar borcu vardı. İmparatorluk ipotek altındaydı. En fazla borçlu olduğu ülke ise ABD idi. Bir firma iflas ettiğinde ilk çözüm alacaklıların borçlunun varlıklarını devralmasıdır. Bu durumda imparatorluğu satmak gerekmez miydi? Zaten bir ara ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt (1933-1945) şaka yollu dahi olsa, “meteliksiz” efendilerinden “Britanya İmparatorluğu”nu devralmak” fikrinden bahsetmişti (Ferguson, 2011: 330-332). Şaka veya gerçek, son iki yüzyılın en kudretli imparatorluğu satılığa düşmüştü.

Değerlendirme

Tarih boyunca insanoğlu, güç ve kaynaklarının yetmesi hâlinde, fetihlere çıkmış ve farklılıkları da bünyesine katarak imparatorluklar kurmuştur. İmparatorluklar, her çağda ve bölgede rastlanması nedeniyle, bilinen insanlık tarihinin en yaygın devlet modeli olagelmıştır. Geçmişe ve hali hazırdaki en büyük güç ABD'nin devlet reflekslerine bakıldığında, yaklaşık son yüz yıldır içinde yaşadığımız ulus devlet tecrübesi, yönetim geleneği açısından insanlık tarihinde bir sapma ve kural dışılık olarak görünmektedir.

İmparatorluklar geçmişte iktidarlarını kurmak ve sürdürmek için farklılıkların yönetimi geleneğinde hoşgörüden, baskı ve zulme kadar uzanan usuller benimsemişlerdir. Yaşanan tecrübe, farklılıklara hoşgörü gösteren ve uzlaşma yoluyla bunları “sisteme” dâhil eden imparatorlukların daha uzun ömürlü, istikrarlı ve dirençli olduğunu ortaya koymaktadır. Elbette baskı ve zulümle genişleyen ve zenginleşen imparatorluklar da olmuştur. Fakat bunlar çok da uzun ömürlü olmamışlardır.

Sahip olduğu hâkimiyet alanı ve yönettiği nüfus göz önünde bulundurulduğunda, tarihin gördüğü en kudretli imparatorluk olan Britanya İmparatorluğu da hoşgörü ve baskı sarmalında payına düşeni almıştır. İngilizler, Britanya adasında yaşayan Gallileri ve İskoçları pekâlâ “imparatorluğu”na doğrudan dâhil ederken ve daha önce kovmuş olduğu Yahudileri sonradan bünyesine kabul edip, Fransızların hayat hakkı tanımadıkları Huguenotlara da kucak açarken, İmparatorluğun özellikle ten rengi farklı olan bölgelerinde, bütün kârın Britanya'ya aktığı acımasız bir sömürü düzeni kurmuş ve gittikçe tepki çeken ve isyana neden olan ırkçı uygulamalara yer vermiştir. Yani içerideki farklılıklara veya dışarıdaki “beyaz dominyonlarına” hoşgörü gösterirken, dışarıdaki ten rengi farklı “ötekileştirilmiş” sömürgelelerinde baskı, zulüm ve katliama girişmekten çekinmemiştir. Bu farklı uygulama sonuçlarını en bariz bir şekilde bağımsızlık sürecinde göstermiştir. Hoşgörü ile davranılan unsurların imparatorluktan ayrılması ve sonraki ilişkileri daha ılımlı olmuşken, ayrımcılık ve zulme maruz kalanlar isyan ve kan dökülmesine sahne olan olaylarla ancak bağımsızlıklarını elde edebilmişlerdir.

Çeşitli sebeplerle, farklı zamanlarda Britanya sömürge idaresi veya himayesi altına giren muhtelif bölgelerdeki topluluklar zamanla, dünyanın her yerindeki sömürgelerin veya çokuluslu toplumların üst idareye başkaldırdıkları gibi aldıkları Avrupaî eğitim ve milliyetçi hareketlerin etkisiyle, Britanya idaresine karşı bağımsızlıklarını kazanmak üzere farklı yöntemlerle isyan etmişlerdir. Britanya sömürgelerinde, uzun ve meşakkatli mücadeleler sonunda kazanılan bağımsızlıklar aslında çok şey ifade etmemiştir. Her zaman haklının değil de güçlü olanın kazandığı dünyada, yutulmak üzere hazır lokmalar haline gelen bu yeni devletçikler daha bağımsızlığın keyfini dahi çıkaramadan bu defa da kendilerini iki kutuplu (ABD ve SSCB) Soğuk Savaş'ın piyonları rolünde bulmuşlardır. Her iki kanada da yüz vermeyen devletler ya alternatif oluşum peşinde olmuşlar ya da her iki kanadın kendi taraflarına çekmek için sürekli manipülasyonlarına muhatap olmuşlardır. Bağımsızlıklarını kazanan Britanya sömürgeleri, diğer hürriyetini elde eden sömürgeler gibi bu defa da siyaseten veya hukuken olmasa bile, fiilen bu iki kutbun ya kontrolüne girmişler ya da mücadele sahası hâline gelmişlerdir.

Tarihçiler, Britanya İmparatorluğu'nun çöküşüne kimin ve neyin sebep olduğu konusunda fikir birliğine sahip değillerdir. Fakat çoğunun katıldığı nokta Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının karmaşık maliyetinin çöküşte ciddi bir etkiye sahip olduğudur. Refah devleti istikametinde devletin yaptığı harcamalar, hızla artan dış borç yükü, poundun değer kaybetmesi, Britanya sanayisinin göreceli durgunluğu, dünyanın her yerine yayılmış ve özellikle Britanyalıların bazı durumlarda kışkırttığı ırkçılığa tepki olarak Britanya karşıtı ve milliyetçi hareketlerle çalkalanan kolonileri elde tutmanın artan maliyeti, çöküşü getiren sebepler olarak ön plâna çıkmaktadır. Bununla beraber, Britanya İmparatorluğu'nun çöküşünün esas sebebinin Britanya dışında sergilediği hoşgörüsüzlük olduğu en kuvvetli ihtimaldir (Chua, 2007: 228). Yani, iki dünya savaşında maliyesi çöken Britanya, hoşgörü eksikliğinin de olayları tahrik etmesiyle, şaka yollu dahi olsa, eski kolonisi ABD'ye satılacak hâle düşmüştür.

Son olarak, Britanya İmparatorluğu ile günümüzün en kudretli “imparatorluğu” ABD ile ilgili bir kıyaslama yaparak bitirmek istiyorum. Girişte Britanya ile ak-raba bir topluluğun kurmuş olduğu ABD'nin de, hatasıyla ve sevabıyla geçen yüzyılda Britanya'nın sergilemiş olduğu refleksleri sergilediğinden bahsetmiş-tim. ABD, ezici çoğunluğu Avrupalı olmak üzere, göçmenlerden oluşan bir topluluk tarafından kuruldu. Kurulduğu andan itibaren de her dinden, kültürden ve etnik gruptan insanlar için bir sığınak hâline geldi. Özgürlüğün, demokrasinin ve refah toplumunun simgesi oldu. Ancak dünyanın çeşitli bölgelerinden ülkeye göç eden farklılıkları başarılı bir şekilde bünyesine katarken, bu göçmenlerin geldiği bölgelerdeki akrabalarına karşı aynı hassasiyeti göstermedi. Neredeyse her

milletten insanı içinde barındıran ve bunları başarılı bir şekilde “sisteme” entegre eden ABD, sınırları dışına çıktığında hep, zalim/otoriter devlet başkanlarıyla pekâlâ iş tutan, darbeleri destekleyen, ekonomik krizleri tetikleyen, kendi vatandaşları daha ucuz petrol kullanabilsin diye bir bölgeyi (Orta Doğu) ateşe atmaktan çekinmeyen bir devlet portresi çizmekten hiç sakınmadı. Yani içeride çok hoşgörülü iken, dışarıda pekâlâ zalimdi.¹⁷ Bunu anlamak için hali hazırda ABD’nin diğer ülke halkları nezdindeki itibarıyla ilgili anketlere bakmak yeterli olacaktır, kanaatindeyim. Her şeye rağmen, ABD’nin akıbetinin de Britanya İmparatorluğu gibi olup olmayacağını zaman gösterecektir.

17 ABD referans alınarak, bir süper gücün nasıl davranması gerektiği hakkında fevkalade ufuk açıcı bir değerlendirme için bkz. (Özdemir 2013).

Kaynakça

- Aldrich, Robert. (2007). "İmparatorluklara Genel Bir Bakış", *Emperyal Çağ*, (ed.) Robert Aldrich, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 6-25.
- Barkey, Karen. (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Versus Kitap. s
- Burbank, Jane ve Frederick Cooper. (2011). *İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Chamberlain, M. E. (1993). *Sömürgeciliğin Çöküşü: Dekolonizasyon*, çev. Recai Dönmez, Ankara: Rehber Yayınları.
- Chua, Amy. (2007). *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance - and Why They Fall*, New York: Doubleday Publishing.
- Cross, Colin. (1968). *The Fall of the British Empire*, London: Book Club Associates.
- Deschamps, Hubert. (1966). *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, çev. Oktay Akbal, İstanbul: Kitapçılık Yayınları.
- Duffy, M. N. (1978). *The 20th Century*, Oxford: Basil Blackwell Publishing.
- Ferguson, Niall. (2011). *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirmesi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri. (2012). *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karaca, Taha Niyazi. (2011). *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kennedy, Paul. (1994). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Lewis, Bernard. (1964). "Near East, Middle East, North Africa", *The New Cambridge Modern History*, XII, Cambridge: Cambridge University Press, 205-212.
- Lowe, N. (1982). *Mastering the Modern World History*, London: The Macmillan Press.
- McKenzie, Kirsten. (2007). "Britanya: Denizlerdeki Hâkimiyet", *Emperyal Çağ*, (ed.) Robert Aldrich, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 128-151.
- Mowatt, R. B. (tarıhsiz). *A New History of Great Britain*, London: Oxford University Press.
- Özdemir, Haluk. (2013). "What is a Superpower? The US Foreign Policy in the Middle East", *Ankara Strateji Enstitüsü*, <http://www.ankarastateji.org/yazar/assoc-prof-haluk-ozdemir/what-is-a-superpower-the-us-foreign-policy-in-the-middle-east/> (Erişim tarihi: 15.11.2014).
- Phillips, C. H. (1964). "India", *The New Cambridge Modern History*, XII, Cambridge: Cambridge University Press.
- Soy, Bayram. (2008). "1908 Jön Türk Devrimi'ne İngiltere'nin Yaklaşımı", *Doğu Batı*, 46/ II (Ağustos, Eylül, Ekim 2008), 143-177.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN YURT DIŞI EĞİTİM POLİTİKASI*

Mustafa GENÇOĞLU**

ÖZET

Sultan II. Mahmut, yurtdışına öğrenci gönderen ilk Osmanlı padiŐahıdır. Başlangıçta sadece askerî amaçlara yönelik bir politika takip edilirken bilhassa Tanzimat döneminde yapılan kapsamlı reformların tesiriyle yurtdışı eğitim, diğer alanlara da açılmıştır. Sultan II. Abdülhamid önceleri selefleri gibi yurtdışı eğitime oldukça önem vermiştir. Ancak 1890'lardan itibaren Jön Türklerin basın-yayın yoluyla Avrupa'daki rejim karşıtı etkili kampanyaları, II. Abdülhamit'in yurtdışı eğitim politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. Neticede askerî alan ve bir kaç sivil dışında yurtdışı eğitime son verilmiştir. Bu çalışma, öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çeşitli kataloglardaki belgelere ve biyografik kaynaklara dayanmaktadır. Bu makalede Sultan II. Abdülhamit döneminde hangi ülkelere kaç öğrenci gönderildiği araştırılacaktır. Daha sonra öğrenim alanları, öğrencilerin kimlikleri ve bilimsel katkıları analiz edilecektir. Amacımız, Sultan II. Abdülhamid'in yurtdışı eğitim politikasının mahiyetini saptayabilmektir. Bu bağlamda Jön Türklerin bu siyaset üzerindeki rolleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, yurtdışı eğitim, Osmanlı eğitim sistemi, Türk modernleşmesi

* Bu araştırma, "Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler –Bir Grup Biyografisi Araştırması" isimli basılmamış doktora tezimizden mühlhem olup, yeni kaynaklar ve bulgularla ayrı bir konu başlığı altında ele alınmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: mgencoglu68@gmail.com

THE STUDY ABROAD POLICY OF SULTAN ABDULHAMİD II

ABSTRACT

Sultan Mahmud II was the first Ottoman Sultan sending students to abroad. When it was followed only a policy towards military aims in the beginning, the education abroad has been opened to the other fields with the influence of the comprehensive reforms especially in the period of Tanzimat. Sultan Abdulhamid II has considered the policy of education abroad fairly like his predecessors. However, beginning from 1890's the Young Turcs' effective campaign against the regime by means of the press has affected the education abroad policy of Sultan Abdulhamit II negatively. As a result, except for the military field and a few civilians the study abroad were canceled. This study is based on many documents in the various catalogues in the Prime Ministry Ottoman Archives and the biographic sources. In this article firstly it will be research that how many students were sent to which countries in the period of Sultan Abdulhamid II. Then it will be analized the education fields, the identities and scientific contributions of the students. Our aim is to determine the character of Abdulhamid's policy on the study abroad. In this respect it will be tried to Young Turcs' roles on this policy

Keywords: *Abdulhamid II, study abroad, Ottoman education system, Turkish modernization*

Giriş

Sultan II. Mahmud’la güçlü bir devlet yapısını öngören modern merkeziyetçi yönetim sistemi çerçevesinde köklü bir reform hareketi devreye sokulmuştur. İlk olarak merkeziyetçiliğe direnen ayanlar bastırıldıktan sonra, yeniliklere muhalif iki gruptan, Yeniçeri Ocağı lağvedilmiş (16 Haziran 1826), *ulema* kontrol altına alınmıştır. Böylece II. Mahmud, *Asâkir-i Mansure-i Muhammediye* ismini verdiği yeni orduyu kurmaya muvaffak olmuştur. Ancak bu orduyu Batılı usulde sevk ve idare edebilecek eğitimli subay sıkıntısı baş göstermiştir. Bunun için selefleri gibi II. Mahmud da yabancı subay ve uzmanlardan faydalanmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu zorunluluk ordunun ihtiyaçlarına yönelik kurulan modern öğretim kurumları *Mekteb-i Harbiye* (1834) ile *Mekteb-i Tıbbiye’nin* (1838) teşkili ve öğretim hayatında da kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Osmanlı devlet adamları yurtdışı eğitimle Batılı tarzda tesis edilen kurumlardaki yetişmiş eleman sıkıntısını gidermenin yanında bilhassa yabancı subay, uzman ve hocalara olan bağımlılıktan kurtulmayı hedeflemişlerdir (Mehmed Esad, 1312: 65). Nitekim kısmen yabancı uzmanlardan faydalanılmaya devam edilirken Avrupa’ya yollanan öğrencilerin tahsillerini tamamladıkça bunların yerini alması beklenmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 95-96). Bu hususta ilk adım, 1830’un son günlerinde Hüsrev Paşa’nın dört evlatlığının Paris’e gönderilmesiyle atılmış ve akabinde peyderpey birçok öğrencinin Batı’ya yollanmasıyla devam etmiştir (Gençoğlu, 2008a: 24-25). Böylece yurtdışı tahsilliler, reformların uygulanmasında ve yerleşmesinde önemli bir rol üslenmiş oluyorlardı.

Tanzimat Dönemiyle, Batı’dan geri kalmışlığın idari örgütlenme ve siyasî yapıdan kaynaklandığı kabul edilmeye başlanmış ve bu konularda reformlar yapılmasına çalışılmıştır. Siyasî reformların yanında eğitim, kültür ve sosyal alanlardaki reformlar toplum üzerinde Batılılaşma yönünde tesirlerini göstermeye başlamıştır. Bilhassa II. Mahmud’la başlayan Batılı usulde modern eğitim sisteminin kurulmasına yönelik çabalar artmış, bu konuda oldukça önemli bir yol kat edilmiştir. Tanzimat’ın etkisiyle başlarda sadece askerî amaçlara yönelik olan yurtdışı eğitim diğer alanlara da açılmıştır. Ancak II. Abdülhamid dönemi dâhil sivil öğrencilerin sayısı, hiçbir zaman askerî talebelerin sayısına ulaşmamıştır. Bunda sivil okulların askerî okullardan çok sonra açılmaları, bina ve teçhizat olarak gerekli yardımı görmemelerinin payı büyüktür. Dahası mühendislik, tıp, veterinerlik gibi öğrenim dallarının hepsi askerî menşelidir (Ergin, 1939: 262).

Bu dönemde yurtdışı eğitim bakımından yeni bir uygulama olarak Paris’te Osmanlı öğrencilerine mahsus *Mekteb-i Osmani* (Ekim 1857) açılmıştır. Okulun tesisinde, eğitim başarısı açısından öğrencilerin topluca bir yerde tahsil görme-

lerinin daha yararlı olacağı kanaati etkili olmuştur. Bu suretle öğrenciler üzerinde etkin bir denetim mekanizmasının kurulması öngörülmüştür (Mehmed Esad, 1310: 65). Tüm çabalara rağmen beklentilere cevap veremeyen *Mekteb-i Osmani*, 1865'te kapatılmak zorunda kalınmıştır (Chambers, 1968: 326; Şişman 1986: 85). Bu pahalı ve verimsiz projenin ardından, daha az maliyetle çok adam yetiştirmek için İstanbul'da *Mekteb-i Sultani* açılmıştır (1 Eylül 1868). Mart 1869'da da Paris'te bulunan öğrencilerden tahsillerini tamamlamalarına az kalmış olanların orada alıkonularak, diğerlerinin *Mekteb-i Sultani*'ye verilmeleri istenmiştir (Şişman, 1986: 118). 30 Haziran 1875'te Fransa ve Belçika'daki öğrenciler geri çağrılarak yurtdışı eğitim askıya alınmış¹, buradan artacak parayla İstanbul'da birer mülkiye ve mühendislik okulu açılması da hedeflenmiştir (Şişman, 2004: 78, 79).

Sultan II. Abdülhamid Sultan Abdülaziz tarafından lağvedilen yurtdışı eğitimini, 1880'de tekrar başlatmıştır.² Abdülhamit döneminde muhtelif alanlarda staj, ihtisas ve üniversite gibi çeşitli eğitim türlerinde toplam 423 kişinin devlet bursundan yararlandığını tespit edebildik. Ayrıca bu sayıya devlet tarafından doğrudan gönderilenlerin yanı sıra yurtdışında okurken sonradan kendilerine burs bağlananları da içerdiğini vurgulamamız gerekiyor.

Makalemizin amacı, Sultan II. Abdülhamid dönemi yurtdışı eğitim politikasını belirleyen ve etkileyen sebepleri tetkik ederek bu siyasetin mahiyetini tespit edebilmektir. Bu bağlamda yurtdışı tahsile gönderilen ülkeler ve öğrenim görülen alanlar incelendikten sonra Jön Türklerin bu siyaseti etkilemekteki rolleri de sorgulanarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Öğrenim Görülen Ülkeler

Sultan II. Abdülhamid döneminde yurtdışı tahsil için yedi ülkeye öğrenci gönderilmiştir. Aşağıdaki tabloda 'belirlenemeyen' olarak ifade edilenler ise genel olarak Avrupa'ya gönderilip ülkesi tespit edilemeyenlerdir.

1 Araştırmalarımız neticesinde bu sırada Avrupa'da devlet burslusu herhangi bir öğrenci tespit edilememiştir.

2 Yaptığımız tetkikler sonucunda bu tarihten önce yurtdışına yollanan herhangi bir öğrenci kaydına rastlanmamıştır.

Tablo 1: Öğrenim Görülen Ülkelere Göre Öğrenci Sayısı

Ülke	Sayı	Ülke	Sayı
Fransa	196	İngiltere	5
Almanya	191	Belçika	1
İsviçre	13	Rusya	5
Avusturya	5	Belirlenemeyen	7
		Toplam	423

Fransa'nın ve özellikle başkenti Paris'in, XVIII. yüzyıldan itibaren tüm Avrupa'da ve dünyada önemli bir kültürel ve bilimsel ağırlığı söz konusuydu (Perin 1946: 17-19). Fransızca uluslararası bir diplomasi dili olup, edebiyat ve düşünce alanlarında da hatırı sayılır bir etkiye sahipti. Özellikle Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte ciddi bir ivme kazanmış olan Batılı eğitim sisteminin kurulması ve gelişmesinde Fransız yöntem ve kurumları örnek alınmıştı. Bu tesir, Tanzimat Edebiyatına da nüfuz etmiştir (Perin, 1946). Diğer yandan Paris, XIX. yüzyılda Avrupa'nın cazibe merkezi ve kültür başkentiydi. Sadece Osmanlı Devleti'nden değil diğer ülkelerden de birçok öğrenci, Paris'e akın ediyordu. XIX. yüzyılın sonlarında Paris'teki öğrencilerin yüzde 8'ini yabancılar oluşturmaktaydı. Bu oran, I. Dünya Savaşı öncesinde yüzde 19'lara kadar yükselmiştir. Yabancı öğrencilerin sayısı, 1890'da aşağı yukarı 620 iken I. Dünya Savaşı'na kadar 3200'ü aşmıştır. Bu beş kattan fazla bir artış demektir. Nispi olarak bakılırsa, 1890'dan önce tüm öğrenciler içerisinde yabancıların oranı, yüzde 8 iken 1904'te yüzde 11, 1907'de yüzde 14, 1911'de yüzde 19,5 ve savaş öncesinde %19'du.³

Osmanlı öğrencileri, aynı dönemde Paris'teki tüm yabancılar arasında ciddi bir paya sahiplerdi. Nitekim 1890 ile 1899 yılları arasında, oranları yüzde 10'dan 13'e veya 14'e kadar yükselmişti. Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirildiği 1909'da yüzde 4,2'ye gerilemişken sonra tekrar artma eğilimine girmiştir (http://barthes.ens.fr/cliio/revues/AHI/print_AHI.php, 2). Ancak bu öğrencilerin, kendi hesabına gidenleri ve özellikle Jön Türk hareketine mensup firarî öğrencileri de içerdiğini ifade etmeliyiz.

Aynı şekilde 1896'nın sonlarından itibaren Jön Türk muhalefetinin merkezi konumuna terfi eden Cenevre'nin de yurtdışı eğitimde yükselişe geçtiği görülür. İsviçre'nin Saraya karşı muhalefette uygun siyasî koşullara sahip olmasının yanında faaliyetler için Fransız kültürü ve dilinin hâkim olduğu bölgelerin ve

3 Veriler için bkz. (http://barthes.ens.fr/cliio/revues/AHI/print_AHI.php 1,2)

dolayısıyla Cenevre'nin tercih edilmesi tesadüfi değildir (Kieser, 2008: 45). Aslında bu dönemde devlet tarafından İsviçre'ye öğrenci gönderilmemiştir. Ancak Fransa'dakilerle birlikte İsviçre'deki Jön Türklere ileriki bölümlerde değineceğimiz siyasî sebeplerden ötürü öğrenci bursu bağlanmıştır. 1890'lı yılların ortalarından itibaren Cenevre, kısa bir süre sonra da tüm Fransız İsviçresi, çok sayıda öğrencinin siyasî sebeplerden dolayı İstanbul'dan kaçmasıyla birlikte Müslüman Osmanlılar için de gözde bir tahsil yeri olacaktı (Kieser, 2008: 67). Kendi ifadeyle (Bleda, 2010: 17) 1895'te matematik tahsilini tamamlamaya gelen Mithat Şükrü'nün (Bleda) asıl gayesi, Jön Türk hareketine katılmaktı.⁴ Ancak 1897'nin sonlarında sayıları 25'i bulan ve Jön Türk hareketinin öncü isimlerinin de yer aldığı öğrencilerden sadece 5'i üniversitelerdeki dersleri düzenli olarak takip etmekteydi (Kieser, 2008: 70; Göçmen, 124). II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip İsviçre'ye devlet tarafından da öğrenciler gönderilmeye başlanacaktı (Yıldırım, 2005: 41).

Sultan II. Abdülhamid döneminde Almanya, yurtdışı tahsilde, Fransa'dan sonra en fazla tercih edilen ülke olmuştur. Bu artışta, Almanya ile siyasî ve askerî yakınlaşmanın etkisi büyüktür. 1878 Berlin Anlaşması'ndan sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan politikasından vazgeçmiş, parçalanmasına yönelik bir çabaya girmiştir. Bu şartlarda denge siyaseti güden Sultan II. Abdülhamid, Avrupa'nın yükselen gücü Almanya'ya yönelmiştir (Armaoğlu, 1997: 529,530). Osmanlı-Alman yakınlığı bilhassa, padişahın 1880'de birçok sivil ve asker uzman talebinin 24 Aralık 1882'de kabulüyle büyük bir ivme kazanmıştır (Ortaylı 1983: 73-74). Askerî islahat için gelen birçok Alman subay, üst rütbeler ve unvanlar verilerek Osmanlı ordusunda istihdam edilmişlerdir. Aynı şekilde 1883'ten itibaren Almanya'ya eğitim amacıyla gruplar halinde subaylar gönderilmeye başlanmıştır (BOA. Y.PRK.ASK. 19/60). Almanya'ya gönderilenlerin büyük çoğunluğunu da, bu subaylar teşkil etmiştir. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı askerî kurumlarında 1918'e kadar sürecek ciddi bir Alman etkisine ve hatta hâkimiyetine yol açacaktı (Anderson, 2010: 239).

Yurtdışı eğitimde İngiltere'ye rağbet edilmemiştir. Birkaç Bahriye subayının dışında bu ülkeye hiçbir öğrenci gönderilmemiştir. Hâlbuki Osmanlı Bahriyesinin eğitim, usul ve teşkilatlanmasında İngiliz modeli esas alınmıştı. Bu döneme kadar Osmanlı Bahriyesine birçok üst düzey İngiliz danışma heyeti ve uzman gelirken yurtdışı eğitim için de tek adres İngiltere olmuştu (Çoker, 1994: 166-177). Ancak

4 Kendi hesabına Cenevre / Ticaret Mektebi'nde okuyan Midhat Efendi'nin ismi, Jön Türklere varılan anlaşma gereği 1898'de verilmeye başlanacak olan öğrenci tahsisat listesinde yer aldığı halde (BOA. İ. ML. 1310, 7 / 04 § 1315; İ. HUS. 1310, 106 / 28 R 1315) bu tarihlerde memleketi Selanik'e dönmüştür (Bleda, 2010: 25-26). Dolayısıyla bu burstan faydalanmamıştır.

II. Abdülhamit dönemiyle rotada sapmalar olmaya başlamış, ilk defa Osmanlı Bahriyesinde üst düzey danışmanlık yapmak üzere Alman subaylar ve uzmanlar görev almış, Fransa ve Belçika'nın yanında kara devleti olan Almanya'ya bahriyeli gönderilmiştir. Diğer taraftan okuma maliyetinin oldukça yüksek olması, İngiltere'nin cazibesini zayıflatan bir diğer faktördü. Keza Avrupa'daki öğrencilerin kimlikleri ve sayılarının bildirilmesine yönelik emre binaen Londra Büyükelçisi Kostaki, İstanbul'a gönderdiği resmi cevapta (28 Aralık 1897); tahsil ve diğer masrafların 'fevkalade galî' olmasından dolayı Londra'da öğrenim veya ikamet amacıyla sadece iki kişinin bulunduğunu ifade etmektedir (BOA, Y.MTV. 171/22).

Avrupa dışında Osmanlıların yurtdışı tahsili gördükleri tek ülke ise Rusya'dır. Bu ülkeye ihtisas görmek üzere Mekteb-i Harbiye mezunu beş subay gönderilmiştir. Erkân-ı harp Yüzbaşı Salih Sabri ile piyade Yüzbaşı Ahmed Sedat, Rusça öğrenmek üzere 1887'de Petersburg'a gitmiştir. Her iki subay, orada Hassa Ordusu subaylarının nişan talimi gördükleri okula kabul edilmişlerdir (BOA, Y.A.HUS. 198/56; 199/19). Tahsilleri esnasında rütbeleri terfi etmiş ve nişanlarla taltif edilmişlerdir (BOA, İ.DH. 88898; 97135). Ahmed Sedat Efendi, yurda döndükten sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Tercüme Şubesi'nde görevlendirilmiş, aynı zamanda Mekteb-i Harbiye'de Rusça öğretmenliği yapmıştır. Basılmış eserleri, *Rusça-Türkçe Cep Lügati*, *Rusçadan Türkçeye Mükâleme*, askerî terimleri içeren *Rusça-Türkçe Lügati*, Mekteb-i Harbiye'de okutulan *Rusça ve Türkçe Gramer*dir (Mehmed Esad, 1310: 575-576). Salih Sabri Bey ise öğrenimini tamamladıktan sonra şehbender olarak atanmıştır (Mehmed Esad 1310: 613). Rusya'ya giden diğer üç kişi, süvari sınıfından olup, 1892'de "Kazak usulünde talim" öğrenmeye gönderilen Sıdkı, Mehmed Sadık ve Ahmed Feyzi efendilerdir. Bu üç subay, 1896'da tahsillerini tamamlayarak yurda dönmüşler, IV. ve V. Ordu-yı Hümayun merkezlerinde kurulan Hamidiye Süvari Alayları'nda istihdam edilmişlerdir. Bu alayları teftiş etmek ve öğrendikleri Kazak usulünün uygulanmasına yönelik düşüncelerini rapor etmekle görevlendirilmişlerdir (BOA, Y.MTV, 138/92; Mehmed Esad 1310: 745, 746, 781; 1312: 369). İki devlet arasındaki tarihten gelen husumete ve yeni bitmiş büyük bir savaşa (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi) rağmen atılan bu adım, Sultan II. Abdülhamid'in izlediği politikanın rasyonel ve pragmatik esaslara dayandığını gösteren önemli bir işarettir (Gençoğlu, 2008a: 82-83).

2. Öğrenim Alanları

Yurtdışı tahsil alanlarının belirlenmesi, devletin bu husustaki ihtiyacının muhteviyatı ve bilhassa Sultan II. Abdülhamid'in yurtdışı eğitim politikasına dair önemli ipuçları verecektir.

Tablo 2: Devlet Burslularının Öğretim Alanlarına Göre Dağılımı

Öğrenim Alanları	Sayısı	Öğrenim Alanları	Sayısı	Öğrenim Alanları	Sayısı
Askerî	180	Siyaset bilimi	4	Hukuk ve siyaset	1
Tıp	106	Mimarlık	4	Siyaset bilimi ve hukuk	1
Ziraat	31	Resim	4	Tıp ve hukuk	1
Mühendislik	23	Müzik	1	Tıp ve eczacılık	1
Hukuk	10	Heykeltıraşlık	1	Fen bilimleri	1
Veteriner	12	Dişçilik	1	Çini ressamlığı	1
Kimya	9	Hukuk ve iktisat	1	Belirlenemeyenler	30

2.1. Askerî Alan

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Sultan II. Abdülhamid'in kendisinden önceki sultanlar gibi yurtdışı tahsilde önceliği askerîye verdiği görülmektedir. Osmanlı askerî ıslahatlarında özellikle Fransızlardan yararlanılmasından dolayı yurtdışı tahsilde de Fransa öncelikli bir konuma sahipti. Ancak bu durum Sultan II. Abdülhamid'le birlikte Almanya lehine değişmiştir. Nitekim bu dönemde askerî alanlarda eğitime gönderilenlerin 141'i Almanya'da, öğrenim görmüşlerdir. İngiltere ve Fransa'ya karşı güçlü müttefik arayışıyla birlikte, Almanya'nın teknik ve donanım olarak güçlü bir orduya sahip olması, askerî eğitimde bu ülkenin tercih edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Prusya ordusu, 1870-1871'deki savaşta Fransızları hezimete uğratarak, gücünü tüm dünyaya göstermişti. Bu zaferle, Alman milli birliği tamamlanıyor, Avrupa'nın merkezinde yeni bir Alman İmparatorluğu yükseliyordu (Armaoğlu, 1997: 326).

Almanya'ya gönderilen ilk grup, ikisi erkân-ı harp olmak üzere 12 subaydan müteşekkildi. Bunlar 10 Ağustos 1883'te Varna posta vapuruna bindirilerek Bükreş yoluyla Berlin'e gönderilmişlerdir (BOA. Y.PRK. ASK. 19/60). Bu grubu takiben Almanya'ya çeşitli sayılarda subay yollanmaya devam edilmiştir. Osmanlı subayları, Almanya'da toplam üç yıllık uzmanlık eğitimine tabi tutuluyorlardı. İlk altı aylık hazırlık döneminin akabinde, ait oldukları askerî sınıflara göre talim görecekları Alman alaylarına dağıtılıyorlardı (BOA. Y.A.HUS. 177/86). Buralarda ihtisas eğitimini tamamlayıp, askerî manevralara katıldıktan sonra memleketine dönüyorlardı (BOA. A.MKT.MHM. 493/67; Y.PRK.BŞK. 12/3). Subayların eğitimi esnasındaki durumları, komutanlarının tuttukları raporlar vasıtasıyla Osmanlı mercilerine bildiriliyordu (BOA. Y.MTV. 17/19; Y.PRK.ASK. 59/55,83/5).

Almanya ile askerî alandaki ilişkiler, Sultan II. Abdülhamid sonrası dönemde de devam etmiştir. 1909-1910 arasında Almanya'ya eğitim amacıyla subaylar gönderilmiştir. Bunlar, I. Dünya Savaşı ile İstiklal Savaşı'nda önemli mevkilerde ve komutanlıklarda bulunmuşlardır (Turan, 2000: 174).

Kara ordusundaki reformlarda Alman subaylara müracaat edilmeye başlandığı gibi Osmanlı bahriyesinde de Almanlara doğru bir adım atıldığı görülmektedir. İngiliz usul ve teşkilatına göre gelişen Osmanlı bahriyesinde üst düzey danışma hizmeti veren İngiliz subayların yanında Alman Deniz Kuvvetlerinden iki yüksek rütbeli subay daha görevlendirilmiştir (Yavuz, 118). Denizci bir devlet olamayan Almanya'dan subay getirtilmesi, Bahriyenin modernleştirilmesinde, ciddi bir isteğin olmadığını göstermekteydi (Ortaylı 1983: 84). Nitekim Sultan Abdülaziz'in aksine Sultan II. Abdülhamid donanmaya ilgi göstermemiş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın akabinde Haliç'e çektiler uzun bir müddet ne yenilenme ne de tamiri hususunda bir faaliyette bulunmamıştır. Bütçe imkânlarının oldukça sınırlı olması, askerî reformlara devam etme isteğinde olan Sultan II. Abdülhamid'i bir yol ayrımına getirmiş ve tercihini donanma yerine kara orduları yönünde kullanmasına yol açmıştır. Savunmaya dayalı Fransız yeni ekolüne dayalı deniz politikası izlenerek, büyük gemiler yerine seri ve ucuz olan torpidobot türü gemilerden kurulu iddiasız bir donanma teşkil edilmeye çalışılmıştır (Batmaz 2002: 290). Neticede Sultan II. Abdülhamid'in bahriyeye daha az önem vermesi bütçe sorunlarından ve stratejik tercihlerden kaynaklanmaktadır (Georgeon 2012: 342).

Donanmaya verilen önemin azalması yanında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de zayıflaması, İngiltere'yi artık yurtdışı bahriye eğitiminde tek adres olmaktan çıkarıyordu. Bu dönemde Fransa'ya 1886'da üç subay elektrik fenni tahsiline yollanırken, 1896'da aynı ülkenin Akdeniz filosunda iki, top talim gemisinde bir Bahriye subayı görevlendirilmiştir. 1893'de ise Paris'te sanatkâr Mösyö Matyö'nün? fabrikasında Tophaneye mensup Nuri ve Rifat çavuşlarla beraber Bahriyeli üç subay, protez el, ayak ve cerrahi aletlerin imalini öğreniyorlardı (BOA, Y.MTV. 78/5). Belçika'nın Brüksel şehrindeki Liej Üniversitesi'nde de bir çarkçı mülazımı kömürcülük tahsili görmekteydi. Öte yandan Osmanlı bahriyesine ilk kez Alman danışmanlar hizmete alınırken dört bahriye subayı da torpido eğitimi görmek üzere Almanya'ya gönderiliyordu (Batmaz 2002: 95, 96, 98). Oysa Bahriye Mektebi'nde *torpido* sınıfını kurarak Osmanlı bahriyesinin ilk torpidocularını yetiştiren kişi İngiliz danışman Woods Paşa idi (Çoker, 1994: 170). Bu konuda Alman danışmanların etkisi daha ağır basmış olmalıdır. Nitekim 1893'te Von Hofe Paşa'nın gayretleriyle topçu gemisinde talim görmek üzere Yüzbaşı Muslihiddin ve Mülazım Enver efendilerin Almanya'ya gönderilmesine karar verilmişti (Batmaz 2002: 97). Son olarak 1907'de Bahriye Nezareti tarafından Almanya donan-

masında tecrübe kazanmak üzere altı subayın görevlendirilmesi talep edilmiştir (BOA. Y. MTV. 298/111).⁵ Gözden düşen İngiltere'ye ise 1893'te topçuluk tahsili için gönderilen dört bahriye subayına bir yıl sonra iki kişi daha eklenmiş, aynı tarihlerde grave usulü haritacılık öğrenmeye giden subaylar ise yurda dönmüşlerdir (Batmaz 2002: 96, 97).

2.2. Tıp

Sultan II. Abdülhamid döneminde yurtdışı eğitimde askerlikten sonra tıp tahsiline önem verildiği görülmektedir. Bu hususta önceki dönemlerde gösterilen hassasiyetin sürdüğü anlaşılmaktadır. Sivil tıp okulu, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin 1867'de açılmasıyla buradan da yurtdışı tahsile öğrenci gönderilmiştir. Fakat araştırmalarımızda sadece iki kişi tespit edilebilmiştir.*⁶ Dolayısıyla tam sayı verilemese de yurtdışı tahsilli sivil doktor sayısının oldukça az olduğunu söyleyebiliriz (Gençoğlu, 2008b: 96). Bu dönemde 74 kişi Fransa'da, 27 kişi Almanya'da, 5 kişi ise İsviçre'de eğitim almışlardır. Fransa, Montpellier, Lyon ve Paris tıp fakülteleri gibi köklü yüksekokullara, ihtisas hastanelerine, saygın araştırma enstitülerine ve zengin laboratuvarlara sahipti. Bu kurumlarda yetişmiş ve araştırma yapan dünya çapında çok önemli tıp otoriteleri vardı. Bunlardan deneysel fizyolojinin temellerini atan Claude Bernard (Fındıkoğlu, 2003: 209-215) ve kuduz aşısını bulan Louis Pasteur gibi tıpta çığır açan başarılı bilim adamları (Whitfield 2008: 277-285; Kahya-Öner 2012: 120-121), Fransa'nın tıp öğretimindeki etkinliği ve cazibesini arttırmıştır. Dolayısıyla sadece Osmanlı Devleti'nden değil farklı ülkelerden, birçok kişi tıp öğrenimi için Fransa'yı tercih etmiştir (Gençoğlu, 2008b: 93).

Sultan II. Abdülhamid dönemiyle askerî alanda birinciliğe terfi eden Almanya, yurtdışı tıp tahsilinde ikinciliğe yükselmiştir. Osmanlı mercilerinin bu eğiliminde, kuşkusuz Almanya'nın tıp biliminde kaydettiği ilerlemenin de etkisi büyüktü (BOA. İ. AS. 1310, 11 / 16 R 1312). Ayrıca Fransa ve İsviçre'nin hür ortamından kaynaklanan talebelerin denetim sorunu, müttefik Almanya'da yaşanmamaktaydı.

Tıp öğrenimine gönderilenlerin pek çoğu başarılı olarak ülkesine geri dönmüştür.

5 İradesi bulunmadığından bu isteğin kabul edilip edilmediği tespit edilememiştir.

6 Bunlardan ilki, Mülkiye Tıbbiyesi'nin 1320 (1903/1904) mezunlarından Abdî Muhtar (Bilginer) Bey'dir. Atasoy'a göre (1945: 47) 323 (1907/1908) tarihinde Paris'te iki sene müddetle Pastör Enstitüsünde tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul Tıp Fakültesi Dahiliye kısmına memur edilmiştir. Fakat aynı kaynakta, devlet burslusu olup olmadığı hususunda açık bir ibare bulunmamaktadır. Diğeri ise Behçet Efendi ile 1888'de Tıp kanunu (adli tıp) tahsili için 25 liralık maaş tahsisiyle Paris'e gönderilen Mehmed Ali'dir. Bu iki doktor, tahsilde gösterdikleri başarıdan dolayı 1892'de terfi etmişlerdir (BOA. Y.PRK.ZB. 4/1; İ. TALTİFAT 1310, 132 / 28 M 1310).

Bunların çoğu Tıbbiye’de hoca olarak atanmış, bir kısmı da hastanelere ve ordunun sağlık hizmetlerinde görevlendirilmişlerdir. Avrupa’da tıp tahsili görenler içinden bilgili, mucit ve başarılı hekimler çıkmıştır. Bu hekimlerimiz, önemli yenilikleri beraberlerinde getirmişler, henüz ülkemizde mevcut olmayan tıp dalları ve şubelerini kurmuşlar; dolayısıyla modern Türk tıbbının gelişmesinde kilometre taşları olmuşlardır. Besim Ömer (Akalm) Paşa (1861-1940), İstanbul’daki ilk doğum kliniği olan *Viladethane*’yi kurmuştur (1892). 1895’te müdürlüğüne atandığı Ebe Mektebi’ni modern bir okul durumuna getirmiştir. Tıp Fakültesi dekanlığı ve Darülfünun emirliği (rektörlüğü) görevlerinde bulunmuş, emekli olduktan sonra iki dönem Bilecik milletvekilliği yapmıştır. Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti’nin 1911’de yeniden düzenlenmesine öncülük etmiş, *Himâye-i Etfâl Cemiyeti*’nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) 1917’de kurulmasında rol almıştır. *Verem Tehlikesi Veremle Mücadele* (1919) adlı risalesi, Türkiye’de veremle savaş alanında yayınlanmış ilk broşürdür. Asaf Derviş Paşa (1868-1928), Türkiye’de kadın hastalıkları (jinekoloji) dalının öncüsüdür. Bu hastalıkla ilgili kliniği, yurtdışı tahsili sonrası görevlendirildiği, Gülhane Askerî Tababet Tatbikat Mektebi ve Hastanesi’nde kurmuştur (1902). Raşit Tahsin (Tuğsavul) (1870-1936), Türkiye’de ilk psikiyatri hocası ve bu şubenin kurucusudur. Bir ara Raşit Tahsin’in muavinliğini yapan Hilmi Kadri Bey (1862- 1920) ise Haydarpaşa Hastanesi’nde asabiye kliniğini teşkil ederek ülkemizde ilk defa nöroloji (asabiye) eğitimi vermiştir. Modern histoloji ve embriyolojinin kurucusu olan Tevfik Recep (Örensoy) (1878-1951), *İlm-i Ensac* (Doku bilim) isminde değerli bir esere sahiptir. Bakteriolog unvanını ilk kullanan Hasan Zühdü Nazif (1861-1897), mikrobiyoloji tarihimizde önemli bir yere sahiptir. 1892 sonbaharında memlekete dönmüş, Emrâz-ı Umumiye muallim muavinini olarak her iki tıp okulunda çalışmaya başlamıştır. Bakteriyojihanenin tesisinde ve gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Hamdi Aziz Paşa (1863-1911), Türkiye’de müstakil bakterioloji eğitimi başlatan kişidir. Bütün dünyada çok yeni bir disiplini Türkiye’de tanıtmış ve yaygın hale getirmeye çalışmıştır. Ziya Nuri (Birgi) Paşa (1872-1936), kulak, burun, boğaz hastalıkları dersini okutmaya başlatan ve fakültede bu hastalıklara ait kliniği kuran hekimimizdir. Kadri Raşid (Anday) Paşa (1875-1949), Türkiye’de ilk çağdaş çocuk hastalıkları kliniğinin kurucusu ve çocuk hastalıkları dalının öncüsüdür. Mekteb-i Tıbbiye’de okurken Paris’e kaçan Kadri Raşit, burada Paris Tıp Fakültesi’ne kaydolmuştur (BOA. Y.MTV.158/152). 1898’de kendisine devlet bursu bağlanmış ve 1901’de tezini vererek yurda dönmüştür (BOA. Y.PRK.BŞK. 56/34; Y.A.RES. 114/18). Bunların dışında edebiyat alanında ünlenmiş olan Cenap Şahabettin (1871-1934) de devlet bursuyla Paris’te cilt hastalıkları üzerine üç sene ihtisas yapmıştır. 1893’te İstanbul’a dönmüş ve Haydarpaşa Hastanesinde istihdam edilmiştir. Yurtdışı eği-

timi, onu tıp literatüründe bir yere taşımamışsa da, daha sonra büyük bir edebiyatçı ve şair yapacak etkiyi ve temeli sağlamıştır (Gençoğlu, 2008b: 98-100).

Yukarıdaki örneklerin dışında özellikle buluşları olması bakımından, Âkil Muhtar (Özden), Celal Muhtar (Özden), Cemil Topuzlu, Hamdi Suad (Aknar) ve Mehmed Esad (Işık)'ın modern tıp tarihi açısından ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını söyleyebiliriz. Âkil Muhtar (Özden) (1877-1949) Türkiye'de deneysel tedavi ve farmakodinaminin kurucusu olup buluşlara sahip önemli bir hekimimizdir. Askerî Tıbbiye'nin üçüncü yılını okurken Cenevre'ye kaçmış ve Jön Türk hareketinin aktif bir üyesi olmuştur. 1897'de başladığı Cenevre Tıp Fakültesi'ni 1902'de tamamlamıştır. Öğrenci tahsisatlarının kesildiği Mart 1902'ye kadar yaklaşık bir sene müddetle öğrenci tahsisatından faydalanmıştır. 1908'e değin ülkeye dönmeyen Akil Muhtar, Cenevre Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde doçentliğe kadar yükselmiştir. Tıp literatürüne Kobay Sırt Cildi Refleksi veya Muhtar Refleksi olarak geçen ünlü buluşunu bu sırada gerçekleştirmiştir. Yurda döndüğünde Tıp Fakültesi'ne Hıfzıssıhha (Hijyen) hocası olarak atanmıştır. Aynı yıllarda fakülte de modern bir farmakodinami laboratuvarı kurmuş, bizdeki ilk farmakodinami çalışmalarına başlamıştır. Klasik kitaplara Santonin Testi olarak geçen buluşu, uzun yıllar Güney Amerika, Almanya ve Fransa gibi birçok ülke kliniklerinde başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli bilimsel ve sosyal cemiyetlerde çalışmış, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ve Türk Ocakları'nın kuruluşunda ve gelişmesinde etkin rol oynamıştır. 1946'da TBMM'ye İstanbul'dan milletvekili de seçilmiş önemli eserler kaleme almıştır (Gençoğlu, 2008b: 101, 102).

Âkil Muhtar'ın kardeşi olan Celâl Muhtar (Özden) (1866-1947) Paris'te yurtdışı tahsilindeyken, frengiden geldiği kabul edilen el ve ayak ayalarındaki bir hastalığın "trichophyton"den ileri geldiğini keşfetmiştir. Bu buluşundan dolayı Paris Deri ve Frengi Hastalıkları Cemiyeti tarafından onur üyeliğine seçilmiştir. Celal Muhtar'ın yurda döndükten sonra en önemli katkısı, İstanbul'da Bakteriyo-loji laboratuvarının açılmasına vesile olmasıdır. II. Meşrutiyet'ten sonra seçildiği Hilal-i Ahmer Umumi Müfettişliğinde ücret almaksızın çok önemli hizmetlerde bulunmuştur. Cemil (Topuzlu) Paşa (1866-1958), icatları olan dünya çapında bir cerrahdır. Tahsilini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde (1890) Türkiye'de ilk kez operatör unvanıyla Haydarpaşa Askerî Hastanesi Hariciye Servisine şef olarak atanmıştır. Ulusal ve uluslararası birçok bilimsel kuruluşun üyeliğine getirilmiştir. Antisepsi ve asepsi ilkelerinin benimsenmesi, kloroform anestezisinin yaygınlaştırılması, radyo terapi uygulamasının başlatılması, Türkiye'de ilk beyin ameliyatı, durmuş kalbin yeniden çalıştırılması gibi birçok ilke imza atmıştır. Atardamar yaralanmaları için geliştirdiği dikme yöntemi, Fransız tıp kitaplarında "Arter Yaralanmalarının Cemil Paşa Yöntemiyle Dikilmesi" başlığı ile yer almıştır. Yine

aşiltendonun uzatılmasında uyguladığı yöntem uluslararası tıp literatürüne kendi adıyla geçmiştir. Topuzlu bazı cerrahi aletlerin tasarımını da yapmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in özel doktorluğunu yapmış, askerî ve sivil tıbbiyelerin birleştirilmesiyle teşkil olunan (1909) Tıp Fakóltesi'nin ilk reisi (dekanı) olmuştur. İki defa İstanbul şehreminliği yapmış, kısa bir süre de Nafia Nazırlığı yapmıştır (Gençoğlu, 2008b: 102, 103).

Hamdi Suad (Aknar) (1873-1936) hücreler, ırların oluşumu ve deri patolojisi gibi konulara ait buluşları olan değerli bir Türk hekimidir. Adı yabancı ölkelerin bazı klasik eserlerine ve Amerika Tıp Lügatine geçmiştir. Organları saklamaya yarayan ve formölü kendine ait olan Hamdi Mahlulü ismini taşıyan eriyik, zamanında bazı yabancı laboratuvarlarda kullanılmıştır. Kızılay Kanser Laboratuvarı ile Kansere Mücadele Cemiyeti'nin de kurucusudur. Mehmed Esad (Işık) Paşa (1865-1936) icat ettiği aletleri ve bilimsel faaliyetleri bakımından Türk göz hekimlik tarihinin en önde gelen ismidir. Askerî Tıbbiye'de, Paris'ten getirdiği aletlerle Türkiye'deki ilk modern göz kliniğini kurmuştur. Alman fizik bilgini Helmholtz'un keşfettiği basit oftalmoskopu 1903'te yeniden düzenleyerek kendi adıyla literatüre geçen çift aynalı yeni bir oftalmoskop geliştirmiştir. İcat ettiği diğer bir alet ise yalandan gözlerinin hasta olduğunu ileri sürenlerin muayenesinde kullanılan "StreoscopEssad"dır. Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin kurucularındandır. Çoğu Fransızca olmak üzere tıba dair birçok eseri vardır. Ancak, bu mucit hekimlerimiz, ölkelerine döndüklerinde çoğu zaman bilgilerini doğru dürüst öğrencilerine aktarabilecekleri bilimsel bir ortamdan bile yoksun kalmışlardır. Avrupa'daki gibi çalışacakları donanımlı laboratuvarlar olmadığı gibi (Sağlam 1991: 103, 104; 108, 114) bunu sağlayacak bilimsel bir çevre ve anlayıştan da yoksundular. Buna rağmen kendi imkânlarıyla önemli başarılarla imza atmışlardır (Gençoğlu, 2008b: 103).

2.3. Ziraat ve Veteriner

Sultan II. Abdülhamid döneminde modern tarım metotlarının öğrenilmesi ve uygulanmasına yönelik ciddi gayret sarf edilmiştir. Toprağın veriminin arttırılması için gerekli olan bilimsel metot, teknik bilgi ve becerinin kazanılmasına önem verilmiştir. Toprakların devlet eliyle modern bir şekilde idaresi çerçevesinde yeni bir yapılanmaya gidilmiş, numune tarlaları adıyla çiftlikler kurulmuştur. Ülke genelinde modern tarımın gelişmesinde ihtiyaç duyulan kadroların yetiştirilmesi için de Ziraat Mektebi kurulmuştur (1892) (DBİA,⁷ III, 1994: 527). Özellikle bu kurumların idaresi ve öğretim kadrolarının karşılanması için yurtdışı eğitim bur-sundan tespitlerimize göre 32 kişi istifade etmiştir.

7 DBİA olarak kısaltması yazılan eser, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'dir.

İlk grup, kendisi de yurtdışı tahsilli olan Ziraat Müdürü Amasyan Efendi'nin girişimiyle 1880'de Fransa'ya gönderilen sekiz kişiden oluşmaktaydı. Bunlardan Mehmed Nuri Bey (Şatonöf-Chateauneuf) ve PolKalavas Efendi, Paris Ziraat Dârülfünûnuna; Salih Neşet Efendi ve Ahmed Cemal Bey, Grignon Ziraat Mektebine (Ecoled'Agriculture de Grignon); Kevork Torkomyan Efendi ve Aharon Çerasis Efendi, Montpellier Ziraat Mektebine; Osman Efendi, Nansi (Nancy) Amelî Ziraat Mektebine devam ettiler (Mahmud Cevad, 2001: 183). Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye mezunu olan bu öğrenciler, memlekete döndüklerinde 1883'ten itibaren oluşturulmaya başlanan Vilayet Müfettişliklerine atandılar (Quataert, 2008: 94). 1883 yılında altı öğrenci daha bu sefer Almanya'daki ziraat okullarına gönderildiler. Bunlardan Mahmud Sadık (1864-1930) hastalandığı için bir yıl sonra yurda dönmek zorunda kaldı ve Mülkiye'nin yüksek kısmını bitirdikten sonra gazeteciliğe yöneldi (Çankaya, III, 1968: 206-207). Mehmed Celal (1863-1926) Saksonya'da Bardsersleyn Amelî Ziraat Mektebi'nden sonra Kolonya Şehri Üniversitesi'ne bağlı Ziraat Fakültesi'ni bitirerek 1886'da yurda döndü (Çankaya, II, 1968: 831-832). Mehmed Celal'in de kariyeri Mahmud Sadık gibi öğrenim gördüğü ziraatın dışında gelişti.⁸ Almanya'da tahsil gören diğer dört kişi ise (Arslanyan, Levi, Vahan Surenyan ve Arif efendiler) yurda döndüklerinde Vilayet Müfettişi olarak istihdam edilmiştir (BOA. MV. 42/6). Vahan Surenyan, daha sonra Halkalı Ziraat Mektebi'nde Tatbiki Ziraat Dersi müderrisi olmuştur (Çankaya, III, 1968: 380).

1889'da Ziraat Müdürü Amasyan Efendi'nin yerine geçen Mehmed Nuri (Şatonöf-Chateauneuf) Efendi de (1858-1908), selefi gibi ülkede modern tarımın yerleşmesi ve gelişmesi için yurtdışı tahsillilere olan ihtiyaç üzerinde durdu. Zaten kendisi de Fransa'da öğrenim görmüş, ilk grup içerisindeydi. İleride Hâriciye Tahrirât Başkâtıbliğine atanacak (1893) olan Nuri Efendi'nin girişimleri, 1891'de on dört kişinin daha Avrupa'ya ziraat eğitimine gönderilmesiyle sonuçlandı (Quataert, 2008: 95; Gövsä, 288). Bunun için *Mekteb-i Mülkiye*, *Mekteb-i Sultani* ve *Dâruşşafaka*'dan mezun öğrencilerin katıldığı bir imtihan düzenlenmiş, başarılı olanlardan masrafları Fransız hükümetince karşılanacak olan dört talebeyle birlikte dokuzunun Fransa'ya, kalan beşinin de Almanya'ya gönderilmesine karar verilmiştir (BOA. Y.A.HUS. 244/46).⁹ Bu öğrencilerden masrafları Fransız hükümetince karşılanacak İlyas Behçet, Elmasyan, Nesib, İsmail Rıfki Efendiler-

8 İlk olarak Dârü'l-muallimîn (Yüksek Öğretmen Okulu) Coğrafya muallimliğine atandı. Maarifle ilgili önemli görevler aldı. Mekteb-i Mülkiye Müdürlüğü de yapan Mehmed Celal Bey, çeşitli valilikler ve kısa bir müddet Ticâret ve Ziraat Nâzırlığında bulundu. Mütareke yıllarında vekâleten İstanbul Şehremini de olmuştur (Ergin, 1996: 460-490).

9 Mahmud Cevad(2001: 242) bu öğrencilerden imtihanı kazanan beşinin Paris'e, dokuzunun Berlin'e gönderildiğini ifade etmesine rağmen arşiv belgesinden bunun tam tersi olduğu görülmektedir.

le (BOA. ŞD. 1193/53) Mehmed Suad (Özten)¹⁰, Halil Hilmi (Altınova)¹¹, Yervand Zülalyan¹², Temoleon Ağatopulos¹³, Ahmed Efendiler Fransa'ya; Ahmed Hamdi, Avadisyan, İsmail Hakkı, Karnik(Markaryan)¹⁴ ve Cemil Efendiler ise Almanya'ya gönderilmişlerdir. Ancak bunlardan isimlerini tespit edemediğimiz birisi vefat etmiş, bir diğeri ise hastalandığı için geri dönmek zorunda kalmıştır (BOA. ŞD. 21/12). Başarılı olarak dönen on iki kişiden biri ziraat müfettişi olmuş, kalanları ise ziraat okullarının eğitim kadrolarına atanmışlardır (Quataert, 2008: 96).

Bu isimlerin dışında tespit ettiğimiz beş kişiden Nişan Kalfayan Efendi (1865-?) Fransa'da Montpellier Yüksek Ziraat Mektebinde tahsilini tamamladıktan sonra Selanik ve Bursa Ziraat mekteplerine müdür tayin edilmiş, Halkalı Yüksek Ziraat Mektebinde hocalık yapmıştır. Fakat Kalfayan hakkında Çark'tan (1953: 198) edindiğimiz malumatta devlet burslu olup olmadığı belirtilmemiştir. Fransa'da ziraat öğrenimi görmüş olan Salih Kerâmet Niğar'ın (1885 - 1987) da tahsile gidiş tarihi açık değildir. Kaynakta yurtdışı öğrenime, sadece 1903'te *Mekteb-i Sultani*'yi bitirdikten sonra gittiği bilgisi verilmektedir (TBEA¹⁵, II, 854). Salih Keramet, yurda döndükten sonra *Halkalı Ziraat Mektebi*'nde hocalık yapmış, daha sonra Rumeli ve Anadolu'daki çiftlik müdürlüklerine atandıysa da İstanbul'dan ayrılmak istemediği için, Ziraat Nezareti'nden ayrılmıştır. Diğer üç kişi, kendi hesaplarına öğrenim görmekteyken istidalarının kabulü üzerine kendilerine sonradan burs bağlananlardır. Bunlardan Lebib Bey, 1892'de kendi hesabına gittiği Grignon Ziraat Mektebi'nin son iki senesinde babası Selanik Vali Muavini Ahmed Şükrü Paşa'nın istidasıyla devlet bursu almıştır (BOA. ŞD.

10 Mehmed Suad(Özten) (1868-1949) Fransa Montpellier Yüksek Ziraat Enstitüsünden mezuniyetini müteakip 1886'da Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi ve Numûne Çiftliği'ne çeşitli dersler vermek üzere tayin edildi. Halkalı ve Beykoz Ziraat mekteplerinde müdürlük de yapmıştır (Çankaya,III, 1968: 413).

11 Halil Hilmi Altınova (1869-1938) Montpellier Yüksek Ziraat Enstitüsünü bitirip, Ekim 1895'te Sivas Vilayeti Numûne Çiftliği müdürlüğüne tayin edilerek devlet hizmetine girdi. Muallimlik ve müfettişlik görevlerini ifa etmiştir (Çankaya, III, 1968: 377).

12 Zülalyan (1868-1902) 1895'te Montpellier Yüksek Ziraat Enstitüsünü iyi derecede bitirdikten sonra İstanbul'a döndü. Ekim 1895'te Halkalı Ziraat Mektebi'ne Tatbiki Ziraat Dersi Müderrisi Vahan Bey Surenyan'ın Muavinliğine tayin edildi. Bu vazifede iken 1902'de cinnet geçirerek vefat etti (Çankaya, III, 1968: 380).

13 Temoleon Ağatopulos(1871-?) Montpellier ve Grignon Yüksek Ziraat Enstitülerinde dört yıl öğrenim gördükten sonra Mayıs 1895'te Ankara Vilayeti Numûne Çiftliği ve Ağılı müdürlüğüne tayin edilerek devlet hizmetine girdi. Muallimlikten başka çeşitli nezaretlerde müsteşarlık görevi yaptı. 1925'te emekli oldu (Çankaya, III, 1968: 436).

14 Mülkiye mezunlarından olan Markaryan (1872-1909) Almanya'da Halle Üniversitesi'nin Ziraat Fakültesi'ni ve aynı üniversitenin Felsefe Enstitüsü'nü bitirmiştir. Döndüğünde 1895'te Bursa Hamidiye Ziraat ve Ameliyât Mektebi Müdürlüğüne atanmıştır (Çankaya, III, 1968: 443).

15 Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi

1197/4; İ.TNF. 1310, 4 / 26 R 1310). Paris Sefiri Esad Paşa'nın yeğeni Sefaret İkinci Kitabesinde müstahdem Hasib Bey, kendi maaşıyla ziraat mekteplerinde tahsilini tamamlamış, ancak iki-iki buçuk senede tamamlamayı planladığı Ziraat Darülfünunu Kimyahanesine devam edebilmesi için kendisine 16 Kasım 1892'de aylık 300 frank bağlanmıştır (BOA. İ.HUS. 1310, 70 / 1310 R 25). 1895'te tahsilini tamamladıktan sonra ziraat müfettişi olarak atanmıştır (BOA. İ.OM. 1310, 6 / 04 Z 1312). Son kişi ise tahsil amacıyla Fransa'ya gelen Maliye Tahrir ve Vergi İdaresi kâtiplerinden Hikmet Efendi'dir (BOA. Y.MTV. 195/36). Bu öğrenci, Lyon'da devam ettiği ziraat tahsili için verilen 400 franklık burstan kısa bir müddet de olsa faydalanmış (BOA. Y.A.RES. 107/59; Y.PRK.EŞA. 37/68); ancak tahsisatlar kesildiği halde diğer Jön Türkler gibi yurda geri dönmemiştir (BOA. Y.A.HUS. 445/107).

Türkiye'de veteriner eğitiminin başlangıcı da diğer alanlarda olduğu gibi askerî menşelidir. Bilhassa atların sağlığının korunması açısından veterinerlik bilgisi, ordu için hayati bir öneme sahipti. Hatta bunun için Mekteb-i Harbiye'de ayrı bir baytarlık sınıfı kurulmuştur (Erk ve Dinçer, 1970: 7). Fakat tespit edebildiğimiz kadarıyla veteriner tahsili için Avrupa'ya yollanan on iki öğrenciden yedisi sivildir. Bu on iki öğrencinin hepsi, Fransa'da Alfort Veteriner Okulu'na (Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort) gitmiştir. Araştırmalarımıza göre Fransa'ya giden ilk öğrenciler ise, tahsisatları 27 Eylül 1889'dan (15 Eylül 1305) itibaren vermeye başlanan sivil Tıbbiyeli Abdülbâki, Abdullah, Emin İzzet ve Ahmed Galib Efendilerdi (BOA. İ.TNF. 1310, 2 (04 B 1310). Bunlardan Abdülbâki ve Abdullah tahsillerini tamamlayarak 1894'te yurda dönmüşken, diğer ikisi devamsızlık sebebiyle okuldan atılmışlardır (BOA. İ.OM. 1310, 1 /17 L 1311; 1 /18 R 1312; Y.PRK.MF. 3/14).¹⁶ Bu grubu müteakip 1890'da yine Fransa'ya *Mekteb-i Harbiye* Baytar sınıfından dört öğrenci gönderilmiştir. Bunlar, birinci ve ikinci sınıf öğrencileri arasında açılan sınavı kazanan Adil, Mehmed Nuri (Ural), Hayrettin ve Ahmet Efendilerdi. Fakat Ahmed'in Paris'te intihar etmesiyle yerini İsmail Hakkı (Çelebi) almıştır. Bu öğrencilerden Adil Bey, öğrenimi esnasında göstermiş olduğu başarılarından dolayı Fransa Ziraat Nezareti'nce gümüş madalyayla ödüllendirilmiştir (Bekman, 1943: 7, 9). Memlekete döndükten sonra da büyük hizmetleri olmuş, kendi ürettiği "veba-i bakrî" aşısı, zamanının medeni ülkelerinin büyük bir kısmına İstanbul'dan ihraç edilmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir 2000, III: 230; Bekman, 1943: 5-17). 1895'te yurda dönen bu talebeler, okul kadrosuna dâhil edilmişlerdir (Erk ve Dinçer, 1970: 12). Veteriner öğrenimi için Fransa'ya 1895'te giden son grup, Mülkiye Baytar Mektebi'nden Nikolaki ve Vehbi Efendi-

16 Aşağıda ifade edileceği üzere Emin İzzet ve Ahmed Galib'in okuldan kayıtlarının silinmesi, Osmanlı mercilerini masrafların tazminine yönelik bir nizamname hazırlamaya sevk etmiştir.

lerle Mülkiye Tıbbiyesi'nden mezun Lütfi Efendi'dir (BOA. İ.OM. 1310, 2 / 09 L 1312). Ancak 1896'da öğrenci tahsisatının kesilmesi yüzünden eğitimleri yarım kalmıştır (BOA. İ. ML. 1310, 7 / 04 Ş 1315).

2.4. Mühendislik

Mühendislik baştan beri Osmanlı devlet adamlarının yurtdışı eğitimde üzerinde durdukları bir alandı. Sultan II. Abdülhamid döneminde mühendislik eğitimi için yurtdışına giden 24 kişiden 3'ünün hangi dalda eğitim aldığını tespit edemedik. Kalan 21 kişiyi dallarına göre tasnif edersek, 12'si telgraf, 4'ü maden, 2'si inşaat, birer kişi elektrik, haritacılık ve cer (demiryolları) üzerine tahsil görmüşlerdir.

Telgraf alanındakilerin hepsi Darüşşafaka mezunu olup telgraf mühendisi yetiştirilmek üzere Paris Telgraf Yüksek Mektebi'ne (Ecole Supérieure des Telegraphes) gönderilmişlerdir (Ergin, 1939: 625; Ata, 2011: 290, 291). Nitekim telgraf ve posta hususundaki iş sahası, genel olarak Darüşşafakalılara ayrılmıştı. Sekiz yıllık tahsil müddetini kapsayan okulun son sınıfı da, Telgraf Fen Mektebi adını taşımaktaydı. Okul programına elektrik ve telgraf dersleri konmuştu (DBİA, III, 1994: 1). Dolayısıyla elektrik ve telgraf alanlarında yüksek tahsil için Paris'e tahsile gönderilenler de bu okulun en başarılı öğrencilerinden seçiliyordu (Mehmed İzzet, 1927: 103, 112). Bu alanda 1883'te çıkan irade-i seniyye ile başlayan yurtdışı eğitim, tahsillerini tamamlayıp dönenlerin yerlerine peyderpey yenilerinin gönderilmesi şeklinde 1892'ye kadar devam etmiştir (Ata, 2011: 292). Bunlar ülkeye döndüklerinde Posta ve Telgraf Nezaretindeki mühendisliklerde istihdam edilmişlerdir. İçlerinden Prof. Mehmet Emin Kalmuk,(1869-1954) Türk telgrafçılığının gelişmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur (Uluçay ve Kartekin, 1958: 392-395).

Posta ve Telgraf Nezareti adına 1883'te Paris'e giden ilk öğrenciler arasında Salih Zeki de bulunmaktaydı. Diğerlerinden farklı olarak Salih Zeki (1864-1921) Sorbonne Politeknik Okulu'nda elektrik mühendisliği öğrenimi görmüştür. Birincilikle tamamladığı yüksek tahsilinin ardından 1887'de İstanbul'a dönmüş ve Posta ve Telgraf Nezareti Elektrik Mühendisliği ve Telgraf Müfettişliğine atanmıştır. Darüşşafaka, Mekteb-i Mülkiye idadi kısmı, Yüksek Mühendis Okulu ve Darülfünun'da fizik, kimya, yüksek matematik gibi derslere girmiş, Rasathane Müdürlüğü, Mekteb-i Sultani Müdürlüğü, Meclis-i Maarif Azalığı, Maarif Nezareti Müsteşarlığı, Darülfünun Umum Müdürlüğü (Rektörlük) gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Salih Zeki, Türkiye'de bilim tarihinin kurucusu olup bu alanda dünyanın ilk büyük temsilcilerindendir. Darülfünun'daki matematik, fizik ve astronomi kısımlarını da o kurmuştur. Ayrıca Salih Zeki, ülkemizde modern

manada matematik felsefesiyle ilgili ilk ciddi bilimsel literatürü oluşturan kişidir (Çankaya, II, 1968: 1076-1078; (YYOA¹⁷, II, 1999: 496-497).

Maden mühendisliği alanında dört kişi tahsil görmüştür. Arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgiler haricinde fazla bir malumata sahip olmadığımız bu talebelerden, Mabeyn-i Hümayun Katib-i Sanisi İzzet Bey'in oğlu Abdurrahman, 1893'te Paris'e gönderilmiş; ancak bursu 1896'da kesildikten sonra kendi imkânlarıyla tahsiline devam etmiştir.¹⁸ Aşer Salim ise 1902'de öğrenci tahsisatlarının kesilmesini müteakip geri dönmemiştir (BOA. Y.PRK.EŞA. 37/68; Y.A.HUS. 445/107). 1897'de Berlin'e gönderilen Selimpaşazade Mahmud Namık Bey ise Jön Türklerle ilişkisi bulunduğu ve yayın faaliyetlerine aracılık ettiğinin anlaşılması üzerine Şubat 1901'de bursu kesilmiş, diğer Jön Türkler gibi o da yurda dönmemiştir (BOA. Y.PRK.OMZ.2/86). Fethi Efendi'nin maden tahsiline gönderileceğine dair irade çıktığı halde tahsili ve hayatına dair bir bilgiye sahibi değiliz (BOA. Y.A.RES. 107/40).

İnşaat mühendisliği dalında tahsil görenlerden Hulusi Bey, 1892'de gönderildiği Berlin'de tahsilini tamamladıktan sonra Hendese-i Mülkiye'de (Sivil Mühendislik Okulu) yıllarca hocalık yapmıştır (Uluçay ve Kartekin, 1958: 333-334). Bu alanın ikinci temsilci ise Kirkor Asadoryan'dır. *Mekteb-i Sultani* mezunu olan Asadoryan, aynı okulda ve *Mekteb-i Mülkiye*'de Fransızca ve Matematik derslerine girmiş, daha sonra istifa ederek kendi tahsisatıyla mühendislik eğitimi için Paris'e gitmiştir (1887). Burada Turuk ve Meabir (yollar ve köprüler) Mektebi'ne devam ederken çektiği ekonomik sıkıntıları dile getiren talebi kabul edilmiş ve kendisine devlet bursu bağlamıştır. 1893'te bu okuldan mezun olmuş; ancak daha sonraki hayatıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁹

Demiryollarıyla ilgili olan cer mühendisliği için yurtdışı öğrenime gönderilen tek kişi Osman Tevfik (Taylan)'dır.²⁰ Bilindiği gibi Sultan II. Abdülhamid döneminde demiryolu yapımına büyük bir önem verilmiş, Almanların üstlendiği Hicaz Demiryolları projesi devreye sokulmuştu. Ancak bu projenin akabinde demiryollarının bakımını ve yönetimini üstlenecek uzman ve teknik personel yoktu. Bu

17 YYOA olarak kısaltılan eser, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi'dir.

18 Bu konudaki belgeler için bkz. (BOA. İ. HUS. 1310, 45 /19 Z 1310; İ. MF. 1310, 1 /02 Ş 1313; Y.MTV. 158/152).

19 Hakkındaki bilgiyi arşiv belgelerinden derlediğimiz Asadoryan için bkz. (BOA. İ.DH. 88510; İ.TNF. 1310, 1 / 16 M 1310; ŞD. 1198/36).

20 Gerçi Mimar Vedat (Tek) Bey'in kardeşi Yusuf Râzi Bey,Paris'teki tahsilini tamamladıktan sonra mühendislik diploması almış ve 1895'te 2000 kuruş maaşla Nafia Nezareti Demiryollar Müdiriyeti Muavinliğine tayin edilmiştir (BOA. İ.TNF. 1310, 5 / 05 Z 1312). Ancak konuya ilişkin elimizdeki tek belgede, Yusuf Razi'nin mühendislik alanı ve devlet hesabına gidip gitmediği belirtilmediği için bu meselenin açığa kavuşması, bulunacak yeni bilgi ve belgelere bağlıdır.

husustaki açığı kapatması beklenen *Hendese-i Mülkiye*'de ise demiryolu konusunda eğitim verilmiyordu. Bu konuda eğitim almak üzere Hendese-i Mülkiye'de muallim muavinliğinde bulunan Osman Tevfik (Taylan) 1907'de Almanya'ya gönderilmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 583). 1911 senesi başlangıcına kadar Berlin'de Devlet Demiryolları atölyelerinde stajını yapmış ve Teknik Üniversitede Cer Mühendisliği tahsil etmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 575). Memlekete döndükten sonra Hicaz Demiryolunda önemli görevler almış, Mühendis Mektebi'nde hocalık ve müdürlük yapmıştır. İ. T. Ü. nün ilk rektörü seçilmiştir (Uluçay ve Kartekin, 1958: 448).

Şevki Paşa (1866-1930) ise Harbiye'den 1889'da Erkânıharp Yüzbaşı olarak mezun olmuş, haritacılık tahsili için Fransa'ya gönderilmiştir (Mehmed Esad, 1310: 680). Şevki Paşa Mühendis Mektebi'nde ilk defa topografya ve haritacılık dersini vermiş ve gelişmesine çok hizmet etmiştir. Kendisi Türkiye'deki modern haritacılığın kurucusu sayılmaktadır (Uluçay ve Kartekin, 1958: 355).

2.5. Hukuk ve Siyaset Bilimleri

Devlet tarafından hukuk tahsili için kesin olarak tespit ettiğimiz bir kişi Avrupa'ya gönderilmiş, kendi imkânlarıyla okumakta olan 9 öğrenciye de burs bağlanmıştır.

Telgraf ve Posta Nezareti Merkez Başmüdürlerinden Hasib Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hasib Âgâh (1870-?), Mülkiye'yi bitirdikten sonra çalıştığı Evkaf Nezareti'nin hesabına 200 frank ödenekle 1894'te Paris'e gönderilmiştir (BOA, İ. HR. 1310, 7 / 15 C 1313). Burada Hukuk Fakültesi'ne (Faculté de Droit) devam ederken 13 Temmuz 1896'da Avrupa'da devlet hesabına öğrenimde bulunan öğrencilerin ödeneklerinin kaldırılması üzerine yurda döndü (BOA, İ. ML. 1310, 7 / 04 Ş 1315). Aynı yıl 1000 kuruş maaşla Maliye Nezareti Hukuk Müşavirliği İkinci Kâtipliğine tayin edildi. Mehmed Hasib'in son görevi, 1911'de getirildiği İzmir Gümrükler Başmüdürlüğü'dür (Çankaya, III, 1968: 403). Paris Hukuk Fakültesi mezunu diğer iki öğrenciden devlet hesabına okuyan İshak Ferera'nın (1877 - 1933) gönderildiği dönem, 1896'da okulu bitirmiş olan Yusuf İzzet Bey'in ise devlet burslusu olup olmadığı meçhuldür.²¹ Bunlardan farklı olarak

21 İshak Ferera, Vefa İdadisi'nden ve Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden mezuniyetini müteakip Adliye Nezareti'nde görev almıştır. Osmanlı hükümetinin Paris'e hukuk öğrenimini devam ettirmek için gönderdiği üç öğrenciden biri olmuş. Paris'ten döndüğünde Umur-ı Cezaiye müdir-i umumiliğine (Adliye Nezareti Ceza İşleri genel müdürlüğü) atanmıştır. (YYOA, I, 1999: 449.) Bu bilgilerden İshak Ferera'nın tam olarak ne zaman yurtdışı eğitime gönderildiği anlaşılamamaktadır. Ayrıca II. Abdülhamid dönemine ilişkin arşiv belgelerinde ismine rastlayamamız ve 'üç öğrenciden birisi' ibaresi Ferera'nın II. Meşrutiyet'in başlarında gönderilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Arşiv belgelerinden Yusuf İzzet Bey'in, Taşlıca Mutasarrıf ve Kumandanı Ferik Süleyman Paşa'nın oğlu olduğu Mekteb-i Sultâni ile Paris Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra 1896'da Hariciye Nezareti'nde

Hüsnü Bey'in, Almanya'da hukuk tahsili görme istidası kabul edilmiş ve Haydelberg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimi boyunca kendisine aylık 300 mark tahsis edilmiştir. Hüsnü Bey, Selanik Rüştüyesiyle *Mekteb-i Sultani*'yi bitirdikten sonra Paris'te dört ve İsviçre'de bir yıl bilim ve dil tahsili etmişti (BOA. İ.DH. 86008; 37116). Dolayısıyla İngilizce ve Fransızcanın yanında Almancaya da vâkıf olan Hüsnü Bey, Ocak 1889'da başladığı hukuk tahsilini 1894'te tamamlayarak, 1000 kuruş maaşla Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Muavinliğinde istihdam edilmiştir (BOA. İ. HR. 1310, 18 / 19 Za 1311).

XIX. yüzyılın sonlarında pek çok öğrenci kendi imkânlarıyla, Paris ve Cenevre'deki Hukuk Fakültelerine devam etmekteydiler. Bunlardan bazıları, izinli ise de çoğu ülkeden kaçan Jön Türk taraftarı veya sempatzanı gençlerdi. Her ne kadar devlet tarafından öğrenime gönderilmemişlerse de bu öğrencilerin bir kısmına devlet tarafından burs verilmiştir. Nitekim Devlet-i Şura azalarından İzzet Bey'in oğlu Mehmed Ali'ye (1870-?) Paris Hukuk Fakültesi'nde okurken, Saint Louis'de mühendislik tahsili gören kardeşiyle birlikte Temmuz 1893'te aylık 250'şer frank burs bağlanmıştır. Mehmed Ali, mezuniyetini müteakip 1894'te 1080 kuruş aylıkla Bâbiâli İstişâre Odası Muavinliğine tayin olmuştur (BOA. İ. HUS. 1310, 45 / 19Z 1310; İ. HR. 1310, 13 / 14 B 1311). Mehmed Ali Bey, Eylül 1907'de Bâbiâli Hariciye Hukuk Müşâviri iken Orta Elçilik unvanıyla Washington Sefaretine tayin olmuştur (BOA. İ. HR. 1310, 30 / 30 B 1325). Özellikle 1896'da kaldırılmış olan burslar, 1897'nin Eylül ayından itibaren kendi hesabına öğrenim görenler yanında firâflere ve Jön-Türklere de verilmeye başlanmıştır. Bağdat Redif Kumandanı Kazım Paşa'nın oğlu Şerif Kazım (1870-?), Mekteb-i Sultani ve Hukuk'tan mezun olduktan sonra kendi hesabına hukuk okumak için Paris'e gelmiş ve sonradan kendisine aylık 300 franklık burs verilmiştir (BOA. Y.MTV. 158/152; İ. ML. 1310, 7 / 04 Ş 1315; Y.PRK.BŞK. 56/34). Aynı şekilde Fuad Şükrü'de 1897'de hukuk tahsili için Paris'e gelmiş ve kendisine aylık 300 frank tahsis edilmiştir. Öğrenci tahsisatlarının kesildiği tarihe kadar bu meblağdan faydalanmış olup²², 1903'te elindeki az bir parayla devam ettiği siyaset ve edebiyat ilimlerindeki tahsilini tamamladıktan sonra memlekete dönmek istiyordu (BOA. Y.A.HUS. 445/107).

Hükümet, Cenevre Hukuk Fakültesi'nde okuyanlar arasında yer alan Halil Muvaffak, Hakkı Tevfik ve Lom²³ eşrafından Ömer Lütfi'ye 1897'de verme-

istihdam edildiğini tespit edebildik (BOA. İ. HUS. 1310, 47 / 22 L 1313; 57 / 29 Za 1313). Devlet adına gönderildiğine dair bir bilginin geçmemesi, Yusuf İzzet'in kendi hesabına eğitim aldığı akla getirmektedir.

22 Bkz. (BOA. Y.PRK.ML. 18/92; Y.PRK.DH. 11/22; Y.PRK.EŞA. 37/68; Y.MTV. 221/124).

23 Lom, bugün Bulgaristan'da Vidin'in güney doğusunda yer alan bir kasabadır.

ye başladığı burslarını, tahsillerini Berlin’de sürdürme şartına bağlamıştı. Halil Muvaffak’ın uymadığı bu teklifi²⁴ kabul eden diğer iki öğrenci, 1899’dan itibaren Berlin Hukuk Fakültesi’ne gitmişlerdir. 1902’de öğrenci burslarının kesilmesi- ne rağmen 1903’te Hakkı Tevfik (1879-?), hala babasının desteğiyle son sınıfı okurken Ömer Lütfi, okulu en iyi dereceyle bitirmiş ve Vidin Mahkemesi’ne aza sıfatıyla atanmıştır (BOA. İ. AZN. 1310, 6 / 18 Ca 1322). Aynı şekilde Mazlum Hakkı ile Mehmed Emin Efendiler, Cenevre’den Brüksel’e transfer edilmişler ve 1901’e kadar eğitimlerini burada devam ettikten sonra muhtemelen bursların kesilmesiyle yurda dönmüşlerdir.²⁵

Bu dönemde yurtdışı tahsilde güç durumda kalanlar için öğrenci tahsisatından farklı olarak Muhtâcîn Bütçesi’nin devreye sokulduğu görülmektedir. 1897’de kendi hesabına Paris’te hukuk tahsili yapan Girid Hanedanından Suhtezaade Ahmed Nesimi, (BOA. Y.MTV. 158/152; 171/22) 1898’de üçüncü sınıfa devam ederken Tıp Fakültesi okuyan kardeşi Hasan Zeki’yle birlikte 300’er frank burs almaya başlamıştır. Fakat Maliye Nezareti Muhtâcîn Bütçesi’nden²⁶ karşılanan ve 1899’un Mart’ında kesilecek olan bu tahsisatın öğrenimleri bitinceye kadar uzatılmasına dair istidaları (BOA. Y.MTV. 184/31) Paris Sefirinin de aracılığıyla kabul edilmiş²⁷ ve 1901’e kadar devam etmiştir (BOA. Y.PRK.EŞA. 37/68; Y.MTV. 221/124).

Bunlar sadece hukuk öğrenimi görenlerin sayısıdır. Bu sayıya hem hukuk hem de başka bir bilim dalında okuyanları da ilave etmeliyiz. Örneğin, Hasan Fehmi (1875-1816), Viyana Üniversitesi’nde hukuk ve iktisat tahsili görmüşken,²⁸

24 Cenevre’deki aktif Jön Türklerden olan Halil Muvaffak’ın, bu öneriyi kabul etmediği daha sonraki listelerde isminin yer almamasından anlaşılmaktadır. Kendisine 1897’nin Eylül ayından itibaren bağlanmış olan 300 franklık burs, 1898’in Nisan’ında kesilmiştir. Aynı okulda tahsil gören Münif Efendi’nin de tahsisat alacağı belirtilmesine karşın daha sonraki yıllara ait listelerde adının geçmemesi, onun da burstan faydalanmadığını göstermektedir. Bkz. (BOA. İ. ML. 1310, 7 / 04 § 1315; Y.PRK.BŞK. 56/34; Y.PRK.ML. 18/92; Y.PRK.DH. 11/22).

25 Bu dört kişinin bilgilerini ihtiva eden listelerin yer aldığı belgeler için bkz. (BOA, İ. ML 1310, 7 / 04 § 1315; İ. HUS 1310, 106 / 28 R 1315; Y.PRK.BŞK. 56/34; Y.PRK.ML. 18/92; Y.PRK.DH. 11/22; Y.MTV. 200/107, 202/81, 203/140, 218/78, 221/124; Y.A.HUS. 445/107; Y.A.RES. 107/25; İ. DH. 1310, 31 / 23 M 1319).

26 Bu bütçeden Berlin’de Kimya tahsilinde bulunan Ali Fâik Efendi ile Paris’te öğrenim gören Diyarbakır eski Müdde-i Umumu Mahmud Bey’in oğulları, Mustafa ve Hüsnü Zaim? Beyler de faydalanmıştır. Babalarının mesleğine nazaran hukuk eğitimi alabilecekleri tahminine karşın bu iki kardeşin hangi alan veya alanlarda tahsil gördükleri belli değildir (BOA. Y.MTV. 221/124).

27 Paris Sefiri, gönderdiği tezkeresinde Girit’teki olaylarda aileleri büyük bir zarar gördüğü için bu talebelerin geçim sıkıntısı çektiklerinden, Hanya Fatihî meşhur Gazi Yusuf Paşa’nın torunlarından olup Paris’e geldiklerinden beri Saltanata karşı sadakate aykırı bir hal ve harekette bulunmayarak cidden tahsil ile meşgul olduklarından maaşlarının devamını talep etmektedir. (BOA. Y.A.HUS. 395/20)

28 Trablusgarb’a sürgün edildiği halde Almanya’da tahsil görmesine müsaade edilmiştir. Ancak daha sonra bağlanan öğrenci tahsisatıyla Viyana Üniversitesi’ne devam ettiğini öğreniyoruz. Bkz. (BOA.

Süleyman Fehmi Efendi'nin her iki dalda Fransa veya Belçika'da tahsil görme isteği kabul edilmiştir (BOA. İ.DH. 96996). Cumhuriyet'in ilk Adliye Vekili (Adalet Bakanı) olan Celâleddin Arif (1875-1930) ise Paris'te hukuktan sonra siyaset bilimine devam etmiştir. Celâleddin Arif, Mısır Hukuk Mektebi'nde bir sene tahsilden sonra tahsilini tamamlamak için Paris'e gitmiştir (1896) (BOA. Y.MTV. 158/152). Bir müddet sonra kendisine aylık 300 franklık devlet bursu bağlanmış olup 1898'de Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Aynı yıl hukuk alanında doktora ve Siyasal Bilimler Okulu'na başlamıştır (BOA. Y.MTV. 184/60). Bu iki alandaki tahsilini 1901'de tamamlayan²⁹ Celâleddin Arif Bey, aynı yıl Mısır'a dönerek Kahire'de avukatlığa başlamıştır. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a dönmüş ve Hukuk Fakültesi Hukuk-ı Esasiye (Anayasa Hukuku) hocalığına atanmıştır (Erk, 1954: 419). Kendisi gibi ağabeyi Necmeddin Arif de devlet bursundan faydalananlardan olup Paris'te tıp tahsili görmüştür.³⁰

Siyaset bilimlerinde devlet tarafından yurtdışı eğitime gönderilen tek kişi, İbrahim Edhem (Dirvana)'dır (1864-1959). Mülkiye'nin yüksek kısmını 1885'te mezuniyetini müteakip Mabeyn-i Hümayun Üçüncü Kâtipliğinde iken, ödeneği bizzat Sultan II. Abdülhamid tarafından verilmek üzere, 31 Temmuz 1889'da öğrenim yapmak için Paris'e gönderildi. Paris Sorbon Üniversitesi Siyasî İlimler Fakültesi'nden (Ecole Libre des Science Politiques) mezun olarak 13 Mart 1893'te İstanbul'a ve eski görevine döndü. Hariciyede çeşitli memuriyetlere atandıktan sonra Şûrâ-yı Devlet azalığı, Beyrut ve İzmir valilikleri gibi önemli görevleri ifa etti (Çankaya, III, 1968: 184). Ali Faik Üstünidman'ın ağabeyi olan İbrahim Edhem, Damat Ferit Kabinelerinde vekaleten ve asaleten nazırlık ve Şura-yı Devlet Reisliği yapmıştır. 1895'te tercüme ettiği Usûl Hakkında Nutuk ile Türkiye'de ilk defa Descartes'ı ve felsefesini tanıtmıştır (Çankaya, III, 1968: 185, 186).

Siyaset biliminde devlet bursundan iki kişi daha faydalanmıştır. Ancak İbrahim Edhem'den farklı olarak bu iki öğrenciye, kendi imkânlarıyla Paris'te öğrenim görürlerken, sonradan burs verilmeye başlanmıştır. Bunlardan Kudüs Eski Muhtarrafı Reşad Paşa'nın oğlu Mahmud Şakir'e, öğrenim için geldiği Paris'te

Y.MTV. 202/81, 221/124; Y.A.RES. 107/35, 107/83, 109/8, 110/97) Kısa biyografisi için ayrıca bkz. (TBEA, I, 2003: 416)

29 Paris'te Talebe-i Osmanî Tahsisatından faydalandığına dair bkz. (BOA. Y.MTV. 221/124) Hukuk ve Siyaset Bilimlerinde öğrenimini tamamladığı ve Doktora tez masraflarının karşılanması hakkında bkz. (BOA. İ. DH. 1310, 34 / 26 Za 1318)

30 Necmeddin Ârif Bey (1871-1926) 1894'te Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Haydarpaşa Hastanesine operatör muavini olarak atanmıştır. Yemen'e görevli olarak gönderildiği sırada Mısır üzerinden Paris'e kaçmıştır (1898). Burada tıp tahsiline başlayan Necmeddin Arif'e, 1899'un Martında, devlet tarafından aylık 400 frank maaş verilmeye başlanmış ve muhtemelen bu burs, öğrenci tahsisatlarının kesildiği Mart 1902'ye kadar devam etmiştir. Bkz. BOA, Y.PRK.ML. 18/83, 18/84; Y.PRK. DH, 11/22; Y.PRK.EŞA, 37/68. Ayrıca bkz. (Rıza Tahsin, II, 1991: 57; Erden, 1948: 297).

300 frank burs bağlanmıştır (1897). Arşiv belgelerinden Mekteb-i Sultani mezunu olduğunu da öğrendiğimiz Mahmud Şakir'in sonraki tahsil hayatıyla ilgili bilgi edinilememiştir. Mahmud Şakir'in ağabeyi, Ali Ferruh (1865-1904)³¹ da Paris'teki Ecole Libre des Science Politiques'in mezunlarındandı. Ancak kaynaklarda yurtdışı tahsilini devletin karşıladığına dair bir ibarenin bulunmaması, Ali Ferruh'un Fransa'da kendi hesabına öğrenim gördüğü düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Zira kardeşi Mahmud Şakir de ağabeyinin yolunda kendi bütçesiyle siyaset bilimi okumak için Paris'e gelmişti. Kendisine sonradan burs bağlanan diğer öğrenci, Kudüs ileri gelenlerinden el-Hâlidî ailesine mensup Mehmed Rûhi el Hâlidî'dir(1873-?). Mülkiye'den mezun olduktan sonra el-Halidi, tahsil için gittiği Paris'te *Ecole Libre des Science Politiques*'te okurken 1897'de devletten burs almaya başlamıştır (BOA. İ. HUS. 1310, 107 / 30 R 1315; Y.PRK.BŞK. 56/34). Mezuniyetini takiben 1899'da Kudüs'e dönmüş ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde Kudüs mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir (Ali Çankaya, III, 1968: 505).

2.6. Kimya, Fen Bilimleri

Osmanlı Devleti bu dönemde özellikle Tıbbiye mezunlarını kimya dalında ihtisas kazanmaları için çeşitli Avrupa ülkelerine göndermiştir. Bunlardan Ali Rıza Bey (?-1906), *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne*'den (Askerî Tıp Okulu) 1878'de mezun olup kimya tahsili için Paris'e gönderilmiştir. Burada en ünlü kimyahanelerde bulunmuş, en ünlü kimyagerlerin takdirini kazanmıştır. Dört sene sonra döndüğünde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve Mülkiyede Kimyâ-yı Uzvî (Organik Kimya) ve Tahlili hocalığına atandı. Dârülfünûn Kimya-yı Uzvî ve Hayâtî muallimliği ve Etfal Hastanesi kimyagerliği de yapmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, III, 2000: 230).

1893'te Kimya ve Tahlîlât-ı Kimyeviye-i Emnî tahsil etmek üzere Paris, Berlin, Londra ve Viyana'ya birer tabip gönderilmiştir. Dahiliye nezareti bütçesinden karşılanacak tahsisatla, Cevad Mazhar Viyana'ya, Hikmet Emin Berlin'e, Nureddin Ramiz Paris'e ve Ziya Hilmi Londra'ya gönderilmişlerdir. Fransızcaya bildiğinden Nureddin Efendi diğerleri için öngörülen iki yıllık dil eğitiminden muaf tutulmuştur (BOA. İ. AS. 1310, 5 / 16 L 1310; 12 / 24 M 1311). Bu hekimlerden Hikmet Emin Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olduğunun oradaki arkadaşları tarafından Mabeyn'e jurnal edildiğinden İstanbul'a çağrılmış

31 Ali Ferruh'un Mahmud Şakir'in ağabeyi olduğunu, arşiv belgelerinde Mahmud Şakir'in de Kudüs Eski Mutasarrıfı Reşad Paşa'nın oğlu olduğuna dair bilgiden çıkardık (BOA. İ. ML. 1310, 7 / 04 Ş 1315; İ. HUS. 1310, 106 / 28 R 1315). Şair, yazar ve diplomat olan Ali Ferruh için bkz.(Çankaya, III, 1968: 131-133; Y.YOA, I, 1999: 210).

ve Mekteb-i Tıbbiye Teşrih dersi muallim muavinliğine atanmıştır (Rıza Tahsin, II, 1991: 50). Cevad Mazhar (1870-1934), Viyana'daki ihtisasını tamamladıktan sonra 1899'da İstanbul'a dönmüş (BOA. İ. HUS. 1310, 86 / 23 Ca 1316) ve Gümrük Kimyageri ve Etfal Hastanesi Deri Hastalıkları Mütchassısı olmuştur (Gövsa, 240). Mekteb-i Tıbbiyede hayati kimya hocalığı yapmış, Kimyahane-i Askerîyede çalışmıştır. Cevad Mazhar, uzun yıllar İstanbul'daki Kimyagerler Cemiyetinin başkanlığını yürütmüştür. Darülfünun Fen Fakültesi'nde verdiği derslerin kitaplarını yazmış, özellikle Sinai Kimya dalında ilk sistemli yayınları gerçekleştirmiştir (Rıza Tahsin, II, 1991: 49). Paris'teki tahsilini tamamladıktan sonra 1896'da yurda dönen Nureddin Ramiz Efendi, *Mekteb-i Tıbbiye Kimyahanesinde* görevlendirilmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Meselesi sırasında Teselya'da tifüsten vefat etmiştir (Rıza Tahsin, II, 1991: 50). Londra'ya gönderilen Ziya Hilmi (1869-1951) Efendi, 1899'da dönmüş (BOA. Y.MTV. 182/110) ve *Rusûmât-ı Heyet-i Sihhiye Tahlihlânesine* memur edilmiştir. Daha sonra Eczacı Mektebi Kimya Muallimliğine atanmıştır. Ziya Bey, Hilmi Ziya Ülken'in (1901-1974) babasıdır. *Kimya-yı Uvzî* isimli iki kitabı olup bunlar 1327/1913 ve 1340/1924 tarihlerinde basılmıştır (Rıza Tahsin, II, 1991: 51).

Diğer taraftan Paris'te Kimya tahsilinde bulunan Ahmed Bey, Bahriyeli Yüzbaşı Hüseyin Rıza'yı bir takım yolsuzluğa teşvik ettiğinden 1893'te geri çağrılıyordu (BOA. Y.MTV. 78/5). İsmail Hakkı Bey ise Nizamiye Hazinesi adına gittiği Paris'teki Kimya tahsilinden 1895'te başarılı olarak dönmüş ve Darphâne-i Amire'de 1500 kuruş maaşla istihdam edilmiştir (BOA. İ. ML. 1310, 1 / 01 B 1313; 7 / 04 Ş 1315). Devlet tarafından yurtdışı tahsile gönderilen son kişi, Sultan II. Abdülhamid'in hekimlerinden Ferik İbrahim Paşa'nın oğlu Ahmed Süreyya Bey'dir. O da 1905'te Dâhiliye Nezareti adına kimyagerlik tahsili için Almanya'nın Bonn şehri Kimyahanesine gönderilmiştir (BOA, İ. HUS. 1310, 12 / 04 B 1322; İ. DH. 1310, 4 / 08 N 1323). 1907'de tahsiline devam etmekte ve aylık 2750 kuruş almaktaydı (BOA. Y.A.HUS. 509/24).

Devlet hesabına gittiği belli olmayan Nuri Bey (?-1935), Mühendishane'de hocalığı sırasında, Tatbikî Kimya tahsili için Paris'e gitmiş, bilâhare Hendese-i Mülkiye'de kimya hocası olmuştur (Mehmed Esad, 1312: 277; Uluçay ve Kartekin, 1938: 332).

Son olarak Seraceddin Efendi, 1894'te Tıbbiyenin üçüncü sınıfındayken Cenevre'ye firar etmiş, burada fen bilimleri tahsil ederken diğer Jön Türkler gibi kendisine öğrenci tahsisatından 300 frank verilmiştir. 1899'da Viyana'ya nakledilerek 1901'e kadar maaşını burada almaya devam etmiştir (BOA, Y.PRK.ML.

18/83).³² Yurda döndüğünde gazetecilik yapmış, İstanbul Muallim Mektebi'nde ve muhtelif liselerde tabii ilimler, bilhassa botanik okutmuştur (Gövsä, 356).

2.7. Resim, Heykel, Mimarlık, Çini Ressamlığı ve Müzik

Mimarlıkta 4, Resimde 3, heykeltıraşlık, çini ressamlığı ve müzik dallarında ise 1'er kişi, yurtdışı tahsilden yararlanmıştır. *Sanayi-i Nefise Mektebi*'nin (Güzel Sanatlar Okulu) öğretim faaliyetine girdiği ilk yıllarda bile, mezunlarından bazı kimselerin Avrupa'ya gönderilmeleri tasarlanmıştır. Nitekim heykel bölümünden mezun İhsan Bey ile mimarlık bölümünden mezun Feyzi ve Nizameddin Beyler, Avrupa'ya yollanan ilk akademililerdir (Cezar, 1983:13).

Heykeltıraşlık dalının ilk Türk temsilcisi olan İhsan (Özsoy) Bey (1867-1944), aynı zamanda Osmanlı Devleti tarafından bu alanda yurtdışı tahsiline gönderilen ilk öğrencidir. 1892'de Paris'e giden (BOA. MV. 66/76) İhsan Bey, Paris'te Jean Baptiste Gustave Deloy'un atölyesinde ders almış ve dört yıllık eğitimden sonra, *I'Ecole des Beaux-Arts*'tan mezun olmuştur (BOA.İ.MF. 1310, 5 / 20 S 1313; İ.ML. 1310, 7 / 04 Ş 1315). Yurda döndüğünde 1897'de İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde göreve başladı. 1908'den 1933'e kadar *Sanayi-i Nefise Mektebi*'nde heykel hocalığı yaptı. Birçok öğrenci yetiştirmiş, sanatçılığı yanında hocalığıyla da Türk heykel sanatının doğmasına öncülük etmiştir. Türk heykeltıraşlığı açısından önemli eserleri vardır (Berk 1937: 13-20; Berk-Gezer 1973: 28-31; Cezar, 1983:67).

Mimarlık alanında bu dönemde yurtdışı eğitime gönderilen ilk öğrenciler olan Feyzi ve Nizameddin Beyler hakkında bilgimiz maalesef oldukça sınırlıdır. Bu iki mimarlık öğrencisi, 1891'de gittikleri Paris'te kendileri için öngörülen üç senelik eğitim süresi dolduğu halde mezun olamamışlardı. Bu gecikme, Paris'e geldiklerinde Fransızca bilmemelerinden kaynaklandığı için tahsisatları bir sene daha uzatılmıştır (BOA. İ. MF. 1310, 1 / 02 Z 1311). Dolayısıyla 1895'te muhtemelen tahsillerini tamamlayarak yurda dönmüşlerdir. Aynı tarihte Diyarbekir Valisi Sırrı Paşa'nın oğlu Mehmed Vedad Bey, maarif tahsisatından 250 frank aylıkla Paris'e (BOA. İ. TNF. 1310, 5 / 05 Z 1312) Hendese-i Mülkiye mezunu, Kemaleddin Bey ise Almanya'ya gönderilmişlerdir. Bu esnada Vedad Bey, Sanayi-i Nefise mezunu iken Mimar Kemaleddin Bey, mezun olduğu Hendese-i Mülkiye'de, mimarlık derslerine giren Alman Prof. Jachmund'un yardımcılığını yapmaktaydı (YYOA, II, 1999: 26).

32 Gövsä'nın eserinde (356) 1899'da yurda döndüğü ve Midilliye sürüldüğü ifade ediliyorsa da belgede öğrenci tahsisatından faydalananların listesinin yer aldığı defterde ismi geçmektedir (BOA. Y.MTV. 221/124).

Bugünkü 20 Türk Lirası üzerinde resmi bulunan Mimar Kemaleddin Bey (1870-1927), Birinci Ulusal Mimarlık akımının en önemli kuramcı, uygulayıcı ve eğitimcilerindedir. 1900-1930 yılları arasında hüküm sürmüş olan bu akım, daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemeye yönelik fikirler etrafında geliştiği için esin kaynağı olarak Osmanlı Klasik anıtsal mimarlığına yönelmiştir (Alsaç 1992: 80-81, 100). Kemaleddin Bey, Berlin'de iki yıllık *Charlottenburg Technische Hochschule*'deki tahsilini müteakip, iki buçuk yıl çeşitli mimarların yanında çalışarak mesleki tecrübesini arttırmıştır. İstanbul'a dönüşünde (1900), daha önce görev yaptığı, *Hendese-i Mülkiye*'de çalışmaya başladı. Bu göreve ek olarak 1901'de Harbiye Nezareti'nde Ebniye-i Askerîye (Askerî Yapılar) Mimarlığına atandı (YYOA, II, 1999: 26). *Hendese-i Mülkiye*, Sanayi-i Nefise ve Konduktör mekteplerinde hocalık yapmıştır.

Eğitim faaliyetlerinin yanında Kemaleddin Bey, 1909'da atandığı Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirât Heyet-i Fenniyesi'nde aralarında Sultan Ahmed, Fatih, Ayasofya gibi büyük külliyelerin de bulunduğu İstanbul'un birçok önemli tarihi eserlerinin tamiratını gerçekleştirmiştir. Mescid-i Aksa ve Kubbet-üs Sahra'nın onarımlarını üslenmiş (1922), Mescid-i Aksa'nın onarımında göstermiş olduğu başarı sebebiyle 1926'da İngiliz Kraliyet Mimarlar Akademisi'ne seçilmiştir. Mimar Kemaleddin Bey'in İstanbul ve Ankara'da tasarım ve yapımını gerçekleştirdiği çok önemli yapılar mevcuttur (Uluçay ve Kartekin, 1958: 337; YYOA, II, 1999: 28).

Ulusal Türk Mimarlığı akımının diğer önemli temsilcilerinden Vedat (Tek) Bey, Paris'teki *Ecole National des BeauxArts*'ta yurtdışı öğrenimini tamamladıktan sonra, 1898'de İstanbul'a dönerek ilk yapıtlarını tasarlayıp gerçekleştirmeye başladı. 1899'da Şehremaneti Heyet-i Fenniye Başkanlığına atandı. Bu görevinin yanı sıra, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Fenn-i Mimari dersleri vermekle görevlendirildi. 1905'te Posta ve Telgraf Nezareti Ser-mimarlığına atandı. 1909'da Saray Başmimarlığına tayin olunan Vedat Bey, çeşitli saraylardaki tamirler ve ek inşaatlarla uğraştı. İlk önemli eseri olan Kastamonu Hükümet Konağı'ndan başka hayatı boyunca çok önemli yapılara imza attı (YYOA, II, 1999: 615-616).

Resim alanında devlet bursundan faydalanan üç kişi içerisinde kuşkusuz en önemli isim, Asker ressamların üçüncü kuşağının en önemli temsilcisi olan Halil (Sözer) Paşa'dır (1852-1939). Askerî İdadî'de resim muallimi iken resim becerisini ilerletmesi için 1880'de Fransa'ya gönderilmiştir (Mehmed Esad, 1312: 344). Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki (l'Ecole des Beaux-Arts) Gerome ve Courtois atölyelerinde gördüğü sekiz yıllık eğitimi müteakip Halil (Sözer), Fransız klasisizminin natüralizme yönelen alanında yeni arayışlara açık olarak

yurda döndü. Daha sonraki dönemlerde izlenimci anlayışa yaklaşarak özgün bir kişilik oluşturdu (DBİA, III, 512). Nitekim yapmış olduğu çalışmalar, Türk resminde izlenimciliğin yerel bir yorumla yansıtıldığı ilk örneklerini oluşturmaktadır (YYOA, I, 1999: 517). Sanatçı, Hoca Ali Rıza ile birlikte Türk peyzaj resminin en önemli temsilcilerinden biridir. Başta İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde olmak üzere çeşitli müze ve özel koleksiyonlarda çok sayıda eseri bulunmaktadır (Berk-Gezer, 20-21; DBİA, III, 513).

Halil Paşa'nın dışında iki kişi daha burstan faydalanmıştır. Bunlardan Köprülüzade Hacı Sâdık Efendi'nin oğlu Mehmed Galib Efendi (1874-?), Sanayi-i Nefise'den birinci derecede mezun olup Maarif Nezaretinden 1893'te Paris'e gönderilmiş, 1896'da maaşı kesilmiştir.³³ Ancak tahsile devam etmek amacıyla yurda dönmemiştir. Mayıs 1897'de Sefareten verilen bilgiye göre politika ile uğraşan, işe yaramaz takımındandır (BOA. Y.MTV. 158/152). Bu olumsuz ifadelerden Galib'in Jön Türk hareketine mensup olduğunu anlamak güç değildir. Keza ismi, Talebe Tahsisatından faydalanan Jön Türkler arasında geçmektedir (BOA. Y.PRK.ML. 18/84). Bursların tekrar verilmeye başlanmasıyla 1898'de Galib Efendi'nin 400 franklık maaşına 100 frank zam yapılmıştır (BOA. Y.PRK.BŞK. 56/34). 1901'de devam eden maaşı kesildiği halde dönmemiş, sattığı tablolarla geçimini temin etmeye çalışmıştır (BOA. Y.PRK.EŞA. 37/68; Y.A.HUS. 445/107).

Sarkis Diranyan (1860-?), kendi tahsisatıyla 1883'de Paris'e gidip, l'Ecoledes Beaux-Arts'da Jean Léon Gérôme'un atölyesinde resim eğitimi almaya başladı (Pamukciyan 1990: 36). 1887'de Maarif Nezareti tarafından kendisine 300 franklık bir tahsisat bağlandı (BOA. İ.DH. 79915). 1889'da, Paris'teki Güzel Sanatlar Akademisinden mezun oldu. Paris'te ve Münih'te çeşitli sergilere katılarak ödüller kazanan Diranyan'ın İstanbul'a dönüp dönmediği ve hayatı hakkında malumat bulunmamaktadır (Pamukciyan 1990: 37). Bu isimlerin dışında Harbiye mezunu Halid Naci, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girmiş ve okulunu birincilikle bitirmiştir. Kurulmakta olan Yıldız Çini Fabrikası'nda görevlendirilmek üzere Paris'e, Sevr Çini Fabrikası'na çini ressamlığı öğrenimine gönderildi. Eğitimi tamamlayıp Yıldız Çini Fabrikası'nda baş-ressam olarak çalışmaya başlamıştır. Seramik alanında yapıtları yanında, tual resmi üzerine çalışmaları vardır. Bahriye Mektebi'ndeki resim öğretmenliği yapmış, çeşitli gazetelerde karikatürler çizmiştir (İslimyeli, 1965: 69; YYOA, I, 1999: 511). Müzik alanında ise 1884'te Avusturya'ya bir piyano hocası gönderilmiştir (Şişman, 1998: 15).

33 Bu hususta bkz.(BOA. İ. HR. 1310, 1 / 01 Ra 1310; İ. ML. 1310, 7 / 04 Ş 1315; İ. HUS. 1310, 106 / 28 R 1315)

Diğer yandan, bu dönemde yurtdışı eğitimden faydalanan Müslim-gayrimüslim oranına bakılırsa; gayrimüslim öğrencilerin toplam sayısı 34 olup % 8'e tekabül etmektedir. Bunların 17'si Ermeni, 8'i Yahudi, 5'i Rum olup, 4 kişinin milliyeti tespit edilememiştir. Gayrimüslim öğrenci sayısı, Sultan II. Mahmud'dan itibaren Tanzimat'ın ve Islahat Fermanı'nın ruhuna uygun olarak artmasına rağmen Sultan II. Abdülhamid döneminde ciddi bir düşüş söz konusudur. Bu durum, bir nebze toprak kayıplarına bağlanabileceği gibi bu dönemde gönderilenlerin çoğunu askerlerin teşkil etmesi ve dolayısıyla askerler içerisinde gayrimüslimlerin sayısının düşük olmasıyla izah edilebilir (Gençoğlu, 2008a: 53). Keza bu hususta herhangi bir ayırım söz konusu değildir.

3. Yurtdışı Eğitimde Karşılaşılan Zorluklar: Denetim Sorunu ve Mali Sıkıntılar

Osmanlı'da yurtdışına gönderilmeye başlıca ölçüt, öğrencinin okuldaki başarıydı. Bu bağlamda askerî ve sivil okullardan mutad olarak, ilk sıraları almış en iyi derecelere sahip mezunlar seçiliyordu. Bunun dışında yurtdışı tahsile aday olanlar, ilgili nezaret veya kurum adına kurulan komisyonlarca sınava tabi tutuluyorlar, başarı listesine göre yurtdışı öğrenime hak kazanıyorlardı.³⁴ Fakat yurtdışı eğitimde, Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar, öğrenci seçimi aşamasından itibaren kesin kurullarla belirlenmiş genel bir düzenleme görülmemektedir. Fransa'nın Alfort Veteriner Okulu'nda öğrenim gören Emin İzzet ve Galib Efendilerin, bazı bahanelerle okulu bırakmaları, (BOA. Y.PRK.MF. 3/14) öncelikle tazmin meselesini ve buna bağlı olarak sivil öğrencilere yönelik bir nizamname ihtiyacını gündeme taşımıştır.

11 Mayıs 1894'te Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından hazırlanan nizamname laiyhasına (BOA. ŞD. 213/17) göre, Avrupa'ya gönderilecek bir öğrencinin eğitim alanı, bağlı olduğu daire tarafından dikkate alınacaktı. Siyaset bilimleri ve hukuk için Mekteb-i Mülkiye, Hukuk ve Sultani, tıp bilimleri için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Posta ve Telgraf ve Rüsûmât'a dair bilgiler için Dârüşşafaka, diğer fûnûn ve sanayi' için de onlara mahsus okul mezunları seçilecekti. Dairelerince seçilecek öğrencinin bilimsel kapasitesinin belirlenmesine yönelik imtihanlar, Maarif Nezaretince kurulacak komisyonda yapıldıktan sonra ait olduğu dairesi tarafından irâde-i seniyyesi alınmak üzere Bâbîâli'ye bildirilecekti.

Seçim işinde ilk önce öğrencinin Osmanlı tebaasından olması, ikinci olarak yaşının 20'den aşağı 26'dan yukarı olmaması, üçüncü olarak tahsile ve devlet

³⁴ Daha önce de bahsi geçen ziraat tahsili için Fransa ve Almanya'ya gönderilecek öğrencileri değerlendiren komisyonun imtihan sonuç listesi için bkz. (BOA. Y.A.HUS. 244/46).

hizmetine engel hastalık ve kabahati bulunmaması, dördüncü olarak cinayetten mahkûm ve kötü hal ile tanınmaması, beşinci olarak Türkçeyi iyice ve Fransızca'yı mümkün mertebe okuyup yazması şarttı. Öğrenciye tahsilde bulunduğu sürede öğrenim ve özel giderleri için aylık maaş ile gidiş-dönüş mesafesine uygun yol-luk verilecekti. Bu masraflar, öğrenciyi seçip gönderen dairenin bütçesinden karşılanacaktı. Talebenin maaş hakkı, öğrenim süresiyle sınırlıydı. Fakat dil öğrenmeleri gerekirse, iki seneyi aşmamak kaydıyla maaş verilmeye devam edilecekti. Talebenin okuldaki mesâileri ve dışarıdaki tavır ve hareketleri Osmanlı sefaretî ve şehbenderlikler tarafından sürekli kontrol altında tutulacak ve her altı ayda bir okul müdür ve öğretmenlerinden rapor alınarak talebenin mensup oldukları daire merkezlerine gönderilecekti. Eğer bir öğrenci, devamsızlıktan veya okul kuralları uyarınca atılırlarsa, kötü ahlaklarına ve sadâkate aykırı hareketlerinden dolayı iade edilirlerse, yapılmış olan masrafların tazmini için öğrenime gitmeden ve ellerine harcırahları verilmeden önce birer kefil olacaktı. Tahsil süresini tamamlayan öğrenci, memlekete döndükten sonra on seneden az olmamak kaydıyla devletçe teklif olunacak hizmeti kabule mecbur olacaktı. Kabul etmediği takdirde ortaya çıkan masraflar tamamen kefillerinden tahsil olunacaktı. Son olarak bu nizamnâmenin yürütülmesinden, öğrencileri gönderen dairelerin nazırları ve reisleri sorumluydu.

Bu layiha, Sultan II. Abdülhamid döneminde bir düzenleme olarak yayımlanmamasına rağmen, II. Meşrutiyet'ten sonra çıkarılan nizamnamelere bir temel teşkil ettiği görülür. Nitekim II. Meşrutiyet döneminde askerî ve sivil öğrenciler için daha kapsamlı ve ayrıntılı talimatnameler, kanunlar ve çeşitli nizamnameler yapılmıştır (Gençoğlu, 2008a: 61). Yurtdışı eğitimde öğrenci sayısını oldukça artıran hükümet, özellikle öğrenci seçimi ve denetimi konularında yaşanan ciddi sorunlar karşısında (Ergün, 1996: 395-404) tedbir almak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla layihadaki hükümlerin daha kapsamlı bir şekilde yer aldığı 27 C 1332 / 23 Mayıs 1914 tarihli yabancı ülkelere gönderilecek talebe hakkında çıkan nizamname, talebenin seçimi, tahsil müddeti, teftişi, tahsisatın kesilmesi, tazmin hususları ve istihdam şartlarına dair yirmi beş maddeyi içermektedir (Düstur, VI, 1334: 744-748).

Layihada da yer alan tahsil esnasında öğrencilerin kontrolü, önemli bir meseleydi. Büyük çoğunluğu Fransa'ya gönderilen Osmanlı talebelerinin denetimi için *Mekteb-i Osmani*'nin kapatılmasıyla Paris'te Talebe-i Osmaniye Nazırlığı (Direction des Elèves Ottomans) teşkil edilmişti. Fakat 30 Haziran 1875'te, Fransa ve Belçika'daki öğrencilerin geri çağrılmaları, Talebe-i Osmaniye Nazırlığının da sonu olmuştur (Şişman, 2004: 70, 71, 78). Sultan II. Abdülhamid döneminde yurtdışı eğitimin yeniden başlatılmasını müteakip Fransa'daki öğrencilerin denetimi

için Talebe-i Osmanî Nazırlığı tekrar tesis edilerek başına tecrübeli bir diplomat olan Mehmed Feridun Bey (1847-1903)³⁵ tayin edilmiştir (29 Ekim 1899) (BOA. Y.EE. 149/110). Yeni nazıra verilen talimatnamenin (BOA. İ. HR. 1310, 16 / 23 C 1317) şartlarından öğrenciler üzerinde sıkı bir denetim uygulamaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Buna göre talebelerin layıkıyla tahsil edip etmediklerine dikkat edilecek ve Osmanlı Devleti'ne yaraşır bir şekilde davranıp davranmadıkları öğrenilerek, İslam'ın adetleriyle adabına ve talebeliğe yakışmayacak yerlerde dolaşmaktan ve Osmanlı haysiyet ve namusunu lekeleyecek davranışlardan sakınmaları için devamlı uyarılacaklardı. Daima dersleriyle meşgul olmaları gerektiği halde politikayla uğraşanlar olursa, bunlar tahkik olunup İstanbul'a iadeleri arz olunacaktı. Son olarak, talebelerin genel durumlarıyla ilgili her ay bir rapor düzenlenecekti.

Talebe-i Osmanî Nazırlığını (Müdürlüğünü) 1901'in ortalarına kadar sürdürmüş olan Feridun Bey, Fransız Başbakanı René Waldeck-Rousseau tarafından casusluk suçlamasıyla Fransız topraklarından atılmıştır. Aslında Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki Katoliklerle ilgili bazı teşebbüslerinin, Feridun Bey tarafından ortaya çıkarılma çabasıyla rahatsızlık duymuştu (BOA. Y.MTV. 223/90). Feridun Bey, iltica ettiği İngiltere'den İstanbul'a 13 Eylül'de çektiği telgrafla, iftiraya uğrayarak büyük bir haksızlığa maruz kaldığını belirtmiş, bu konuda detaylı beyanat vermesine izin verilmesi ve kendisinden resmen özür dilenmesi talebini iletmiştir (BOA. Y.MTV. 221/2). Fakat Osmanlı Sarayı'nın bu talepler karşısındaki suskunluğu, büyük ölçüde kendisinin reddettiği halde komitelerle ilişkisi olduğuna dair jurnallerden kaynaklanmaktaydı (BOA. Y.MTV. 221/26; 221/53; 216/108). Nitekim Feridun Bey'in vasiyeti, onun milliyetçi bir düşünce yapısına sahip ve Jön Türk hareketine yakın olduğunu işaret etmektedir.

Feridun Bey, bir Macar Kredi Bankasında olan 500000 frank parasını, Macaristan Akademisine bırakarak, bu meblağın getirisiyle dört Müslüman Osmanlı öğrencisinin okutulmasını vasiyet etmiştir (BOA. Y.PRK. EŞA. 40/14). Söz konusu vasiyet gereği, bu dört gencin birincisi ulum ve fününu, ikincisi ziraatı, üçüncüsü musikiyi, dördüncü de ressamlık ve heykeltıraşlık sanatını mükemmel şekilde öğrenecekti. Ayrıca bu meblağın faizinden bir miktarı, hem cins olan Macar ve Türklere ait eski tarih, dil ve millî yapılarının derinlemesine incelenmesine tahsis olunacaktı. Feridun Bey'in bu konuya ilgisi, kuşkusuz Ármin Vámbéry'nin Macarlar ile Türklerin aynı dil grubuna mensup akraba kavimler olduklarına dair tezinden kaynaklanıyordu. Vámbéry, 1870'te Budapeşte Toplum Bilimleri

35 Feridun Bey, bu görevden önce Atina, Bükreş, Belgrad ve Madrid elçiliklerinde bulunmuştur (Kuneralp, 1999: 95).

Üniversitesi'nde kurduğu dünyanın ilk Türkoloji kürsüsünde, Türk kültürü ve Türkçeye dair araştırmalar yapmaktaydı. Jön Türklerle de ilişkisi olan Vámbéry, Türkiye'de Milliyetçilik ve Türkçülük düşüncelerinin uyanmasında önemli bir role sahipti (Demirkan, 2000: 9,10).

Sultan II. Abdülhamid döneminde mali darboğaz, yurtdışı eğitimin finansmanı hususunda ciddi zorlukların yaşanmasına sebep olmuştur. Devlet, bazen yurtdışındaki sefaretlerin harcamalarını karşılayamaz, öğrencilerin maaşlarını ödeyemez hale gelmiştir. Bu konuda Berlin ve Paris'teki Osmanlı elçiliklerinden İstanbul'a birçok başvuru yapılmasına rağmen ödemelerde ciddi gecikmeler yaşanmıştır. Osmanlı'nın Berlin Sefaretinden 31 Ekim 1888'de çekilen telgrafta, sefaret çalışanları, Bahriye subayları ve Ticaret Nezaretinden gönderilen talebelerin birkaç aydan beri maaş alamadıklarından dolayı darlıkta oldukları bildirilmektedir (BOA. MV. 37/12). Aynı yıllarda Paris'te tahsilde olan Cemil Topuzlu, anılarında (2010: 62) aylarca maaş alamadıklarından dolayı arkadaşlarıyla İstanbul'a "aç" olduklarını bildiren bir telgraf çektikten sonra birer maaş alabildiklerini belirtmektedir. Bu koşullar altında Osmanlı sefaretleri, bazen kendi kıt imkânlarıyla öğrencilerin ihtiyaçlarını cüzi yardımlarla karşılamaya çalışmışlar, İstanbul'dan buldukları ülke nezdinde Osmanlı Devleti'nin itibarını zedeleyen bu mesele- nin giderilmesini istemişlerdir (BOA. Y.PRK.MYD. 10/27; BOA. Y.PRK.EşA. 21/33).

Zamanla sıkıntı daha da artmıştır. 1896'da Berlin'deki öğrenciler, kiralalarını ödeyemedikleri için evden çıkarılmayla karşı karşıya kalmışlardır. Dört aydır maaşlarını alamayan öğrencilere, Osmanlı Bankası vasıtasıyla birer maaş gönderilmiş, geri kalan maaşlarının ise tedarik olundukça ödeneceği bildirilmiştir (BOA. YA.HUS. 345/82). Fakat bursların ödenmesiyle ilgili sıkıntılar, sürecin sonuna kadar devam etmiştir. Doğal olarak bu durum, yurtdışı eğitim hayatını menfi yönde etkilemekte, öğrenciler arasında umutsuzluğa, hatta öfkeye sebep olmaktaydı. Nitekim Fransa'daki Talebelerin Müfettişi (veya nazırı) Feridun Bey 13.07 1900 tarihli yazısında İstanbul'a, 'bu defa da' maaşlarını alamadıklarından dolayı öğrencilerin şiddetli baskılarına maruz kaldığını bildiriyordu (BOA. Y.MTV. 204/89).

Denetim sorunu ve ekonomik sıkıntılarının yurtdışı eğitimindeki başarıya yansımaya gelecek olursak, araştırmalarımız neticesinde eğitimini tamamlayamayan veya bursu kesilenlerin toplam 55 kişi olduğunu tespit ettik. Bunlardan 35'ine daha sonra değineceğimiz siyasî gerekçelerle sonradan bağlanan bursları yine aynı gerekçeyle iptal edilmiştir. Hemen hepsi tıp ve hukuka devam eden bu grubun içerisinde Ahmet Verdani, Akil Muhtar (Özden), Avram Salim, Gayteno,

Mehmet Galip Ata (Ataç), Mustafa Reşit, Şefik Şevket, Şerafeddin Mağmumi gibi Jön Türk hareketinin önde gelen isimleri yer almaktadır. Ayrıca Nafliyan Paşa'nın oğlu Edvar Nafliyan ile Jön Türkler içerisinde sosyalist düşünceyi temsil edenlerin başında gelen Refik Nevzat ve yeğeni Ahmet Fuat Nevzat'ı da bu gruba eklemeliyiz (Gençoğlu 2008a: 48). Devlet tarafından Avrupa'ya gönderilen 20 kişiden yine 6'sı, siyasî sebepten geri çağırılmıştır. Geriye kalan 14 kişiden 2'si tahsildeyken ölmüş, 3'ü ise hastalandığı için tahsillerini tamamlayamamışlardır. Son 9 kişinin, devamsızlık, disiplinsizlik, yetersizlik gibi sebepler yüzünden bursları kesilmiştir. Dolayısıyla siyasî sebepleri dışında tutarsak başarısızlık oranı oldukça düşük kalmaktadır.

4. Jön Türk Muhalefetinin Yurtdışı Eğitim Politikasına Etkisi

Sultan II. Abdülhamid döneminde, özellikle 1890'lardan itibaren yurtdışı eğitime, Jön Türkler ile yaşanan siyasî kriz damgasını vurmuştur. 1879'da ilk meclisin feshiyle fiilen meşrutiyetin askıya alınması, Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalefetin başlangıcı olmuştu. Bu tarihten itibaren Meşrutiyet taraftarı muhaliflerden bir kısmı Avrupa'ya ve bilhassa Paris'e kaçmışlardı. Bunlar Paris'te, basın-yayın yoluyla II. Abdülhamid rejimine karşı kampanya yürütmeye başladılar.³⁶ İlk gelenlerden olan Halil Ganem de Paris'te La Jeune Turquie isminde bir gazete çıkarmaktaydı. Bu gruba, 1889'da Bursa Maarif Müdürlüğünden ayrılarak ülkeyi terk eden Ahmet Rıza Bey de katılmıştır. Avrupa'daki örgütlenmenin en önde isimlerinden olacak Ahmet Rıza, 1895'te sultana karşı etkili bir yayın organı olan Meşveret'i çıkaracaktı (Ramsaur, 2011: 40, 41). 1891'de Paris gibi Cenevre'de de ülke yönetiminden hoşnut olmayan bir grup genç örgütlenmeye çalışıyordu (Knight, 2010: 68). Paris'in hür fikir ve hareket ortamından sonuna kadar istifade eden bu gençlerin, birbirlerini kolaylıkla etkilemeleri olağandı. Nitekim Paris'teki öğrencilerin birçoğunun Jön Türklerin siyasî gösterisine katılmaları (Lewis, 1991: 184) sarayın bu hususta ilk tedbiri almasıyla sonuçlandı. 20 Mayıs 1893'te çıkan İrade-i Hususi'de, Paris'e gönderilmekte olan öğrencilerden bazılarının sefâhate daldıklarından ve “fesad-ı ahlaka duçâr” oldukları belirtiliyor, zaten Paris'in “mahall-i sefâhat” olduğu için talebelerin bundan sonra Almanya ve Viyana'ya gönderilmeleri emrediliyordu (BOA. İ. HUS. 1310, 96 / 04 Za 1310).

Yurtdışında ciddi bir muhalefet gelişirken, 1889'da Tıbbiye'nin bahçesinde İbrahim Temo'nun başkanlığında ilk örgütlenme gerçekleştiriliyordu. İttihat-ı Osmani ismini taşıyan bu gizli örgüt, Ahmet Rıza ile yapılan görüşmelerden sonra 1894'te Avrupa'daki hareketle birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı

36 Bu dönemde, Jön Türklerin siyasi fikirleri ve faaliyetleri hakkında bkz. (Mardin, 1992)

(Tunaya, 2009: 27; Hanioglu, 1985: 180). Henüz 1892’de Sultan II. Abdülhamid, Tıbbiye’deki faaliyetlerden haberdar olmuş ve okulun yöneticiliğine kendisine bağlı Zeki Paşa’yı getirmiştir. Hemen icraata geçen Zeki Paşa, aralarında Abdullah Cevdet ve Şerafettin Mağmumi’nin de bulunduğu birçok kişiye tutuklatarak okuldan attı (Ramsaur, 2011: 38-39). Fakat padişah, bunu gizli bir örgüt faaliyetinden ziyade bir öğrenci hareketi olarak değerlendirerek cezaları affetmiştir. 1894’ün sonlarına gelindiğinde ise Mekteb-i Tıbbiye ve Hukuk öğrencilerinden bir bölümü gizli cemiyet kurmak suçundan tutuklandılar. Bu olay sonrasında yurtdışına firarlar artmış, kaçaklar içerisinde cemiyete mensup gençlerin oranı bir hayli yükselmiştir (Mardin, 1992: 75; Hanioglu, 1985: 178-179). Buna karşılık padişah, tıp ihtisası için Avrupa’ya öğrenci gönderilmesinin yarardan çok zarara yol açtığı için vazgeçilmesini ve bunun yerine Avrupa’dan hocalar getirtilerek, Osmanlı tabiplerinin ihtisaslarını burada yapmalarını istiyordu (BOA. İ. HUS. 1310, 46 / 14 Ca 1312). Bu mesele, Meclis-i Mahsus-ı Vükela’da tartıldıktan sonra tabiplerin ahlakının muhafazası ve hazinenin menfaati açısından padişahın emrinin isabetli görüldüğu bildirilmesine rağmen uygun yapının ve şartların oluşturulmasına kadar, bu talebin ertelenmesine karar verilmiştir (BOA. MV. 82/28). 1895’in Ağustosunda, yine Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin çeşitli sebeplerden ötürü beklenen başarıyı elde edemedikleri ve bazısının ahlak bozukluğuna uğrayarak çekilen külfetin ve masrafın boşa gitmekte olduğu belirtiliyordu. Dolayısıyla zararı tecrübeyle sabit olan bu usulden vazgeçilerek bu yolda ayrılan masrafla mektepler için çeşitli fen erbabından muktedir hocalar getirilmesi kararlaştırılıyordu (BOA. Y.A.HUS. 334/103).

Bu esnada cemiyet, hem yurt içinde hem de yurtdışında oldukça aktif bir faaliyet içerisine girmiş, 1895’in sonlarında etrafa dağıttığı beyannameyle kendisini ilk defa açığa çıkarmıştır. Bu meydan okumaya, Sultan II. Abdülhamid’in tepkisi sert oldu. Çok sayıda İttihat Terakki üyesi tevkif edilerek hapse veya sürgüne gönderildi. Bunlardan bazıları gönderildikleri sürgün yerlerinden kaçarak Paris ve Cenevre’ye ulaştılar. Bu dönemde genç muhaliflerin Avrupa’ya kaçışı doruk noktasına ulaşmıştı (Hanioglu, 1985:185-187).

En sonunda Paris’ten Jön Türk olduğu aşikâr bir öğrenci tarafından ‘tahsile memur talebe’ imzasıyla “açlıktan sefiliz” ifadesinin yer aldığı bir mektup gönderilmesi, bardağı taşıran son damla oldu. Bunu haddini aşan bir tutum olarak değerlendiren sultan ve devlet ricali (BOA. MV. 86/47) 1896’da öğrenci tahsisatını kaldırdı. 19 Temmuz 1896 tarihli belgeden (BOA. Y.A.HUS. 355/42) Paris’te bulunan Osmanlı talebelerinin ilişkilerinin kesilerek tamamının geri dönmesi emrine binaen Osmanlı talebelerinden on yedisinin Temmuzun 15. günü Marsilya’dan vapurla İstanbul’a hareket ettiklerini ve diğerlerinin de gönderilmesi için Paris Sefareti

tarafından gerekli tedbirlerin alındığını öğreniyoruz. Fakat bu kesinti çok sürmemiş, sarayın Paris'teki Jön Türklerle anlaşmaya varmasıyla 1897'nin sonlarında öğrencilere tekrar burs vermeye başlanmıştır. Nitekim 20 Temmuz 1897'de Jön Türk hareketinin önderlerinden Mizancı Murad³⁷ bir yıl önce geldiği Paris'ten yurda dönmeyi kabul etmiş, İttihad Terakki Cemiyeti de genel af ve reformların uygulanması karşılığında yayın faaliyetlerine son vermiştir (Hanioğlu, 1985: 240, 241). Yapılan anlaşmayı müteakip Avrupa'daki Jön Türklerden bir kısmına sefaretlerde memuriyetler verilmiş, öğrenci olanlarına ise burs bağlanmıştır (Knight, 2010: 71; Kuran, 2000: 76, 77). II. Abdülhamid'in bu siyasî manevrası işe yaramış, en azından 1899 sonuna kadar Jön Türk hareketi sürekli bir çözüme göstermiştir (Akşin, 1987: 38).

Damat Mahmut Paşa'nın iki oğlu Lütfullah ve Sabahattin ile Fransa'ya kaçması, hareketi yeniden canlandırmıştır. Avrupa kamuoyunda da yankılanan bu olay, sarayı oldukça endişelendirmiştir. Mart 1900'de Paris'ten Cenevre'ye geçen Paşa, Jön Türklerin hamiliği üstlenmiş, finansal ihtiyacını karşılamaya başlamıştı (Hanioğlu, 1985: 349). Bu sırada paşanın oğlu Prens Sabahattin, Jön Türk hareketinin liderliğine soyunmuş ve 4 Şubat 1902'de Birinci Jön Türk Kongresi'ni Paris'te toplamaya muvaffak olmuştu (Akşin, 1987: 43).

Tüm bu gelişmeler, II. Abdülhamit'in yurtdışı eğitimi lağvetmesiyle sonuçlandı. Mart 1902'den itibaren başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa'daki 39 öğrencinin bursları kesildi ve onlardan yurda geri dönmeleri istendi (BOA. Y.PRK.HR. 32/59). Bu öğrencilerden çoğu Jön Türk'tü ve doğal olarak devletin çağrısına uymadılar. Kendi imkânlarıyla tahsillerini tamamlamaya gayret ettiler. Maddi desteği olmayan veya imkânları son derece kısıtlı olan bazı öğrenciler, hayatlarını idame ettirmede oldukça zor durumlara düşmüşlerdir. Bazıları oradaki hastanelerde iş bulmuşlar, bazılarıysa ailelerinin desteğiyle öğrenimlerini sürdürmüşlerdir (BOA. Y.A.HUS. 445/107). Bunlardan bir kısmı, tahsillerini tamamlayarak yurda döndüğü halde çoğu, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geri gelmemiştir. 1902'den sonra yurtdışı öğrenim, birkaç sivil dışında tamamen askerî amaçlı hale dönüşmüştür. Ancak II. Meşrutiyetin ilanı sonrası yeni rejim, Avrupa'ya yüzlerce öğrenci göndererek bir bakıma bu tutuma karşı tepkisini ortaya koyacaktı.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid, 1890'lara kadar selefleri gibi devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda yurtdışına birçok öğrenci göndermiştir. Fransa halen en büyük sayıda öğrenim görülen yerdir. Ancak Almanya'nın bu ülkeye ciddi bir rakip olarak yük-

37 Mizancı Murad ve siyasî fikirleri için bkz. (Mardin, 1992: 77-135).

seliŒe geçtiği de bir gerçektir. Almanya özellikle askerî eğitimde baŒat konuma ykselmiŒ, diğer alanlarda da kendisini hissettirmeye baŒlamıŒtır. Burada uluslararası siyasetin tesiri görülür. Almanya ile kurulan stratejik ittifak, yurtdıŒı eğitimin ynnt de etkilemiŒtir. Hatta Fransa ve İsviçre'deki öğrencilerin bir kısmı bu ülkeye kaydırılmaya alıŒılmıŒtır. Bu kararda, Alman bilim ve teknolojisindeki hızlı geliŒmenin yanında bu ülkeye gönderilen öğrencilerin daha kolay denetlenebiliyor olmasının payı büyüktür. Nitekim Fransa ve İsviçre'deki hr ortam Almanya'da söz konusu değildi. 1878'den sonra iyice bozulan iliŒkiler ve eğitimin pahalı olması, İngiltere'yi yurtdıŒı eğitimde tercih dıŒı bırakmıŒtır. Donanma için gerekli teknik eleman ve subayların tahsilinde bile Almanya'ya dönülmesi, hem iliŒkilerin bozulduğunun hem de reformlarda donanmanın ikinci plana itildiğinin açık bir göstergesidir.

BaŒlangıtan beri yurtdıŒı eğitimde öncelik askerî ve tıp alanlarına verilmiŒtir. Askerlik eğitimi için yurda Alman askerî uzmanlar davet edilirken birçok subay da Alman birliklerine gnderilmiŒtir. Bu suretle orduda Alman nüfuzu artmaya baŒlamıŒtır. Keza Almanya'da yetiŒen subaylar, I. Dünya SavaŒı'nda ordunun denetimini üstlenecek Alman komutanlarla koordinasyonun sağlanmasında önemli rol slenecelerdi. Tıpta ise Avrupa'ya ihtisas eğitimi için gönderilen veya sonradan burs bağlanan hekimlerimiz, Türkiye'de modern tıp dallarının kuruluŒu ve geliŒmesinde önemli rol oynamıŒlardır. Ancak ülkedeki bilimsel zihniyet eksikliğinden kaynaklanan sorunlar, döndüklerinde daha üretken ve faydalı olmalarını engellemiŒtir. Sultan II. Abdülhamid'in modernleŒme atılımlarına bağlı olarak ziraat ve veteriner alanlarının yurtdıŒı tahsildeki payları dikkat çekicidir. Gönderilenlerin sayısından kimya dalına ayrı bir önem atfedildiği de görülmektedir. Bu süreçte ihtiyaca bağlı olarak ilk defa telgraf ve cer mühendisi yetiŒtirmek üzere Avrupa'ya ğrenci gnderilmiŒtir. Dahası siyaset bilimi ve heykeltıraŒlık dalları da ilk kez devreye sokulmuŒtur. Sosyal bilimlerde ğrenci gönderilmemesi, bu dalda yurtdıŒı eğitim desteğine ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir. Son dönemlerdeki siyasî sebep yüzünden ğrenci burslarının kesilmesini saymazsak baŒarı oranının oldukça yüksek olduğunu da söyleyebiliriz.

Genel olarak Osmanlı/Türk modernleŒmesindeki olumlu katkısına rağmen yurtdıŒı eğitimden beklenen yararlar oldukça sınırlı kalmıŒtır. Askerleri dıŒarıda tutarsak yurtdıŒına gönderilenlerin, bilimsel geliŒmeyi hızlandıracak ve bu minvalde büyük bir dnŒm sağlayacak bir sayıya ulaŒmadıđı görülür. Zaten yurtdıŒı tahsilin belli bir plan dhilinde yürütülmediği de görülmektedir. Nitekim yurtdıŒı öğrenimle ilgili halen bir nizamnamenin olmaması, bu konudaki eksikliğin de açık bir delilidir. Ekonomik sıkıntılar, dıŒ müdahalelere açık sosyal ve siyasî kaos ortamı, yurtdıŒı eğitimde masraflı ve uzun süre alacak kapsamlı bir yapılanmanın

önüne geçmekteydi. Elbette bu mesele, Sultan II. Abdülhamid'le ortaya çıkmamıştı; modernleşme projesinin başlangıcından beri geç kalınmışlığın getirdiği ve zorunlulukların dayattığı köklü bir sorundu. Osmanlı devlet adamlarına göre başta askerlik olmak üzere ihtiyaç görülen alanlarda Avrupa'dan bilgi ve teknolojinin bir an önce ülkeye taşınması gerekiyordu. Dolayısıyla alınan bilimsel bilgi, sanayileşmenin gerçekleştirilemediği bir ülkede teknolojiye yansıtılamıyor, kendini tekrar ederek mürur-ı zamana uğruyordu. Bunda kozmopolit bir yapıya sahip olan ve bu süreçte iyice derinleşen toplumsal ayrışmanın da önemli bir payı vardı. Ortak bir düşünce ve menfaatle buluşamayan, bir toplumdan daha fazlası beklenemezdi. Tabii bu yapı, dönenleri de menfi yönde etkilemiştir. Öğrendikleri bilgileri ülkelerinde geliştirmek ve yeniden üretmek hevesini taşıyan öğrenciler, geldiklerinde ilgisizlikle karşılaşmışlar, zamanla eski bilgileriyle iktifa eden kişilere dönüşmüşlerdir. Tüm olumsuzluklara karşın birkaç idealist, şahsi gayretleriyle önemli buluşlara ve başarılarla imza atabilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid ile Jön Türkler arasındaki çatışma, yurtdışı eğitimden beklenen verimin alınamamasına yol açmıştır. Jön Türkler'in yurt içinde ve dışındaki rejim aleyhtarı faaliyetleri, Sultan II. Abdülhamid'in yurtdışı eğitim politikasında sapmalara yol açmış, çeşitli tedbirler almasına ve siyasî manevralar yürütmesine yol açmıştır. Bir bakıma 1890'lardan itibaren yurtdışı eğitim, bu çekişmenin gölgesinde kalmış ve siyasî gerekçelerle tehlikeli addedilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu süreçte verilen öğrenci tahsisatı, devletin yurtdışı eğitim politikasına yönelik olmayıp Avrupa'daki Jön Türk hareketine son vermeyi hedefleyen bir siyasetin sonucuydu. Bu konuda da başarı sağlanamadığından 1902'de yurtdışındaki öğrenciler geri çağırılmış ve 1908'e kadar gönderilen birkaç sivil dışında tamamen askerî amaçlara yönelmiştir.

Kaynakça

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları

1. Babiali Evrak Odası (Beo) Sadaret Tasnifi Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM.) 493/67

2. İradeler 1255-1310 Katalogları

A. İrade Dahiliye (İ.DH): 37116; 79915; 86008; 88510; 88898; 97135; 96996;

3. İradeler 1310-1334 Katalogları

A) İrade Askerî(İ.AS.): 5 (16 L 1310);11 (16 R 1312)

B) İrade Adliye ve Mezâhib (İ.AZN): 6 (18 Ca 1322)

C) İrade Dâhiliye (İ.DH): 4 (08 N 1323);31 (23 M 1319);34 (26 Za 1318),

D) İrade Hariciye (İ.HR):1 / 01 Ra 1310;7 (15 C 1313); 13 (14 B 1311);16 (23 C 1317); 18 (19 Za 1311); 30 (30 B 1325)

E) İrade Hususi (İ.HUS): 12 (04 B 1322);45 (19 Z 1310);46 (14 Ca 1312); 47 (22 L 1313); 57 (29 Za 1313); 70 (1310 R 25);86 / 23 Ca 1316;96 (04 Za 1310); 97 (14 Za 1310); 106 (28 R 1315)107 (30 R 1315)

F) İrade Maarif (İ.MF): 1 / 02 Z 1311;1 (02 Ş 1313); 5 (20 S 1313)

G) İrade Maliye (İ.ML): 1 (01 B 1313);7 (04 Ş 1315)

H) İrade Orman ve Maadin (İ.OM): 1 (17 L 1311); 1 (18 R 1312); 2 (09 L 1312); 6 (04 Z 1312)

I) İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF): 1(16 M 1310); 2 (04 B 1310); 4 (26 R 1310); 5 (05 Z 1312)

J) İrade Taltifat (İ. TAL): 132 (28 M 1310)

4. Meclis-i Vükelâ Mazbataları Tasnifi (MV.) 37/12,42/6, 60/48, 66/76,82/28, 86/47

5. Yıldız Tasnifi:

A) Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.):177/86, 198/56, 199/19, 244/46, 334/103, 345/82, 355/42,395/20,445/107, 479/38, 509/24

B) Yıldız Sadâret Resmi Maruzât Evrakı (Y.A.RES.):107/25,107/35, 107/40, 107/59,107/83, 109/8, 110/97

C) Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.):149/110

D) Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.): 17/19, 78/5, 138/92, 158/152, 171/22, 182/110, 184/31, 184/60, 195/36, 200/107, 202/81, 203/140, 204/89, 216/108, 218/78, 221/2, 221/26, 221/53, 221/124, 223/90, 298/111

E) Yıldız Perakende Evrâkı Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK.): 19/60, 59/55, 83/5, 86/58

- F) Yıldız Perakende Evrâkı Basketâbet Dairesi Maruzâtı (Y.PRK.BŞK.): 12/3, 56/34
- G) Yıldız Perakende Evrâkı Dahiliye Nezareti Maruzâtı (Y.PRK.DH.): 11/22
- H) Yıldız Perakende Evrâkı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.):21/33, 37/68, 40/14
- I) Yıldız Perakende Evrâkı Hariciye Nezareti Maruzâtı (Y.PRK.HR.): 32/59
- J) Yıldız Perakende Evrâkı Maarif Nezareti Maruzâtı (Y.PRK.MF.): 3/14
- K) Yıldız Perakende Evrâkı Maliye Nezareti Maruzat (Y.PRK.ML.): 18/83, 18/84; 18/92
- L) Yıldız Perakende Evrâkı Maiyet-i Seniyye ve Yaverân Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MYD.): 10/27
- M) Yıldız Perakende Evrâkı Orman Maadin Ziraat Nezareti Maruzatı (Y.PRK.OMZ): 2/86
- N) Yıldız Perakende Evrâkı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB): 4/1

6. Şura-yı Devlet Tasnifi (ŞD.)

21/12, 213/17, 1193/53, 1197/4, 1198/36

II. Kitaplar, Araştırmalar ve Başvuru Eserleri

- Akşin, S.(1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Alsaç, Ü. (1992). *Türk Mimarlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, M.S. (2010). *Doğu Sorunu 1774-1923*. Çev. İ. Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ata, B. (2011). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Telgrafçılar Nasıl Yetiştirildi? *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan*, Ed. Cemil Öztürk-İlhami Fındıkçı, Ankara: Pegem Akademi, s. 283-304.
- Atasoy, A. R. (1945). *Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü.
- Ayni, M. A. (2007). *Darülfünun Tarihi*. Haz. A. Kazancıgil, İstanbul: Kitabevi
- Batmaz, Ş. (2002). *II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bekman, M. (1943). *Koyunçiçeği*. Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı.
- Berk, N. (1937) *Türk Heykeltıraşları*. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi.
- Berk, N. ve Gezer, H. (1973). *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

- Bleda, M. Ş. (2010). *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul: Destek Yayınevi
- Bursalı Mehmed Tâhir (2000). *Osmanlı Müellifleri, I-III (Tıpkı basım)*. Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Cezar, M. (1983). Güzel Sanatlar Akademisinden 100. Yılda Mimar Sinan Üniversitesine, Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, s.5-84.
- Chambers, R. L. (1968). Notes on the Mekteb-i Osmanî in Paris, 1857-1874, *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, (ed.) by W. Polk and R. Chambers, London: 313-329.
- Çankaya, A. (1968). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, I-VIII*, Ankara: Mars Matbaası
- Çark, Y. G. (1953). *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953*. İstanbul: Yeni Matbaa
- Çoker, F. (1994). *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Demirkan, T. (2000). *Macar Turancıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (1994). I-VIII, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Düstur (1334). İkinci Tertip, VI, İstanbul: Matbaa-i Amire
- Erden, F. (1948). *Türk Hekimler Biyografisi*. İstanbul
- Ergin, O. N. (1939). *Türkiye Maarif Tarihi*. II, İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Ergin, O. N. (1996). *İstanbul Şehreminleri*. (Haz.) A.N. Galitekin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Erk, H. B. (1954). *Meşhur Türk Hukukçuları*. İstanbul.
- Erk, N. ve Dinçer, F. (1970). *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları.
- Gençoğlu, M. (2008a). *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler –Bir Grup Biyografisi Araştırması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gençoğlu, M. (2008b). Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Devleti Tarafından Tıp Eğitimi İçin Avrupa'ya Gönderilenlerin Modern Türk Tıbbına Katkıları. *Kök Araştırmalar*, X/1, (Bahar), s. 93.
- Georgeon, F. (2012). *Sultan Abdülhamid*. Çev. A. Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Göçmen, M. (1995). *İsviçre'de Jöntürk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*. İstanbul: Kitabevi.
- Gövsal, İ.A. (tarihsiz). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Yedigün Neşriyatı
- Hanoğlu, M. Ş. (1985). Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük. Cilt I: (1889-1902), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahya, E.- M. Öner (2012). *Modern Biyolojinin Doğuşu*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kieser, H. (2008). *Türklüğe İhtida*. Çev. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Knight, E. F. (2010). *Jön Türkler ve II. Abdülhamid*. Çev., S. Deniz, İstanbul: Kariyer Yayıncılık
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. M. Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mahmud Cevad (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti, Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı – XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*. Haz., Taceddin Kayaoğlu. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmed Esad (1310) *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası.
- Mehmed Esad (1312). *Mir'at-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun*. İstanbul: Karabet Matbaası.
- Mehmed İzzet (1927). *Dârüşşafaka: Türkiye'de ilk Halk Mektebi*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası.
- Pamukçiyân, K. (1990). Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar. *Tarih ve Toplum*, 14/80 (Ağustos), s.34-41.
- Perin, C. (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul, Pulhan Matbaası.
- Quataert, D. (2008). *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*. Çev., Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ramsaur, E. (2011). *Jöntürkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu*. Çev. M. Ö. Mengüşoğlu, İstanbul: Pınar Yayınları
- Rıza Tahsin (1991). *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*. I-II, haz., A.Kazancıgil, İstanbul: Özel Yayınlar.
- Sağlam, T. (1991). *Nasıl Okudum*. Haz. H. Hatemi ve A. Kazancıgil, İstanbul: Nehir Yayınları.

- Şişman, A. (1986). *Mekteb-i Osmani (1857-1864)*. Osmanlı Araştırmaları, V, s. 83-160.
- Şişman, A. (1998). XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Avusturya'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri Hakkında. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s.11-23.
- Şişman, A.(2004). *Tanzimat'tan sonra Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri*. Ankara: TTK Basımevi.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi (2003). I-II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Topuzlu, C. (2010). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. Haz., H. Hatemi-A. Kazancıgil, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt III: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, K. (2000). *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Uluçay, Ç. -Kartekin, E. (1958). *Yüksek Mühendis Okulu*. İstanbul: İ.T.Ü Makine Fakültesi.
- Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi (1999). I-II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yavuz, C. (tarihsiz). *Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Misyonlar*. İstanbul: Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi.
- Yıldırım, S. (2005). *Eğitim Amacıyla Yurtdışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

İnternet Kaynakları

http://barthes.ens.fr/clio/revues/AHI/print_AHI.php 1,2 (03.05.2005)

MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI

Orhan AVCI*

ÖZET

Mehmet Fuat Köprülü Demokrat Parti'nin 1950-1956 arasındaki dışişleri bakanıydı. Türkiye onun bakanlığı sırasında 1952'de NATO'ya katılmıştır. Sonraki yıllarda, Türk dış politikasının uygulamaları, Köprülü'nün bakanlığı sırasındaki esaslar üzerinde gelişti. Mehmet Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı kimi eleştirilere de hedef olmuştur. Onun Bakanlığı'na dair eleştirilerin farklı yönleri vardır. 1956'da, Bakanlıktan ayrılmasından sonra, kendi partisinden gelen eleştiriler, onun kişiliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Muhalefetin eleştirisi geleneksel Türk dış politikasının terkedilmesi endişesinden kaynaklanmaktaydı. Bu makalenin konusu Mehmet Fuat Köprülü'nün dışişleri bakanlığının bu yönlerinin incelenmesidir.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

ABSTRACT

Mehmet Fuat Köprülü was the Democratic Party's foreign minister between 1950-1956. Turkey joined NATO in 1952, during his ministry. In subsequent years, applications of Turkish foreign policy, on the principles developed during Köprülü's ministry. Mehmet Fuat Köprülü's foreign ministry has also attracted some criticism. There are different aspects of the critique of his ministry. In 1956, after leaving the Ministry, criticism from his own party, focused on her personality. Criticism of the opposition stemmed from concern the abondenment of traditional Turkish foreign policy. The subject of this article is to examine this aspect of Mehmet Fuat Köprülü's foreign ministry.

Fuat Köprülü'nün 1935'de Cumhuriyet Halk Partisi'nde başlayan siyasî hayatı¹, kurucularından olduğu Demokrat Parti'nin Mayıs 1950'deki iktidarında, Dışişleri Bakanı olmasıyla zirveye ulaşmıştır. Genellikle Demokrat Parti döneminin Dışişleri Bakanı olarak, talihsiz sonu ile Fatih Rüştü Zorlu hatırlanır. Hâlbuki hem süre olarak hem de yaşanan gelişmeler açısından Fuat Köprülü'nün bakanlığı², Demokrat Parti'nin dış politikasının asıl belirleyici dönemini teşkil eder. Üstelik Köprülü'nün bakanlığı, sadece Demokrat Parti'nin on yıllık döneminin dış ilişkilerini belirlemekle kalmamış, günümüze kadar geçen sürede, Türkiye'nin dış politikasının da ana hatlarıyla temelini oluşturmuştur. Bunun yanında Mehmet Fuat Köprülü, Cumhuriyet dönemi Dışişleri Bakanlarından en uzun görev yapan üçüncü kişidir³.

A) DIŞİŞLERİ BAKANİ OLARAK FUAT KÖPRÜLÜ

12 Haziran 1945 tarihli “*Dörtlü Takrir*”in ardından Cumhuriyet Halk Partisi'yle

- 1 Orhan F. Köprülü, *Fuat Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1987, s. 5.
- 2 Fuat Köprülü'nün Bakanlık yaptığı Hükümetler şöyledir:
 - I. Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950 - 9 Mart 1951)
Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı: 22 Mayıs 1950 - 9 Mart 1951
 - II. Menderes Hükümeti (9 Mart 1951 - 17 Mayıs 1954)
Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı: 9 Mart 1951 - 17 Mayıs 1954
 - II. Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954 - 9 Aralık 1955)
Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı: 17 Mayıs 1954 - 15 Nisan 1955
Fuat Köprülü'nün Devlet Bakanlığı: 15 Nisan 1955 - 29 Temmuz 1955
Fuat Köprülü'nün Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı: 29 Temmuz 1955 - 9 Aralık 1955
 - IV. Menderes Hükümeti (9 Aralık 1955 - 25 Kasım 1957)
Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı: 9 Aralık 1955 - 20 Haziran 1956 (Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s.70, 80, 139, 145; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.182; Baskın Oran, (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I, 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.479; Hamid Aral, (Haz.), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, 31 Aralık 1967, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968, s.157; <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB19.htm>; <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB20.htm>; <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB21.htm>; <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB22.htm>).
- 3 Tefik Rüştü Aras, 1925-1938 arasında (Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Türkiye (1074-1990), Cilt: 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 2005, s.1200) toplam 13 yıl, İhsan Sabri Çağlayangil 1965 ile 1978 arasında (Türker Sanal, *Demirel Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri ve Programları*, Sim Matbaacılık, Ankara, 2000, s.349) yaklaşık 8,5 yıl Dışişleri Bakanlığı yapmışken, Fuat Köprülü, (15 Nisan 1955 ile 9 Aralık 1955 arasında III. Menderes Hükümeti'ndeki 29 Temmuz 1955'e kadar Devlet Bakanı, 9 Aralık 1955'e kadar da hem Devlet Bakanı hem de Başbakan Yardımcılığı yaptığı 8 aylık süre hariç tutulduğunda), 22 Mayıs 1950'den 20 Haziran 1956'ya kadar (Türker Sanal, *Menderes Hükümetleri, 22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960*, Sim Matbaacılık, Ankara, [2003], s.108-109; http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa) 5,5 yıla yakın bir süre bakanlık yapmıştır. 2 Mayıs 2009'dan 28 Ağustos 2014'e kadar görev yapan Ahmet Davutoğlu'nun bakanlık süresi Fuat Köprülü'den 1 ay daha kısa olmuştur (http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa).

yolları ayrılan ve Demokrat Parti'nin kurucuları olan Köprülü dışındaki üç isim, 1950-1960 arasında “Cumhurbaşkanı”, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı” ve “Başbakan” olarak görev yapmışlardır. Fuat Köprülü ise 1956'ya kadar “Dışişleri Bakanı” olmuştur. Bu durum, -en azından- Fuat Köprülü'nün, Dışişleri Bakanlığı'nı bu diğer üç mevki kadar önemli gördüğünün işareti olmalıdır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya çıkan dış ilişkilerinde, kendi başına kalmışlığı ve bu durumu telafi edebilmek için 1950'ye kadar İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında Batı Bloğu'nda kalabilmek için sarf edilen çabalar göz önüne alındığında, Demokrat Parti'nin de bu problemden uzak duramayacağı ortada idi. Yeni iktidar bu mesele ile ilk günden itibaren yüz yüze gelecek ve kendine ait yöntemlerle çözmek üzere harekete geçecekti. Bu açıdan bakıldığında dış politikanın yürütülmesinden sorumlu olacak bakan da işin kıymetine uygun olarak, önemli biri olmalıydı.

Yine de Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmesiyle birlikte Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanı oluşunun, hem çevresi, hem de kendisi açısından pek de memnuniyet verici bir sonuç gibi görülmediği anlaşılıyor.

Fuat Köprülü'nün öğrencisi Mehmet Altay Köymen, Demokrat Parti'nin beklenmedik bir şekilde 14 Mayıs 1950'de iktidar olması üzerine “nimetlerin” paylaşılmasına sıra geldiğinde, profesyonel politikacı olan Celal Bayar, Refik Koraltan ve Adnan Menderes'in üç kilit mevki elde ettiklerini söyler. İlimden gelen Fuat Köprülü'nün ise ikinci derece bir mevki olan Dışişleri Bakanlığı'nı almasını eleştirir. Kendisini “Başbakan” olarak gören Köprülü'nün, Adnan Menderes'i yetiştirerek, daha sonra Başbakanlığı ona terk etmeyi düşündüğünü de ekler⁴.

Aslına bakılacak olursa, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinde, kendisine Dışişleri Bakanlığı'nın verilmesini Köprülü de yadırgamışa benziyor. Demokrat Parti'nin iktidarının ilk zamanlarında partinin lehinde olan gazeteci Ahmet Emin Yalman, Fuat Köprülü'nün daha en başta küskünlük hissettiğini aktarıyor. Köprülü, Yalman'a şunları söylemiş: “Ben ilim adamıyım. Makamda gözüm yok; fakat en münasibi, Başbakanlığa bir müddet için benim geçmem ve Adnan Menderes'i yetiştirmemdi. Mademki böyle olmadı, bana Dışişleri Bakanlığı ile beraber hiç olmazsa Parti Başkanlığı da verilmeliydi...”. Yalman, Köprülü'nün makamda gözü olmadığını söylemekle beraber, iktidar ganimetinden kendisine teklif edilen payı az bulduğunu söylüyordu. Ahmet Emin Yalman, dışişlerinin çok önemli bir iş olduğunu ve seçim zaferi gününde bir olumsuzluğa meydan vermenin uygun

4 Mehmet Altay Köymen, “Prof. Mehmet Fuat Köprülü'nün Siyasi Hayatı”, Yeni Forum, Cilt: II, Sayı: 48, 1981, s. 13.

olmayacağını uzun uzun anlatarak, Köprülü'yü yatıştırdığını yazmaktadır⁵.

Fuat Köprülü'nün 1950'deki seçim başarısı üzerine başbakanlığı elde etmek düşüncesi o dönemi anlatanların ilk dikkatini çeken husus olmaktadır. Dönemin siyasetçilerinden Cihat Baban da Köprülü'nün bu düşünce ile hareket ettiğini söylemektedir. Demokrat Parti'nin muhtemel zaferi ile Köprülü'nün başbakan olarak, Menderes'i yetiştirmek düşüncesini hatırlatan Cihat Baban, onun eğilip, bükülmesini bilmediği, Menderes kadar etrafını kollamadığı ve nabza göre şerbet veremediği için başbakanlığa gelemediğini ifade eder. Baban, Köprülü'nün bu durumun acısını ruhuna gömerek, üzüldüğünü belli etmeden, Dışişleri Bakanlığı'na razı olduğunu belirtiyor. Cihat Baban'a göre bu, onu Menderes'ten uzaklaştıran ilk sebep olmuştur. Köprülü'nün 1954 seçimleriyle Demokrat Parti'nin elde ettiği büyük başarı sonrasında da Dışişleri Bakanlığı'nda adeta hatır için bırakılıyor hissine kapılmış olduğunu Cihat Baban aktarmaktadır. Böylece, iktidardan gelen kuvvetli bir akıntının etkisi ile Köprülü, merkezden kenara doğru itilmiş oluyordu⁶.

O dönemin siyasetçilerinden, gazeteci Nadir Nadi ise, Demokrat Parti'nin dört kurucusunun hangi görevlere geleceğini, Parti Meclis Grubu'nun belirlediğini yazmaktadır. 19 Mayıs 1950'de Celal Bayar'ı ziyarete giden Nadir Nadi, kendisini işbaşında görmek istediklerini belirttiğinde Bayar cevaben “*Demokrat Parti Meclis Grubu ne karar verirse öyle yapacağını*” söylemiştir. Nadi, Demokrat Parti Grubu'nun Bayar'ı “*Cumhurbaşkanlığı*”na, Menderes'i “*Başbakanlığa*”, Koraltan'ı “*Meclis Başkanlığı*”na, Köprülü'yü de “*Dışişleri Bakanlığı*”na getireceğinin günlerden beri söylenip durduğunu aktarıyor⁷.

Köprülü'nün Başbakanlığı arzularken, kendisine sunulan görev paylaşımına ses çıkarmamasını “*Menderes Sevgisi*” ile açıklayanlar da vardır. Kendisi Millî Eğitim Bakanı iken, 12 Eylül 1980 ihtilali olan Orhan Cemal Fersoy, Köprülü'yü, Menderes'in şakalarına alışkın, zekâsına hayran ve kabiliyetlerine inanan biri olarak göstermektedir⁸.

Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanışının ertesi günü partinin kurucuları arasında geçen konuşmada kimin hangi göreve geleceğinin ele alındığı bilinmektedir. Fakat 27 Mayıs sonrasında yargılamaların yapıldığı Yassıada'nın komutanı Tarık Güray, Menderes'le yaptığı konuşmadan bu konu ile ilgili fark-

5 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (1945-1970), Cilt: 2, Rey Yayınları, y.y., [1970], s. 220.

6 Cihat Baban, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s. 338.

7 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul, Cumhuriyet Yayını, İstanbul, [1964], s. 276.

8 Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İpek, İstanbul, 1971, s. 250.

lı ayrıntılar veriyor. Tarık Güray, Adnan Menderes'in, Celal Bayar ve Fuat Köprülü'yle birlikte görev paylaşımı hakkında yaptıkları konuşmayı hatırlatarak, Köprülü'nün Başbakanlığa gelmesini kendisinin teklif ettiğini söylediğini aktarıyor. Güray'a göre Menderes: “*O benim hem ağabeyim, hem de hocamdır. Ondan fazla kime itimadımız olabilir ki? Gerekirse ona elimden geldiği kadar yardım edebilmek için ben de Başbakan Yardımcısı olurum*” demiştir. Fakat Bayar bu fikri tasvip etmemiştir. Menderes'e göre bu durum, Bayar'ın Köprülü'ye kendisine duyduğu kadar güven duymamasından kaynaklanmaktaydı. Tarık Güray'ın anlatımında Bayar, Menderes'in parti başkanı olarak Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun ismini zikretmesine de itiraz etmiştir. Bir haftalık konuşmalar sonunda Bayar Menderes'e: “*Ben sizi bir türlü anlayamıyorum Adnan Bey. Başvekil Fuat Köprülü olsun diyorsunuz. Parti Başkanı Fevzi Lütfü olsun diyorsunuz. Peki ya siz ne olacaksınız?*”. Bu soru üzerine Adnan Menderes, Ethem Menderes'le aldıkları karar neticesinde, kendisinin Dışişleri Bakanlığı'nı almak niyetinde olduğunu açıklamış. Bayar'ın buna verdiği tepki ise şöyle olmuş: “*Ne münasebet? Hariciye Vekilliği de ne demek? Hariciye Vekili merkezden alacağı direktifleri tekrarlayacak bir papağandan başka nedir? Bizim kadromuzda bu basit işi kolayca becerecek sürüyle adam var. Ben sizden rica ediyorum. Başvekilliği de, Parti Başkanlığını da aynı zamanda, siz üzerinize alacaksınız...*”⁹.

Burada söylenenlere inanılacak olursa, “*Dışişleri Bakanlığı*”nın Menderes'in gözünde önemli, Bayar'da ise neredeyse hiç derecesinde bir makam olduğu görülüyor. Köprülü'nün işgal ettiği makamın kıymeti de bu yazılanlara güvenecek olursak, Bayar'ın gözünde daha baştan zaten değerli ve önemli değildi.

Köprülü'nün ise Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerini kazandığı andan itibaren, hükümet belli olmadan önce bile Dışişleri Bakanı gibi davranmaya başladığı anlaşılıyor. 14 Mayıs 1950'yi takip eden gün daha yönetim kadroları belli değil iken Köprülü'nün dış politika hakkında ilk andan itibaren izahatta bulunması dikkat çekicidir. Seçimin ertesi günü Ajans France Press muhabirinin sorduğu dış politika konusundaki soruya Fuat Köprülü cevap veriyordu. Gazeteci Cüneyt Arcayürek, Fuat Köprülü'nün sanki bir Dışişleri Bakanı gibi uzun bir demeç verdiğiğine şahit olduğunu ifade etmektedir¹⁰.

Demokrat Parti döneminin dış politikasında dikkat çeken husus, Tek Parti dönemine göre, dışişleri bakanlarının artan ağırlıklarıdır. Yine de Fuat Köprülü'nün dışişleri tecrübesi olmayışı, hem onu hem de Başbakan Menderes'i bakanlığın

9 Tarık Güray, *Bir İktidar Yargılanıyor*, Cem, İstanbul, 1971, s. 97-98.

10 Mehmet Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı, *Demirkurat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 46.

bürokrasisine dayanma gereğine itti. Hatta Menderes, Dışişleri Bakanlığı'nı Başbakanlık binasına taşıtmıştır¹¹.

Menderes'in dış politika işlerini ilk günden itibaren üzerine aldığını ve Fuat Köprülü'nün bu anlamda geri plânda kaldığı, o dönem hakkında yazarların ortak kanaatidir. Adnan Menderes hakkında bir çalışma kaleme alan Orhan Cemal Fersoy, Demokrat Parti'nin hareketli dış politika tutumu ile Cumhuriyet Halk Partisi döneminden ayrıldığını söyler. İlk Dışişleri Bakanı Köprülü, ona göre "*rahat bir adam*"dı. Fersoy, Köprülü'nün faal dış politikanın gereklerine tamamıyla ayak uydurmadığını; fakat Adnan Menderes'in bu konu ile en yakından ilgilendiğini söylemiştir. Fersoy, Demokrat Parti iktidara geldiğinde, bakanlığın yetişmiş ve değerli bir kadrosu olduğunu da ekler¹².

Köprülü'nün bakanlığı ile ilgili hem kendi döneminde hem de daha sonra pek çok yorum yapılmıştır. Onunla aynı siyasî çizgide olsa da olmasa da yazarlar, genel olarak Batı çerçevesinde bir politikanın takip edildiğini söylemektedirler. Mesele, Şevket Süreyya Aydemir, Türkiye'nin Kore Savaşı'na girişiyle ilgili yaptığı değerlendirmelerde, Köprülü'nün bakanlığına da değiniyor. Türkiye'nin Kore Savaşı'na, Meclis'ten karar alınmadan ve muhalefete de danışılmadan hükümetin 25 Temmuz'da aldığı bir kararla katıldığını belirten Aydemir, Dışişleri Bakanı Köprülü'nün, "*hariciyecî*" olmadığını altını çizmektedir. Hatta gerçek bir politikacı ve devlet adamı olarak bile görmediği Köprülü'yü tarihçilik alanındaki ünlü çalışmaları bir tarafa bırakılırsa, konuların derinine pek inmeyen, fevrî karakterli biri olarak göstermektedir. Aydemir, Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olduğu için, Köprülü'nün hükümette ona verilmemesi gereken görevler kabul ettiği iddiasında bulunmaktadır. Kore kararında ise, onun esaslı düşünce ve incelemeleri olmadığını belirterek, Meclis'te bu mevzuun konuşulması gündeme geldiğinde, bütün yıldırımları üzerinde toplayanın Köprülü değil, Menderes olduğunu işaret eder. 11 Aralık 1950'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Osman Bölükbaşı ve Kemal Türkoğlu'nun verdiği gensoru ile gündeme taşınan Kore'ye asker gönderme konusunda konuşan Köprülü değil, Başbakan Menderes olmuştu. Aydemir, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün henüz konunun farkında olmadığı, kendisine bu hususta bir takım notların ancak Meclis'e girerken yetiştirildiğini, onun da bunları okumaya anlamaya vakit bulamadığı için görüşmelerde bütün yükün Menderes'in üstüne kaldığını söylüyor¹³.

Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanı olduğu ilan edildiği andan itibaren, iktidarı

11 Baskın Oran (Ed.), a.g.e., Cilt I, s. 76.

12 Orhan Cemal Fersoy, a.g.e., s. 240).

13 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Üçüncü ve Son Cilt (1950-1964), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 301.

devretmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi de ona ihtiyatla yaklaşmıştır. Şemsettin Günaltay Hükümeti'nde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan Nihat Erim, “*Günlükler*”inde Köprülü'nün Dışişleri Bakanı olmasıyla ilgili olarak ilginç hususlara değinir. Erim'in 2 Haziran 1950'de günlüğüne düştüğü notlar hem kendi dönemlerinde izlenen politikaları yansıtmaya, hem de Köprülü'nün kişiliğiyle bağlantılı olarak izleyeceğini düşündüğü muhtemel politikasını ele alması bakımından önem taşıyor. Erim, Demokrat Parti'nin en çok dış politikada tutacağı yolun kendilerine endişe verdiğini söylemektedir. Fuat Köprülü'nün olayları sathî gören bir kişi olduğunu söyleyen Erim, hiç devlet tecrübesi olmayan Köprülü'nün daha ilk günden itibaren çok konuşmaya başladığını belirtmektedir. Köprülü'nün Amerika'ya ve İngiltere'ye rest çekerek, Türkiye'ye daha çok yardım etmeleri ve NATO'ya alınması hususunda bu devletleri zorlayacağını duyulduğunu aktarıyor¹⁴.

Nihat Erim, Atlantik veya Akdeniz Paktı konusunu Cumhuriyet Halk Partisi'nin en az iki yıldır takip ettiğini ve büyük devletlere politika empoze edilemediğini belirtmiştir. Bu devletlere kendilerince zamanı gelmeden bir iş gördürülemediğini, bu yüzden Köprülü'nün “*büyük ve parlak*” bir iş göreyim derken, fena bir sonuç alacağından endişe ettiklerini ifade etmiştir. Bunun yanında Rusya açısından da durumun nezâketine dikkat çeken Erim, seçimi takip eden günlerde Sovyet Büyükelçisi Lavriçev ve diğer uydu devletlerin büyükelçilik müsteşarlarının memleketlerine gitmelerine dikkat çekmiştir. Erim, İsmet İnönü'nün başkanlığındaki bir Türkiye'nin nereye kadar gideceğini Stalin'in artık öğrenmiş olmasından dolayı yeni bir ekibin onun zihninde bir takım sorular uyandırarak, tereddüt yaşamasına sebep olacağı fikrini savunmuştur. Köprülü'nün ilk açıklamasından Batı Devletleri ile Rusya'ya eşit muamele ve dostluk gibi bir anlam çıkaran Nihat Erim, bu durumun Rusya'yı ümitlendirebileceğini; fakat yeni hükümet ile Amerika'ya daha çok bağlanması ihtimalini de düşündüreceği kanaatini taşıyordu¹⁵.

Demokrat Parti'nin hükümette olduğu ilk 7 ayın sonunda ise dış politika hususunda yaşananlar, Cumhuriyet Halk Partisi'ni hiç de memnun etmiş benzemiyordu. Nihat Erim, dış politikada yeni yönetimdekilerin ne kadar “*beceriksiz*” olduklarının anlaşıldığını söylemekteydi. Erim, Kore'ye asker gönderme, NATO'ya gireme gibi işlerde, milletlerarası konuları yönetmedeki en basit bilgi ve tecrübeden mahrum olarak gördüğü Demokrat Parti yönetiminin memleketi kısa zamanda Amerika ve İngiltere'nin kuklası yaptığı fikrini taşımaktaydı. Dış politikada

14 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, I. Cilt, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 456.

15 Nihat Erim, a.g.e., I. Cilt, s. 456-457.

manevra imkânlarını yok ederek, karşılığında hiçbir çıkar elde etmeden Kore'ye asker göndermenin Sovyet Bloğu ve Çin'le de yepyeni bir duruma girilmesi anlamına geldiğini işaret eden Erim, Rus tehlikesini net bir şekilde hissettiği ifadeler kullanmaktaydı. Nihat Erim bu politikaların sonucunda Rusya'nın artık dilediği anda Türkiye'ye saldıracağını ve müttefiki Çin'e de önce Türkiye'nin saldırdığını söyleyeceğini, Bulgarlar'ın da oradaki Türker'i Türkiye'ye süreceklerini, Rusların ayrıca bir de Kürt meselesi çıkarabileceğini düşünmüştür¹⁶.

Demokrat Parti'nin izleyeceği dış politika, İsmet İnönü'yü de endişelendirmekteydi. Faik Ahmet Barutçu, Demokrat Parti'nin daha ilk anda açıkladığı dış politikasını İnönü'nün eleştirdiğini yazmaktadır. Amerikan dostluğuna ihtiyaç duymanın, devletin kul durumuna düşürülmesi olmaması gerektiğini söyleyen İnönü, kendilerinin çekişerek, devletin saygınlığını koruyarak dostluklar sağlıyor olduklarını söylemekteydi. İnönü, her denileni yaparak değil, Türkiye'nin dediklerini yaptırarak dostluklar elde ettiklerini ifade etmiştir¹⁷.

Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanı olduğu dönemi değerlendirenlerden biri de, Köprülü'nün öğrencisi olan Mehmet Altay Köymen'dir. Köymen, Köprülü'nün siyasî hayatının, hakkında hüküm verilmesi "*en güç bir konu*"¹⁸ olduğunu belirtir. Bu sözüne de uygun olarak Köymen, hocasının Dışişleri Bakanlığı'nı değerlendirirken, net bir kanaat bildirmektense, mutedil ifadeler kullanmıştır. Mesela, Kore Savaşı'na asker gönderilmesi hususunda Köprülü'yü eleştirir. Amerika Birleşik Devletleri'nin bölük seviyesinde askerî birlik istemesine rağmen, Köprülü'nün tugay gönderdiğini söylemiştir¹⁹. Ayrıca, Yunanlılar'ın gücenmemesi için İstanbul'un 500. Fetih Yıldönümü kutlamalarına katılmak yerine, Başbakan'la birlikte İngiltere Kraliçesi'nin taç giyme törenine gitmesi, Köymen'in dikkatini çeken bir durumdur. "*Kıbrıs Meselesi diye bir meselemiz yoktur. Bu, İngiltere ile Yunanistan arasında bir meseledir*" şeklinde "*ufak tefek yersiz hareket ve davranışları bir yana bırakılacak olursa*" Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı dönemi ni yine de başarılı bulmuştur. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını Köprülü'nün eseri olarak gören ve bu durumun onun kusurlarını bağışlayacak büyük bir başarı olduğunu söyleyen Köymen, böylece Türkiye'nin siyasî yalnızlıktan kurtulduğunu ifade eder²⁰.

16 Nihat Erim, a.g.e., I. Cilt, s. 469.

17 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar*, Milliyet, İstanbul, 1977, s. 423.

18 Mehmet Altay Köymen, a.g.m., s. 13.

19 Orhan Avcı, *Mehmet Altay Köymen'in Derslerinde Türk Tarihi ve Tarihçiliği*, Bilge, Ankara, 2003, s. 68.

20 Mehmet Altay Köymen, yine de M. Şakir Ülkütaşır'ın "*Politikacı Fuat Köprülü, büyük âlim, hoca Köprülüzâde Mehmed Fuat'ı öldürdü*" sözünü aktarmaktan da geri durmamıştır (Mehmet Altay Köymen, a.g.m., s. 13).

Yine de Fuat Köprülü'ye Dışişleri Bakanlığı ile ilgili en ağır eleştirilerden biri, kendi partisinden bir isim olan Samet Ağaoğlu'ndan gelmiştir. Köprülü'nün Demokrat Parti'nin iktidarı elde edince kurulacak ilk hükümetin başına geçme isteğinin sessizlikle karşılanması üzerine daha ileri gidemediğini söyleyen Ağaoğlu, “*dededen kalma bir hakkı*” alamamanın uyandırdığı rahatsızlığın tesellisini önemli bir bakanlığa oturmakta bulunduğunu söylüyor. Dışişleri Bakanlığı'nı hem işi, hem de merasimi, seyahati, daveti, ziyafeti çok bir yer olarak gören Samet Ağaoğlu, Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı'nı eski iktidarın tenkit ettiği dış politikasını kendi prensiplerine göre yürüteceği bir yer olarak kabul ettiğini aktarıyor. Köprülü'nün canı istediği zaman çalışmaya alışmış biri olduğu iddiasında bulunan Ağaoğlu, işleri genel müdürlere bırakarak, kendisini yalnızca merasimlere, ziyafetlere vermekte gecikmediğini söylüyor. Ağaoğlu, uyarıların boşa gitmesi üzerine Menderes'in Köprülü'ye “*git*” demektense, onu elçiliklerin smokinli, fraklı sofralarında bırakarak, bakanlığının işlerini fiilen kendi ellerine almayı uygun bulunduğunu yazıyor. Ona göre, bakanın bir çeşit protokol genel müdürü durumuna düştüğü bu garip manzarada büyükelçiler onu resmî masasından ziyade, ziyafet sofralarında görüyorlar ve işleri ya memurlarıyla ya da başbakanla görüşüyorlardı. Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti iktidarı üzerindeki ilk dedikoduların Köprülü'nün bu durumundan çıktığını ve Ankara'nın en güzel köşkünde oturan bu işsiz bakanın sonunda göze battığı iddiasında bulunmuştur. Ağaoğlu, bu dedikodular Köprülü'nün kulağına ulaştığında ise, günün birinde yerini elinden alabileceklerini düşünerek, parti içinde bu dedikoduların önüne geçebilmek için başbakanı temizlik harekâtına zorladığını söylemiştir. Böylece insanların birbirine düştüğünü ve Demokrat Parti'nin Köylü ve Hürriyet Partileri'ne bölündüğünü ekleyen Samet Ağaoğlu, 27 Mayıs'a giden süreçte Meclis'i, kamuoyunu, basını meşgul eden ve muhalefetin elinde en keskin silah haline gelen bütün yolsuzluk isnatlarıyla, 27 Mayıs'la birlikte ihtilalin birer dava konusu olarak ileri sürdüğü bütün iddiaların geniş ölçüde “*bu kaynaktan*” çıktığını iddia etmiştir²¹.

B) DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NDAN AYRILIŞI

Mehmet Fuat Köprülü'nün önce Dışişleri Bakanlığı'ndan, sonra da kurucularından olduğu Demokrat Parti'den istifasına giden süreç Demokrat Parti tarihinin dikkat çeken hususlarından biridir. İsmet İnönü, Köprülü'nün Demokrat Parti'den kopmasına giden süreçte Cumhuriyetçi Millet Partisi Başkanı Osman Bölükbaşı'nın maruz kaldığı muamelenin etkili olduğuna inanmaktadır. 30 Ekim 1954'de ilçe yapılan Kırşehir, 12 Haziran 1957'de 3 yıl sonra yeniden il yapılmıştı. Osman Bölükbaşı Kırşehir'le ilgili konuşması üzerine 2 Temmuz'da Meclis'e

21 Samet Ağaoğlu, *Aşına Yüzler*, Alkım, İstanbul, 2004, s. 164-165.

hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklandı. Bu durum Demokrat Parti’de de olumsuz bir etki meydana getirdi. Fuat Köprülü’nün oğlu olan Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Orhan Köprülü partisinden istifa etti. Oğlunun istifası, Fuat Köprülü ile Demokrat Parti’nin ilişkilerinin bozulmasını sonuçlandırdı. İl başkanı olarak tavırları parti içerisinde rahatsızlık uyandıran Orhan Köprülü’nün Mayıs 1956’da istifasını, bir buçuk ay sonra Dışişleri Bakanlığı’ndan babasının istifası izledi. Adnan Menderes’le arası böylece açılan Fuat Köprülü, 6 Eylül 1957’de de partiden ayrıldı²².

Aslında Başbakan Adnan Menderes’le Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü arasında artan parti içi anlaşmazlık 1955 yılında kendini belli etmişti. 1950’den itibaren kabinelerde Dışişleri Bakanı olan Köprülü, 1955 Nisan’ında Devlet Bakanlığı’na, aynı yılın Temmuz’unda Başbakan Yardımcılığı’na, Aralık 1955’de yeniden Dışişleri Bakanlığı’na getirilmişti. Bir yılın içinde yapılan bu değişiklikler bir rahatsızlığın işaretleri idi. Dönemin siyasetçilerinden Rıfki Salim Burçak, o günlerde Başbakan’la Köprülü’nün ilişkilerinin son derece gergin hale geldiğini söylüyor. Köprülü’nün ilim dünyasında sahip olduğu ününü politika hayatında gösterememiş olsa da, yine de parti içinde büyük bir ağırlığı olduğunu ifade eden Burçak, Köprülü’nün küstürülecek, gücendirilecek bir insan olmadığını belirtir. Başbakan Menderes’le Dışişleri Bakanı Köprülü arasındaki problem, 9 Şubat 1956 tarihindeki Demokrat Parti Genel Kurulu’nda gün yüzüne çıkmıştır. Fuat Köprülü’nün damadı Coşkun Kırca’nın isminin gündeme geldiği toplantıda Menderes, Köprülü’nün “*kindarlığa*” sahip olduğunu ifade etmişti²³.

Fuat Köprülü’nün Demokrat Parti’deki yeri, iktidara gelmesinden sonraki süreçte, oynadığı rol itibarıyla, bilhassa kendi partisi mensupları tarafından olumsuz şekilde hatırlanır. Onunla ilgili kanaat belirten biri olarak Samet Ağaoğlu’nun hatırladığı Köprülü, daha önce de belirttiğimiz gibi, iktidarın ilk gününden, partiden ayrıldığı zamana kadar dedikodu kaynaklarından biridir. Ağaoğlu, zaten onun iyi bir bakan olmadığını ve Menderes’in Dışişlerinde tutması güçleşince, Başbakan Yardımcılığı’na getirdiğini söylemiştir²⁴.

Köprülü’nün bakanlığının son zamanlarında ise Başbakan Menderes’le ilişkileri iyice bozulmuştu. Rıfki Salim Burçak’ın aktardığına göre, Başbakan her fırsatta Köprülü’den ve dışişlerinden şikâyet etmekteydi. Protokolü dışişlerinden alıp, başbakanlığa bağlayacağını söyleyen Menderes, Köprülü’nün büyükelçilikler-

22 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, 2. Cilt. Yapı Kredi Yayınları, 2001, İstanbul, s. 724; Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nural Matbaacılık, Ankara, 1998, s. 414.

23 Rıfki Salim Burçak, a.g.e., s. 409.

24 Samet Ağaoğlu, *İpin Gölgesindeki Günler, Arkadaşım Menderes, Marmara’da Bir Ada*. Alkım, İstanbul, 2004, s. 149.

de verilen ziyafetlerin neredeyse tamamına katılmasını eleştiriyordu. İran Şahı için tiyatrodaki verilen temsile Köprülü'nün telefon ederek Menderes'i çağırması onu çileden çıkarmıştı. Fakat Anadolu Ajansı, 28 Mayıs 1956'da aralarında çıkan ihtilaf haberlerini ikisinin adıyla yalanlamıştı. Nihayet 19 Haziran 1956 günü Köprülü, Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı. İstifa mektubunda, açıklama gereği duymadığı sebeplerden dolayı, Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldığını açıklıyordu. Eşi Behice Köprülü de gazetecilere, eşinin istifasının dış meselelerle asla ilgili olmadığını söyledi. Köprülü'nün istifa mektubu, 20 Haziran 1956'da Meclis'te okundu. Köprülü, istifasıyla ilgili olarak 20 Haziran'da yaptığı açıklamada, bu durumun dış meselelerle ilgili olduğu şeklindeki söylenenleri eleştirmektedir. Fuat Köprülü'nün istifası, Demokrat Parti içindeki ve dışındaki okların kendisine çevrilmesine neden oldu. Meclis Başkanı Refik Koraltan, “on yıldır onun elinden çektiklerini” anlatırken, “Büyük Doğu”da Necip Fazıl Kısakürek, Köprülü'ye yükleniyordu²⁵. Fuat Köprülü, Demokrat Parti Meclis Grubu'nun 5 Eylül 1957 günü seçimlerin yenilenmesi kararı vermesinden 2 gün sonra partisinden de istifa etti²⁶.

Babası Osman Bölükbaşı hakkında bir kitap hazırlayan Deniz Bölükbaşı, Fuat Köprülü'nün Demokrat Parti'den ayrılmasıyla ilgili çarpıcı ifadeler kullanıyor. Deniz Bölükbaşı, Demokrat Parti içindeki huzursuzluğun neticesinde kaderin hazine bir tecellisi olarak, bir zamanlar tasfiye mekanizmasının Osman Bölükbaşı ve arkadaşlarına kullanılmasında önemli bir rolü olan Fuat Köprülü'nün bu sefer aynı durumla kendisinin karşı karşıya kaldığını belirtiyor. Köprülü, parti disiplin kuruluna verileceği sırada Demokrat Parti'den istifa etmiştir²⁷.

Başbakan Menderes'le aralarında meydana gelen uzaklaşma, onun anıldığı “Hoca” kelimesini bile etkilemişti. Cihat Baban, bu kelimenin bir zamanlar içi dolgun bir saygı ifadesi iken, özellikle 1954'den sonra içi boşalmış bir nükte, hatta iğneli bir eğlence sözüne dönüştüğünü söylemektedir²⁸.

Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanı olarak kaderi, Demokrat Parti'den ayrıldıktan sonra da peşini bırakmamıştır. 27 Mayıs 1960'ı izleyen süreçte, 6-7 Eylül 1955 Olayları'nda o da yargılananlardan biri olmuştur. Yassıada'da tutuklu kalması, 27 Mayıs'a karşı beslediği ümidi yıkmıştır. İnönü'nün Yassıada'ya yazdığı onun

25 Rıfki Salim Burçak, a.g.e., s.415-416.

26 Rıfki Salim Burçak, a.g.e., s.421.

27 Deniz Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 244.

28 Cihat Baban, a.g.e., s. 339.

suçsuzluğuna şahitlik eden mektupları ve tanıdıklarının lehine yaptıkları tanıklık, Köprülü'yü içine düştüğü durumun psikolojisinden kurtaramadı. Beraat edip, çıktığında hayata küsmüştü. Cihat Baban onunla ilgili şu cümleyi sarf ediyor: “İlmin ve araştırmanın yücelttiği bu düşünürü politikanın küçük oyunları ile mi-zacının sertliği yendi”²⁹.

Oğlu Orhan Köprülü, onun tutuklanıp Yassıada'ya 6-7 Eylül 1955'de Dışişleri Bakanı bulunduğu bahanesiyle getirildiğini söylüyor. O tarihte Dışişleri Bakanı olmadığı ilk duruşmada Resmî Gazete ile ispat edilmesine rağmen, kesin beraatine kadar dört ay Yassıada'da tutuklu kaldığını belirtiyor³⁰.

Gerçekten de Fuat Köprülü Yassıada'ya 6-7 Eylül Olayları ile ilgili görülerek getirildikten sonra 19 Ekim 1960'da mahkemeye durumunu izah etmiştir. Kendisinin meselenin esası ile ilgili olmadığı halde, tesadüfen karıştığını söylerken, kendisine bu konuda isnat edilen tek şeyin de Büyük Millet Meclisi'nde sıkıyönetim konusu görüşülürken, rahatsız olan Başbakan'ın yerine Başbakan Yardımcısı sıfatıyla onun savunmasını yapması olduğunu söylüyordu³¹.

Yassıada'daki mahkemede 6-7 Eylül olayları ile dava açılmasında, Köprülü'nün 4 Haziran 1960'da, Yeni Sabah yazarı Şemsi Kuseyri ile yaptığı söyleşinin ihbar kabul edildiği şeklinde bir kanaat da mevcuttur. Mahmut Arif Demirer, Fatih Rüştü Zorlu hakkındaki çalışmasında Köprülü'nün, 6-7 Eylül 1955 Olayları'nı, Zorlu'nun önerisi ile Menderes'in tertiplemediğini ileri sürdüğünü ifade ediyor. Bu kanaat üzerine Yassıada'da alelacele bir 6-7 Eylül Olayları davası açılmış ve Menderes ve Zorlu mahkûm olmuşlardır³².

C) BAKANLIK DÖNEMİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Fuat Köprülü'nün bakanlığı döneminde Türk dış politikasının bu döneme ait belirleyicileri, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya paralel olarak gelişen Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşmadır. Dönemin bütün gelişmeleri esas olarak bu durumun yansımalarıdır. Amerika Birleşik Devletleri'yle NATO çerçevesinde ittifak yapmış olan ve Soğuk Savaş'ın şartları içerisinde kendine düşen rolü oynamaktan geri durmayan bir ülke olarak Türkiye, Ortadoğu ve Balkanlar'da politikalar izleyecektir. Bu politikalar, kalıcı sonuçlar getirmekten uzak olsa da, dönemin anlayışını anlamak açısından önemlidir.

29 Cihat Baban, a.g.e., s. 342.

30 Orhan F. Köprülü, a.g.e., s. 8-9.

31 Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları II, 6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 44-45.

32 Mehmet Arif Demirer, *Fatih Rüştü Zorlu Gerçeği*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 77.

Bu dönemin dış politikası genel anlamda Demokrat Parti döneminin gelişmeleri olarak kabul edilse de, özel anlamda Fuat Köprülü'nün bakanlığı sırasında belirlenen kaideler üzerine inşa edilmiş olarak ifade edilebilir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, Fuat Köprülü'nün Dışışleri Bakanlığı süresince takip edeceği politikanın temelini oluşturan husus, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerde yatmaktadır.

Türkiye'nin dış ilişkilerde yaşadığı gerginlik, 1950 Mayıs'ından itibaren iktidara gelen Demokrat Parti'nin çözmeye çalışacağı en önemli problem olmuştu. Daha 31 Mayıs 1950'de Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü, Brüksel'de verdiği bir demeçte, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Batı'ya yönelmiş olan Türk dış politikasının son seçimler sonucunda bu yönde daha da faal şekilde yol alacağını ilan ediyordu. Buna paralel olarak da Amerika'da Türkiye'nin NATO'ya katılmasını³³ destekleyen görüş yeniden gündeme geldi³⁴.

Fuat Köprülü'nün Dışışleri Bakanlığı ile ilgili yapılacak bir araştırma, bakanlık yaptığı Demokrat Parti döneminin dış politikalarının da incelenmesi anlamına geleceği için, Demokrat Parti'nin iktidarı sırasında dış politikayı ilgilendiren hususların neler olduğunu anlayabilmek önemlidir. Bunun için Başbakan'ın hükümet programları sırasındaki sözlerine bakılabilir. Yani Köprülü'nün Dışışleri Bakanı olduğu dönemin gelişmelerini Başbakan Menderes'in sözlerinden takip etmek mümkündür.

14 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960'da kadar geçecek sürede Türkiye'nin iktidardaki tek partisi olan Demokrat Parti'nin kesintisiz başbakanı Adnan Menderes, kurduğu I. Menderes Hükümeti'nin 29 Mayıs 1950'de okuduğu hükümet programında, muhtemel dış politikasının da işaretlerini vermekteydi. Menderes, programında Birleşmiş Milletler idealine olan bağlılıktan bahsederek, geleneksel İngiliz ve Fransız ittifakına ve Amerika Birleşik Devletleri ile en sıkı dostluk ve işbirliğine daima sadık kalacağını ilan etmekteydi. Bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olan Türkiye'nin dış siyasetinin dünya barışı için önemli bir etken olduğuna inandığını söylemekteydi. Başbakan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Truman Doktrini ve Marshall yardımıyla, Türkiye'nin barışçı siyasetini desteklediğini söyleyerek, bu durumdan dolayı milletçe kendisine samimi şükran hisleri beslediklerini de sözlerine eklemekteydi.

33 NATO, 4 Nisan 1949'da ABD öncülüğünde Batı Bloğu üyelerince kurulmuştu. Türkiye, Haziran 1949'daki üyelik başvurusundan sonuç alamadı. İkinci defa Demokrat Parti zamanında Eylül 1950'de yapılan müracaat da neticesiz kalmıştı (*Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 2, 1941-1960. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 204).

34 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 71.

di. Hem “*Büyük Dostumuz*” dediği Amerika Birleşik Devletleri ile hem de “*Büyük Müttefiklerimiz*” olarak adlarını andığı İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkilerin kuvvetlendirilmesini amaçladıklarını da söylüyordu. Menderes, Doğu Akdeniz güvenliğine de konuşmasında yer ayırmıştır³⁵.

Adnan Menderes iktidara gelişinin birinci yılında hükümet değişikliğine gidip de 30 Mart 1951’de ikinci hükümetini kurduğunda, hükümet programında dış politika hususunda söyledikleriyle bir yıllık icraatını da ifade ediyordu.

Yine Birleşmiş Milletler ideallerinden bahseden Menderes, bir taraftan eski dostumuz dediği İngiltere ve Fransa ile mevcut ittifakın, diğer taraftan “*Büyük dostumuz*” olarak ifade ettiği Amerika Birleşik Devletleri’yle her gün daha da geliştiğini söylediği samimi iş birliğinin Türkiye’nin dış siyasetinin en önemli dayanağı olduğunu yinelemektedir³⁶.

Fuat Köprülü’nün Dışişleri Bakanı olduğu dönemde takip edilen dış politikanın Başbakan Menderes’in sözleriyle anlatımı olarak kabul edebileceğimiz hükümet programlarından olan III. Menderes Hükümeti’nin programına baktığımızda geçen süre içerisinde artık ayrıntıları belirlenmiş bir dış siyasetle karşılaşırız. Aslında 30 Mart 1954 tarihli hükümet programında dış politikayı ele alan Menderes, Dışişleri Bakanı Köprülü’nün Türk dış politikasına katkısını da dile getirmiş sayılır. İktidara geldikleri zaman, dünyanın tek güvenlik kuruluşu olan Atlantik Paktı dışında bırakılmış olan Türkiye’nin iki yıldan az bir zamanda bu kuruluş içinde yer alarak güvenlik ve savunma imkânlarını çok geniş bir ölçüde elde etmesinin yanında, NATO’ya da önemli bir kuvvet unsuru sağlamış olmasından bahseder. Fakat kendilerinden önceki hükümet dönemine dönmekten kendini alamayan Başbakan Menderes, bu husustaki çabalar sonuç vermeyince, Türkiye için bu pakta girmemiz mümkün olmadığını Şemsettin Günaltay’ın itiraf ettiğini söylemiştir.

Menderes, üçüncü defa kurduğu hükümetinin programında Yunanistan ve Yugoslavya ile yapılan Ankara Andlaşması’nı zikretmektedir. Yugoslavya Devlet Başkanı Mareşal Tito’nun ziyareti ve Pakistan ile yapılan anlaşmaya atıf yapar. Bu anlaşmaları Atlantik Paktı gibi Birleşmiş Milletler’in ortak barış ve güvenlik teşebbüsleri olarak takdim eder.

Adını vermeden tanımladığı ve dünya barış ve medeniyetini tehdit eden genel tehlike olarak gördüğü Sovyetler Birliği karşısında duracak güçte ve tam bir güvenlik sistemi veya birbirlerini tamamlayacak güvenlik sistemleri kurmanın,

35 Türker Sanal, *Menderes Hükümetleri*, s. 27.

36 Türker Sanal, *Menderes Hükümetleri*, s. 40.

barış ve hürriyet âşığı bütün milletler gibi Türkiye'nin de başlıca gayesi olduğunu söylemektedir. Dört yıl önce Birleşmiş Milletler tarafından Kore'deki ortak güvenlik cephelerinin kurulmasında, Türkiye'nin izlediği faal ve dürüst siyasetin o günden itibaren her meselede kendini belli ettiğini ve Türkiye'nin dış politikasının sağlam ve insanî prensiplere bağlılığının kabul edildiğini ifade eder.

Başbakan Menderes konuşmasında, Amerika Birleşik Devletleri'ne ayrıca bir teşekkür bölümü ayırmıştır. Ortak güvenlik meselelerinden bahsederken bu hususta o ana kadar maddî ve manevî büyük fedakârlıklar yapmış ve yapmakta olan Birleşik Amerika'ya karşı şükran ve muhabbetlerini ifade etmek ve karşılıklı itimat ve görüş birliğine dayanan bu ilişkilerin her gün daha kuvvetli gelişiminden duyduğu bahtiyarlığı belirtmek istediğini söylemiştir. “*Dost*” olarak adlandırılan Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ziyaretinde gösterdiği samimi ve sıcak kabulün, Türk Milleti'ni minnettar bırakmış olduğu belirtilir.

“*Eski ve vefakâr müttefikler*” olarak gösterilen Fransa ve İngiltere ile gelişmekte olan ilişkiler, Almanya Başbakanı Konrad Adenauer'ın Türkiye ziyaretinin bıraktığı “*unutulmaz hatıralar*” Menderes'in dört yıllık dış politikasının özetidir.

Adnan Menderes geçen dört yılı bu şekilde özetledikten sonra, gelecek dört yıl zarfında bütün bu ilişkilerin devamlı şekilde güçlendirileceğini de eklemiştir.

Menderes izlenen bu politikanın sonucu olarak, Türkiye'nin artık yalnız olmadığını, samimi ve kuvvetli dostları ve müttefikleri bulunduğunu, işbirliği aranan bir ülke olarak dünya barışının başlıca dayanaklarından biri olarak, ona yardım edileceği üzerinde durmuştur³⁷.

Fuat Köprülü'nün son defa Dışişleri Bakanı olduğu IV. Menderes Hükümeti'nin programının okunduğu 14 Aralık 1955'de de geçmişin dış politika gelişmelerinden bahsederken, Balkan Paktı ve Bağdat Andlaşmaları'na değinen başbakan, daha önceki hükümet programlarında yer almayan Kıbrıs konusuna da yer ayırmıştır. Milletin üzerinde büyük bir hassasiyetle durmakta olduğu Kıbrıs Meselesi'nden bahsetmemeye imkân olmadığını söyleyen Menderes, “*Bu mesele hakkındaki görüşlerimizi olduğu gibi muhafaza etmekte olduğumuzu herhangi bir yanlışlığa mahal bırakmamak üzere burada açıkça ifade etmek isteriz*” şeklinde izah etmiştir.

Menderes önemli bir konu olarak gördüğü Bandung Konferansı'na³⁸ da hükümet

37 Türker Sanal, *Menderes Hükümetleri*, s. 62-63.

38 Bandung Konferansı, 18-24 Nisan 1955'de, Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanmıştır. Türkiye başlangıçta Asya-Afrika devletlerinin bu toplantısına katılmak istememiştir. Ancak müttefiklerinin ve

programında yer ayrılmıştır. Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanan konferansta, Asya-Amerika camiası içinde alacağı konumun gereklerini Türkiye'nin imkânları ölçüsünde ve samimi şekilde yerine getirmeye çalışacağını açıklamıştır.

Başbakan Menderes, , Türkiye'nin öteden beri önemli bir uzvu bulunduğu Arap camiası içindeki rolünün kuvvetlenerek devamına özen göstermeleri üzerinde de durur. Sonuç olarak Avrupa, Asya ve Amerika arasında uzlaştırıcı bir kimlik arz eden bir Türk dış politikasının varlığından bahseder. Menderes dış politika konusundaki sözlerini Türkiye'nin tüm dostlarıyla ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile olan sıkı ilişki ve işbirliğini daima kuvvetlendirmekten geri kalmayacağını ilan ederek tamamlamıştır³⁹.

Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere ve Fransa hakkındaki bu derece samimi ifadeler sadece hükümet programında kalmıyordu. Türkiye'nin dış politikasının belirleyicisi olan husus, bu devletlerle dostluktu. Elbette bu Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirilmiş bir dostluktu. Hâlbuki Sovyet Rusya, ilerleyen zamanda Türkiye ile ilişkileri düzenleme arayışında olduğunun sinyallerini veriyordu. Daha 1953'de Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye bir nota vererek, Kars ve Ardahan üzerindeki haklarından ve Boğazlar'ın yönetim ve savunmasına katılma taleplerinden vazgeçtiklerini bildirdi. Hatta Rusya'nın 1945'de reddettiği Türk-Rus Dostluk Andlaşması'nın da yenilenmesini istedi⁴⁰.

Sovyetler'in bu yeni yaklaşımı, ilerleyen yıllarda da devam etti. 1955-1958 arasında Sovyetler Birliği Başbakanı olan Bulganin, Türk Hükümeti'nden özür dileyerek, “*Stalin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile olan ilişkilerini bozdu*” demiştir. Sovyetler'in İkinci Dünya Savaşı'nın sonundaki taleplerinden vazgeçmesine rağmen, Türk politikasında değişiklik olmamıştır.

Fuat Köprülü'ye göre, Sovyetlerin yakınlaşma çabaları, evrensel stratejilerinin bir bölümünü teşkil ediyordu. Ona göre Sovyetler Birliği'nin amacı hür dünya-

özellikle A.B.D.'nin baskısı sonucu 1955 Martında katılmaya karar verdi. Batılı devletler, konferansta Türkiye'yi Batı'nın “etkili bir sözcüsü” olacağı konusunda ikna ettiler. Konferansa katılan Asya-Afrika devletleri, bağlantısız bir dış politika takip etmek istiyorlardı. Dışişleri Bakanı Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Bandung'da, Irak, Pakistan, Lübnan, İran ve Libya ile yakın işbirliği içerisine girdiklerini söylemiştir. Tarafsızlık diye bir politikanın geçerli olmadığını düşünen Türkiye, herhangi bir bloğa bağlanmadan dış politika sürdürmek isteyen Asya-Afrika devletlerinden, Zorlu'nun yukarıda zikrettikleri dışındakilerle ters düşmüştür (Oral Sander, *Türk - Amerikan İlişkileri*, 1947-1964, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1979, s. 121-122).

39 Türker Sanal, *Menderes Hükümetleri*, s. 65.

40 Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 110.

yı yanılarak, sanki saldırgan hedefleri yokmuş düşüncesini uyandırmaktı. Bu nedenle Ruslar'ın politika değiştirdiklerini düşünüyordu. Ona göre Ruslar, asık yüzülükten tebessüm eden bir yüze geçerek, gerçek hedefleri olan hür dünya ülkeleri arasındaki dayanışmayı kırmaya çalışıyorlardı. NATO'nun kuruluşunun 7. yıl kutlamaları nedeniyle, 9 Nisan 1956'da yaptığı konuşmasında Köprülü, Sovyetler'in daha da artan barış çağrılarını yine büyük bir şüphe ile baktığını söylemekteydi⁴¹.

Aslında Köprülü'nün Sovyet karşıtlığı Kars ve Ardahan'ın istenmesi zamanına kadar gidiyordu. Rusya ve Komünizm aleyhinde yazdığı yazılardan dolayı, 1948'de Sovyet İlimler Akademisi'nden çıkarılmıştı. 1950'de dışişleri bakanı olduğunda Ruslar, Ankara'daki büyükelçileri aracılığıyla tekrar Akademi'ye seçmek istediklerini bildirmişlerse de kabul etmemişti⁴².

Türk dış politikası için NATO'ya girmiş olmak bir dönüm noktasını teşkil eder. Dış politikayı yönetenler Atlantik Andlaşması'nı Türkiye için millî bir politika, bir dünya görüşü olarak kabul etmişlerdi. Bu politikanın mimarlarından olan Fuat Köprülü, 1955 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada, Atlantik İttifakı'nı ifade ederken, anlamı ve ruhu ile tamamen savunma amaçlı olan bu paktın, Türkiye için millî bir politika olduğunu söylüyordu. NATO'nun ana prensipleri olarak gördüğü, Birleşmiş Milletler'in gayelerine bağlılık, diğer milletlerle barış içinde yaşamak arzusu ve özgürlük ve toprak bütünlüğünü her ne pahasına olursa olsun koruma azminin Türk dış siyasetinin de esasları olduğunu ilan ediyordu⁴³.

Köprülü'nün dış politikaya bakışında en belirgin özellik, Soğuk Savaş'ın şartlarına uygun olarak hareket edişidir. Hatta Sovyetler Birliği ile ilişki kuran Batı dünyası bile onun eleştiri oklarından kurtulamamıştır⁴⁴. Aynı durum Türkiye'nin daha önce Kore'ye asker gönderme kararı aldığı zaman da görülmüştü. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma isteği, Dışişleri Bakanı Köprülü'nün 25 Temmuz 1950'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygue Lie'ye gönderdiği telgrafla ortaya kondu. Buna göre Türkiye 4500 kişilik bir askerî kuvveti Kore'ye göndermeye karar verdiğini bildirdi. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra Birleşmiş Milletler'in yardım talebine karşılık veren ilk ülke oldu. Bu durumdan büyük

41 Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*, Türk Dış Politikasının Analizi, Derleyen: Faruk Sönmezöğlü, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 118-119.

42 Orhan F. Köprülü, a.g.e., s. 9.

43 Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, *"İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)"*, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), III. Bölüm, Siyasal Yayınevi, Ankara, 1996, s. 311.

44 Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, a.g.m., s. 313.

gurur duyan Türkiye, o zamana kadar bu Sovyet saldırısına karşı hâlâ hiçbir adım atmamış olan Fransız ve İngiliz hükümetlerini yumuşak bir dille eleştirmiştir⁴⁵.

Demokrat Parti döneminin dikkat çeken dış politika uygulamalarından biri de milletlerarası olayların NATO açısından değerlendirilmesidir. NATO üyeleri bir problemle karşılaştığında Türk dış politikası onları desteklemek şeklinde kendini belli ediyordu, Türkiye NATO'ya girdiğinde üyelerinden bazıları, sahip oldukları sömürgelerin bağımsızlık istekleriyle uğraşmaktaydılar. Bu sömürgeler, Birleşmiş Milletler Andlaşması'ndan faydalanarak, bağımsızlık kazanmak için çalışmaktaydılar. Türkiye, NATO dayanışmasına o derece inanmıştı ki, Birleşmiş Milletler'de bu konularda geçen tartışmalarda Batılılar'la beraber hareket etmekteydi. Mesela, 1955'de Cezayir Sorunu'nun gündeme alınmaması için oy kullanmıştı. İşin tuhaf tarafı kendisi de bir NATO üyesi olan Yunanistan, Asya-Afrika devletlerinin yanında yer almıştı. Bu durum, bu devletlerin 1965'de Kıbrıs konusunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Yunanistan'ı desteklemelerine neden olacaktır. 1957 ve 1958'de de yine Asya-Afrika Grubu tarafından Cezayir için yapılan "*self-determinasyon*" teklifinde Türkiye çekimser kalmıştır⁴⁶.

Halbuki, Demokrat Parti zamanında takip edilen bu politika, yani devletler arasında tarafsızlık mümkün olmadığına göre, Batı Bloğu'na dâhil olmak için elden gelenin yapılması hususu, 1954-1957 arasında meydana gelen gelişmelerle iflas etmişti. Özellikle Nisan 1955'de toplanan Bandung Konferansı'ndan sonra Üçüncü Dünya Devletleri siyasî alanda büyük bir ağırlık kazandılar. Bu devletler, Demokrat Parti'nin görüşünün aksini savunmaktaydılar. Onlara göre bağımsızlık, tarafsızlıkla sağlanabilirdi. Birçok devlet, bu yeni gelişmeyi dış politikalarına uyguladılar. Çin, Bandung Konferansı'nı destekledi. Daha önce Batı Bloğu'na yanaşmış olan, Yugoslavya tutumunu yeniden gözden geçirerek, tarafsızlara yaklaştı. Amerika Birleşik Devletleri ise ittifakları reddeden bu yeni politikaya karşı çıktı. Türkiye de Amerika Birleşik Devletleri gibi tarafsızlık politikasını reddedecektir⁴⁷.

SONUÇ

Günümüzde Mehmet Fuat Köprülü ismi, sosyal bilimler sahasında ortaya koyduğu çalışmalarıyla hâlâ saygın bir yere sahiptir. Hâlâ onun eserleri referans olmayı sürdürmektedir.

Ancak konu Köprülü'nün siyasî hayatına, özelde de Dışişleri Bakanlığı'na geldiğinde aynı tespiti yapmak zormuş gibi görünüyor. Her ne kadar onun bakanlığı

45 Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Yayınları, Ankara, 1990, s. 24-25.

46 Mehmet Gönülbol, Haluk Ülman, a.g.m., s. 313-314.

47 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge, Ankara, 2003, s. 211-212.

döneminde Batı Bloğu'na katılabilmek için harcanan çabalar sonucu bunun başarılmış olması ve hâlâ Türkiye'nin aynı uluslararası sistemin bir parçası oluşu, Köprülü siyasetinin temelde bugün de geçerli olduğunu gösteriyorsa da, onun bir bakan olarak dönemine vurduğu damga pek de hatırda kalan hoş çağrışımlara sahip değil. Bu galiba birkaç sebebe dayanmakta. Kendi zamanı için söylenecek olursa, İsmet İnönü'nün muhalefetine maruz kalınan bir dönemde, yeni dış politika anlayışlarını uygulamak durumunda olan bir bakan oluşu Köprülü'nün ilk şanssızlığıdır. Yani muhalefet, Köprülü ve bakanlığının izlediği dışişleri politikasını Türkiye'nin Batı'ya teslimi olarak görmekteydi.

Köprülü'nün kendi partisi içindeki konumu ve belki de dört kurucudan biri olarak vazgeçilmez kabul edilmesi uzun yıllar dışişlerinde kalması sonucunu doğurdu ve elbette bu da siyasi açıdan yıpranmasına neden oldu. Demokrat Parti'nin kurucularından Bayar'ın -sözde bile olsa- tarafsız Cumhurbaşkanı olarak Köşk'e çıkması, Koraltan'ın Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla ikinci üst makama erişmesi, Menderes'in Demokrat Parti lideri ve Başbakan olarak hem partinin temsili hem de icranın başı olarak hükümeti yönetmesi, on yıllık dönemin liderlerini ortaya çıkarmıştı. Bu durumda Köprülü'nün partinin kurulmasından itibaren rolü göz önüne alındığında Dışişleri Bakanı olarak bu üç mevkiin altında kalışı ve sadece başbakanın kabinelerindeki bakanlardan biri oluşu bu açıdan üzerinde durulabilecek bir konudur. Diğer üç kurucu müstakil denilebilecek görevlerde iken, Köprülü'nün Başbakan'dan emir alan biri durumuna düşmüş oluşuna verdiği tepki, partiden ayrıldıktan sonra ortaya çıkmış gibi görünüyor. Bu eleştirilerin 27 Mayıs sürecinde Demokrat Parti'nin tarihten silinmesi teşebbüsünde, yargılayanlar tarafından referans alındığının düşünülmesi, ona eski partisinden gelen aşırı tepkilerin kaynağı gibi görünüyor.

Yine de Demokrat Partililer, daha sonraları Köprülü'nün bakanlığı hakkında eleştiriler yaparlarken, icraatına değil, Köprülü'nün kişiliğine ve partiden ayrıldıktan sonraki tavrına yönelmektedirler. Köprülü'nün takip ettiği politikalar, nihayetinde kendinden sonra partisinin terk ettiği düşünceler olmamıştır. Onun bakanlığı dönemine yapılan eleştiriler, Demokrat Parti politikalarının da eleştirisi olacağı için daha ziyade onun yetersizliğine ve bakanlıktaki başarılı kabul edilebilecek işlerin -zaten- başbakan tarafından yürütülmüş olduğuna dairdir. Yani o sadece koltukta kalmış silik bir isim olarak gösteriliyor. Aslında bunun böyle olup olmadığı tartışılır. Her şeye rağmen, Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılana kadar, partisindeki konumunu muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. Elbette bu konudaki şikâyetlerin de onun Demokrat Parti'den tamamen koptuktan sonra gündeme taşındığı unutulmamalıdır.

Köprülü'nün 27 Mayıs sonrasındaki tavırları ise o günün şartları içerisinde dü-

şünüldüğünde, kendisi açısından tarihi bir intikam fırsatı bulduğu gibi görülebilir mi? Öyle düşünmüş bile olsa, Yassıada'da kaldığı günler, ihtilal rüzgârından kendisinin de kurtulamayacağını ona göstermiş olmalıdır. Yassıada duruşmaları sonrasında halefi Fatin Rüştü Zorlu'nun idam edilmesi, Dışişleri Bakanı'nın konunun anlaşılması açısından önemlidir. Fatin Rüştü Zorlu'nun idamı, Dışişleri Bakanlığı ile mi ilgili idi? İdam kararı, Zorlu'nun bakanlığı dönemindeki gelişmelerin, kararı onaylayanların gözünde olumsuz izler taşımasından mı kaynaklanıyordu? Bu konu ayrıca üzerinde durulması gereken yönlere sahip. Ama askerî darbenin mantığını anlamak açısından şu soruların da cevaplarını bulmak lazım. Demokrat Parti'ye karşı yapılan bu hareket, ikinci Dışişleri Bakanı'nı idama götürürken, o dönemin süre olarak daha uzun görev yapan bakanı, neden sadece 6-7 Eylül Olayları'yla ilgili yargılandı? Köprülü'nün 1956'da Dışişleri Bakanlığı'ndan, 1957'de de Demokrat Parti'den ayrılmış olması, yargılayanların gözünde onun geçmişini temize mi çıkarıyordu? Demokrat Partili olmak, rüzgâra kapılmak anlamına gelirken, bu partinin hem kurucusu, hem uzun seneler bakanı olan Köprülü'yü koruyan ne idi? Diğer üç kurucunun idama mahkûm olmaları ve başbakana bu kararın uygulanması 27 Mayıs 1960'a kadar partilerinde kalmaları yüzünden mi idi?

Günümüzden geçmişi anlamaya çalıştığımızda, siyasi hayatın kendine has şartları içerisindeki yaşanmışlıkların, insanları birbirlerinden uzaklaştırdığını veya aksine yakınlaştırdığını görüyoruz. 1946'dan itibaren başlayan ve Köprülü'nün de fiilen içerisinde bulunduğu yeni dalga, Türk siyasi tarihine "*Demokrat Parti Dönemi*"ni kazandırırken, onun kişisel tarihi açısından beraber hareket ettiği insanlardan uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. Geçmişteki olayları anlamaya çalıştığımızda, sadece tek sebeple açıklayabilmek her zaman mümkün olmuyor. Mehmet Fuat Köprülü'nün de bakanlık yaptığı dönemin izahı "*olumlu*", "*olumsuz*" şeklinde tek kelime ile açıklamak yerine, kendi döneminde ifade ettiği anlam ve sonraki zamanlarda Türkiye'nin dışişlerine etkisini anlamaya yönelik olmalıdır. Şüphesiz Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı dönemi de bu açıdan derinlemesine yapılacak araştırmaları beklemektedir. Böylece günümüze kadar devam eden, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye dış siyasetinin izlediği yol takip edilebilecektir. Tarihin geçmişi bugüne taşıma gayreti de bu şekilde anlamlı hâle gelecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ağaoğlu, Samet. (2004). *Aşına Yüzler*, Alkım, İstanbul.
- Ağaoğlu, Samet. (2004). *İpin Gölgesindeki Günler, Arkadaşım Menderes, Marmara'da Bir Ada*. Alkım, İstanbul.
- Ahmad, Feroz, Bedia Turgay Ahmad. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Albayrak, Mustafa. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Aral, Hamid. (Haz.) (1968). *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, 31 Aralık 1967*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara.
- Avcı, Orhan. (2003). *Mehmet Altay Köymen'in Derslerinde Türk Tarihi ve Tarihçiliği*, Bilge, Ankara.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (1983). *İkinci Adam, Üçüncü ve Son Cilt (1950-1964)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Baban, Cihat. (1970). *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bağcı, Hüseyin. (2001). “*Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*”, Türk Dış Politikasının Analizi, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, s. 101-134.
- Bağcı, Hüseyin. (1990). *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge, Ankara.
- Barutçu, Faik Ahmet. (1977). *Siyasi Anılar*, Milliyet, İstanbul.
- Birand, Mehmet Ali, Can DüNDAR, Bülent Çaplı (2007). *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Bölükbaşı, Deniz. (2005). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Burçak, Rıfki Salim (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*, NuroL Matbaacılık, Ankara.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi*, (2003). Cilt 2, 1941-1960. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Demirer, Mehmet Arif. (2009). *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Erim, Nihat. (2005). *Günlükler 1925-1979, I. Cilt*, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eroğul, Cem. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge, Ankara.
- Fersoy, Orhan Cemal. (1971). *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İpek, İstanbul.
- Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman (1996). “*İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk*

- Dış Politikası (1945-1965)*”, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), III. Bölüm, Siyasal Yayınevi, Ankara.
- Gürsoy Naskali, Emine. (2007). *Yassıada Zabıtları II, 6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul.
- Güryay, Tarık. (1971). *Bir İktidar Yargılanıyor*, Cem, İstanbul.
- İnönü, İsmet. (2001). *Defterler (1919-1973)*, 2. Cilt. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, Orhan F. (1987). *Fuad Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Köymen, Mehmet Altay. (1981). “*Prof. Mehmet Fuat Köprülü'nün Siyasi Hayatı*”, Yeni Forum, Cilt: II, Sayı: 48, , s.13.
- Nadi, Nadir. (1964). *Perde Aralığından*, İstanbul, Cumhuriyet Yayını, İstanbul.
- Oran, Baskın. (Ed.) (2009). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I, 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul.*
- Öztuna, Yılmaz. (2005). *Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)*, Cilt: 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Sanal, Türker. (2000). *Demirel Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri ve Programları*, Sim Matbaacılık, Ankara.
- Sanal, Türker. (2003). *Menderes Hükümetleri, 22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960*, Sim Matbaacılık, Ankara.
- Sander, Oral. (1979). *Türk - Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.
- Yalman, Ahmet Emin. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1945-1970)*, Cilt: 2, Rey Yayınları, y.y.
- http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa)
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB19.htm>;
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB20.htm>;
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB21.htm>;
- <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB22.htm>).

STALİN DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ VE POLİTİKALARI*

Merve Suna ÖZEL**

ÖZET

1917 yılında Bolşevik İhtilali ile Rus İmparatorluğu dönemi sona ermiştir. Sovyet Rusya, Anti Emperyalist bir dış politika izleyeceklerini bütün dünyaya ilan etmiş ve din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın Sovyet sınırları içerisinde yaşayan tüm milletlerin kardeşliğinin hedeflendiği açıklamıştır. Fakat bu sözler ütöpik bir hedef olmaktan ileri gidememiş, 1920’li yıllardan itibaren Sovyetlerde homo-Sovyeticus yaratma çabaları başlamıştır. Böylece 1917 Bolşevik Devrimi, her ne kadar Rusya’da farklı halkların birleşmesini ve Rus milliyetçiliğinin ortadan kaldırılmasını ön görmüşse de bu fikir teoriden ileriye gidememiştir. Sovyetler Birliği’nin ideolojik temelleri üzerinde bir milliyetçilik anlayışı oluşturulamamıştır. Çarlık döneminde başlayan ortak kimlik yaratma projesi, Stalin rejiminin emperyalist yayılcı politikaları, Rus milliyetçiliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sovyetler Birliği, Stalin, Millet, Milliyetçilik, Kimlik

* Bu makale, 2014 tarihli Rusya Federasyonu’nda Rus milliyetçiliği ve Rus kimliği (1991-2012) başlıklı yüksek lisans tezinin, “Sovyetler Birliği’nde Rus Milliyetçiliği Ve Rus Kimliği” başlıklı dördüncü bölümünden esinlenerek uyarlanmıştır.

** Araş.Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi. mervesuna@yahoo.com

RUSSIAN NATIONALISM AND POLICIES IN STALIN ERA

ABSTRACT

Russian Empire Era ended with Bolshevik Revolution in 1917. Soviet Russia, declared to the whole world that they would follow anti-imperialist foreign policy and also announced that they would aim brotherhood for all of the people, who were living within the Soviet borders, without discrimination of religion, language and racial features. However, these words did not go further than an utopian goal and after the 1920s creation of homo-Sovieticus process has begun in the Soviet Union. Although the 1917 Bolshevik Revolution, has purposed combination of nations and elimination the Russian nationalism, this idea could not go forward, and remained in theory. Thus, the Soviet Union's ideological foundations have created on the sense of nationalism. Thence, the project of creating a common identity and imperialist, expansionist policies of the Stalin' regime, has become an important part of Stalinist nationalism.

Key Words: *Soviet Union, Stalin, Nation, Nationalism, Identity*

GİRİŞ

1789 Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçi akımların Avrupa’da hızla yayılması Panslavizm ve onu takip eden süreçte de Rus milliyetçiliğinin ve kimliğinin güçlenmesine ve Rus Çarlığı tarafından da bu ideolojinin bir dış politika aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Rus milliyetçiliğinin dil, din ve Ruslaştırma ekseninde şekillenışı Rusya’nın işgal ettiği coğrafyalarda kalıcılığının anahtarı olarak görülmüştür. Öte yandan Panslavizm hareketinin “Pan-Rusizm”e dönüşerek Rus emperyal ve yayılmacı politikaları üzerindeki etkisi ile birlikte dil ve din Çarlık Rusya’sından itibaren Rusya’nın diğer etnik unsurları Ruslaştırma politikasının temellerini oluşturmuştur.

Hobsbawm, milliyetçiliği geleneksel elitlerin ayrıcalıklarını korumak ve gelenekleri sürdürmek için geliştirdikleri bir ideoloji olarak gören bazı yazarların aksine, milliyetçiliğin tehdit edilen hayat biçimlerini korumaya çalışan ortalama köylülerden çıktığını ya da devletin kendi meşruiyetini sürdürmek üzere kitleler için böyle bir gelenek ürettiğini ileri sürmektedir(Türköne, 2012: 648). Ernest Gellner, “Uluslar ve Ulusçuluk” adlı eserinde milleti tanımlarken iki noktaya değinmektedir. Gellner, iki insan sadece aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı millettendir sayılabileceklerini ve ancak ve ancak birbirlerini aynı milletin üyesi olarak tanıyorlarsa aynı millete bağlı olduklarını vurgulamıştır (Gellner,1992:28). Milliyetçiliği ise, “etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle - aslında genel ilkenin dışladığı bir rastlantı olarak - bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramı” (Gellner,1992:20) olarak ele almaktadır.

19. yüzyılın sonlarında emperyalizm milliyetçilik akımı ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Böylece milli itibar, imparatorluk sahibi olmak ile artarak arkasında kamusal bir destek de almaya başlamıştır(Heywood,2013:216). 20. yüzyılın başına gelindiğinde Avrupa’daki büyük güçler sanayi devrimi ile birlikte büyüyen birer dev haline gelmiş ve bu ülkeler sömürü yarışında iki gruba ayrılmıştır. Fransa, İngiltere ve Rusya’nın oluşturduğu Üçlü İtilaf Devletleri Bloğuna karşılık Almanya, İtalya ve Avusturya İttifak Grubu içerisinde almıştır. Bu kutuplaşma ve rekabet 1914’te Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine yol açmıştır. Bu dönem ortaya çıkan milliyetçiliğin en belirgin özelliği baskı ve üstünlükten kaynaklanan şovenist yaklaşım olmuştur. Bu akım içerisinde yer alan ülkeler milli şovenizmin belirgin hale gelmesi ile 19. yüzyılda “pan” hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bu ekseninde “Pan” hareketlerine bakıldığında saldırgan ve militarist bir karakter ortaya koyan yayılmacı ya da emperyalist milliyetçiliğin öne geçtiği görülmektedir. Rusya ve Almanya başta olmak üzere gelişen “pan”

hareketleri özellikle Rusya açısından “Panslavizm”in ortaya çıkmasını ve dış politika aracı haline gelmesine yol açmıştır. Bu milliyetçilik bütünleştirici milliyetçiliğe atıfta bulunarak güçlü bir histerik duygudan kaynağını almaktadır. Fakat buradaki bütünleştirici milliyetçilik ile ortaya konan bütünleşmiş milletin dışlayıcı bir etnik gruba dönüşme özelliği taşıdığı görülmektedir (Heywood,2013:216-219, Türköne, 2003:642,644).

Bu bağlamda tarihsel gelişimi incelendiğinde Rus milliyetçiliğinin sui generis bir yapıda olduğu görülmektedir. Rusya tarihi bağlamında milliyetçilik kavramı, Geoffrey Hosking’in ifadesi ile “embriyo” aşamasında bir milliyetçilik fikri ortaya koymaktadır. Hosking tarafından az gelişmiş bir milliyetçilik anlayışı olarak yorumlanan bu embriyo Rus milliyetçiliğinin temelleri (Prizel, 2000: 335, 336). Bu nedenle Rus milliyetçiliğinin gelişim aşaması ve evrelerinin incelenmesi gerekmektedir. Rus milliyetçiliğinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada esas olarak Joseph Stalin(1878-1953)¹, bir kırılma noktası olarak ele alınacaktır. Çalışmada ilk olarak 1917 İhtilalı sonrası süreçte SSCB’de milliyetçilik ve kimlik üzerine dair durum ve politikalar incelenecek ve ardından SSCB Dönemi Rus milliyetçiliği tartışmaları ile Rus kimliğine dair Stalin Dönemi içerisinde takip edilen politikalar irdelenecektir.

Sovyetler Birliği ve Milliyetçilik

Milliyetçi hareketlenmeler yabancı ideolojik modellerin ithal edilmesine karşı kendiliğinden ortaya çıkan tepkiler olarak ele alınabilmektedir. Ancak, milliyetçiliği yabancı kültürü sindirmeye ve onu gelenekten gelen unsurlar ile kaynaştırmaya çalışan karmaşık süreçler de söz konusudur(Roger,1998:83,109). Bu bağlamda Leca, (Leca,1998:16) milliyetçiliğin iki yönünden bahsetmiştir. İlki, verili bir kültür adına yapılan egemenlik mücadelesinin aracı olduğunda dışlayıcı ve bütüncü bir yön olmasıdır. Diğerisi ise ulus-devleti oluşturan ve var eden iradenin hareketi adına yurttaşlığı meşrulaştırdığında, bireyci ve dışlayıcı değil, dâhil edici olduğu noktasındadır. Diğer taraftan milliyetçiliğe ilişkin farklı tanımlamaların kesiştiği en önemli noktalardan biri kültürel ve ideolojik temelde yorumlanmasıdır. Böylece kavram, Yanık’a göre (Yanık,2013:233,234) “ulus-devlet içeriğindeki ideolojik yönelimin ana eksenine haline gelerek yurttaş niteliğini de şekillendirmekle birlikte kimlik, etnisite bağlamında ulusal bir boyut kazanarak, kültürel ve siyasal şekillenme ile doğru orantılı olarak bireylerin ve toplumsal yaşantının esas unsuru” şeklinde algılanmaktadır.

1 Iosif Visavironoviç Stalin’in gerçek soyadı Duzhugashvili’dir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: ed. Cyprian P. Blamires, **World Fascism: A Historical Encyclopedia - 2 Volume**, ABC-CLIO Inc., California, 2006, s.634,635)

Geleneksel Marksist yaklaşım, milliyetçiliği emperyalizm ile sömürgecilik karşıtlığı arasındaki mücadele bağlamında tarif etme eğiliminde olup, bu mücadelede “araçsal” bir millet ideoloji örtüsü altında kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşan kapitalist sınıfların ya da yerli burjuvazinin faaliyetlerine dayanmaktadır (Jaffrelot, 1998: 55). Ancak bu iki ideolojinin özellikle Stalin Dönemi Rus milliyetçiliği ve kimliği noktasında benzeştikleri görülmektedir. Bu anlamda, Rus milliyetçiliği Sovyetler Birliği tarihi boyunca “yerelcilik”, “devletçilik” ve vatanseverlik özelliklerini içinde barındırmıştır. Nitekim Bolşevik ihtilali Rus İmparatorluğunda var olan “güç ideolojisini” değiştirmiş ve bunun nüvesini de “düşmanlıktan milliyetçiliğe” doğru yönlendirmiştir. Böylece komünizm ile enternasyonal, sınıf ideolojisini merkeze alan ve Bolşevik-kurallarla yönetilen bir devlet ortaya çıkmıştır. Tuminez bu noktada, SSCB’de resmi komünist ideolojinin, Rus milliyetçiliği düşüncesini örseleyen bir duruşu olmadığını öne sürmüştür (Tuminez,2000:175,176).

Sovyetler Birliği’nde uygulanan, Biz-Onlar ayrımı üzerine kurulu dış politika söylemleri, bütünleştirici bir üst kimlik oluşturmaya dayalı bir araç haline gelmiştir. Böylece Bolşevik Devrimi ile içe kapanan Sovyetler Birliği, Sovyet/Rus insanının (Sovetskii narod) oluşumunda etkili olmuştur (Dağı,99,100). Fakat bununla birlikte “milliyetler meselesi” bütün Sovyet tarihi boyunca en önemli sorunlardan biri olmuştur. Andrei Sinyavsky bu durumun nedeni olarak imparatorluk geçmişine dikkat çekmektedir. Çünkü asırlar boyunca şekillenmiş ve yeni düzene miras kalmış Rus imparatorluğunun etnik çeşitliliği söz konusudur. Bu nedenle, en önemli sorun milliyetçilik olmuştur. Milliyetçilik doktrini, imparatorluğun genişleme ve savunma dönemlerinde bir zorunluluk olarak ileri sürülmüş ve bu da ülkedeki halkların milli bilinçleri ile çelişmiştir (Sinyavsky:69).

Anti-emperyalist bir dış politika izleyeceklerini bütün dünyaya ilan eden Sovyet Rusya döneminin başlangıcında Panslavizm düşüncesi giderek zayıflamıştır. Rusya için Bolşevik ihtilali yeni bir başlangıç olmuş; din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yaşayan tüm milletlerin kardeşliği hedeflenmiştir. Fakat bu sözler ütöpik bir hedef olmaktan ileri gidememiştir. 1920’li yıllardan itibaren Sovyetlerde ”homo-Sovyeticus” yani Sovyet Adamı yaratma çabaları başlamıştır (Onay,2002,86,88).

Sovyet liderliğine, Rusya’dan sürgün edildiği yıllarda “milliyetçiliğe çok az ilgi duyan” ve 1917 Bolşevik Devriminden ölümüne kadar ise “ateşli bir komünizm sembolü” haline gelen Vladimir İlyiç Lenin (1870 -1924) getirilmiştir (Hayes,1995). Devrim, “Güçlü Rusya” şovenizmi üzerine kurulu Çarlık Rusya’sında, farklı halkların birleşmesini ve Rus milliyetçiliğinin ortadan kaldırıl-

masını sağlayacak bir fikir oluşturmuştur. Fakat devrim ile Ruslar adeta Rus milliyetçiliğinin karakterinde olan “kurtarıcı mesih” görevini üstlenmişlerdir. Böylece enternasyonalizm, büyük güç milliyetçiliğine dönüşmeye başlamıştır (Sinyavsky, 71). Bu dönem içerisinde Sovyetler Birliği'nin ideolojik temelleri üzerinde bir milliyetçilik anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır (Maksudov,1991:27). Bu noktada en dikkat çekici konu ise yeni devletin inşası sürecinde azınlıkların varlığı Ruslara karşı cephe gibi algılanırken, Ruslar da yeni devlet ve yönetim için potansiyel tehdit olarak görülmüştür (Soloyev,2013:32).

Bu çerçevede 1918 Anayasasına bakıldığında, Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti (RSFSC) 1918 anayasası², genel olarak emek kavramı üzerinden insana karşı tahakkümü kınadığı görülmektedir. Ancak Edward Hallet Carr, Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi adlı eserinde, devrim ekseninde, toplumda ekonomik sınıfların varlığının, “burjuva demokrat anayasalarda” var olan tarzda bir eşitliğin gerçek olmayacağını, eşit toplumun ancak sınıfsız bir toplumda var olabileceği düşüncesine dikkat çekmiştir. Bu temelde “Proletarya Diktatörlüğü”nün amacı, eşitlikten ziyade burjuvaziyi ortadan kaldırmaktır. Carr, bu düşüncenin RSFSC’de oy hakkının sınırlandırılmasını ortaya çıkardığını ve 1936 anayasasına kadar devam eden bu uygulamanın “*Burjuva demokrasisinin, ‘bir kişi bir oy’ gibi ilkelerine hiçbir değer verilmemişti; oy hakkı ‘bir hak olmaktan çıkıyor ve seçmenlerin sosyal bir görevi haline’ geliyordu. RSFSC anayasası, ‘başkalarını kâr amacıyla çalıştıranlara’, ‘kendi emeklerinin ürünü olmayan bir gelikle geçinenlere’, ‘bağımsız iş adamlarına’, ‘keşişlere, papazlara’ ve adam öldürenlerle akıl hastalarına oy hakkı*” tanımadığını belirtmiştir (Carr,1989:138).

Bu bağlamda, 1936 Anayasası ile SSCB, eşit haklara sahip 12 Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin birleşmesi ile oluşan Proletarya diktatörlüğüne dayanan, köylü ve işçilerin federal devleti olarak ilan etmiş ve her federe devletin birlik anayasasına uygun birer anayasaya sahip olmalarına olanak vermiştir. Ayrıca Muhtar Cumhuriyetler, federe bir Cumhuriyet arazisi üzerinde yaşayan ve halkın önemli bir kısmını oluşturan Birliğe, Federe Cumhuriyet aracılığı ile katılabilen devletler olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürkan,1968:180-182).

2 Carr 1918 Anayasasının içeriğini şu şekilde açıklamaktadır: “Cumhuriyetin federal niteliği, kilise ile devletin ve okulla kilisenin birbirinden ayrılması; işçilere söz, fikir ve toplantı özgürlüğünün tanınması onların emrine gazete, broşür ve kitap yayımına sağlayacak teknik araçlar, toplantı binaları vererek bu özgürlüklerin güvence altına alınması; “çalışmaya ekmek yok” ilkesiyle bütün vatandaşlara çalışma zorunluluğu; cumhuriyetin savunulması için tüm işçilerin askerlik yapması gerektiği; Rus toprakları üzerinde yaşayan bütün işçilere vatandaşlık hakkının ve siyasi ya da dini inançlarından dolayı kovuşturmayla uğramış yabancılara sığınma hakkının tanınması; ırk ve milliyet ayrımının her türlüüne son verilmesi konulan bu önerilerde yer alıyordu.”(Edward Hallet Carr, Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923,C:I, Çev: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul,1989,s.123)

Bu noktada önemli bir konuya da değinmek gerekmektedir. SSCB'deki diğer cumhuriyetlerden farklı olarak Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin kendi Komünist Partisine, İçişleri Bakanlığına ve KGB teşkilatına sahip olmasının yanı sıra Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın BM'de oy hakkına sahipken, Rusya bu ayrıcalıktan mahrum edilmiştir (Soltan,2001:82). Ayrıca Soloyev Sovyetler Birliği'nde, Ruslara karşı ayrımcılık yapıldığını ve onların cumhuriyeti “kusurlu” olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Bu kapsamda Rusları etnik özelliklerinden yani “Rus” olmaktan mahrum bırakılmaya çalışıldığını belirtmiştir (Solovey, 2013:33). Nitekim bu durum, Rusların geri plana atıldığı hissini ortaya çıkaran politika ve uygulamalar, ileriki dönemlerde giderek artan bir milliyetçilik duygusunun temellerini oluşturmuştur.

Stalin Öncesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde Milletler Politikası

Rusya'da 1905 Ayaklanması, sosyalist ve milliyetçilerin birleşmesinin ne derece güçlü sonuçlarını ortaya koymuştur. Lenin, milliyetçi hareketlerin oynayacağı devrimci role “Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı (1914)” adlı eserinde yer vererek milliyetçiliğin gücünün, milletlerin gelecekteki yakınlaşmalarını hazırlamanın en güzel şekli olacağını ifade etmiştir. D'encausse'e göre Lenin'in amacı, Rusya'da iktidarı ele geçirmek ve dünya devriminin zaferini sağlamaktır, bu açıdan milliyetçiliğin desteklenmesi kitleleri sosyalist devrime yakınlaştırarak ve devrim adına hizmet edeceği planlanmıştır (D'encausse,1976: 38,39). Lenin ayrıca Mayıs 1917'de “Rusya'nın devlet sınırları içinde bulunan bütün milletlere serbestçe ayrılıp bağımsız bir devlet kurma hakkı tanınmalıdır” (Leonhard,1976:99) açıklamasında bulunmuştur. Fakat 19. Yüzyıl Marksist düşünürü Luksemburg'a göre, Lenin'in kendi kaderini tayin hakkı noktasında, demokratik özgürlüklerin, bütününe oldukça soğuk bir hoşgörülle yaklaşmakta olduğunu belirtmiş ve kendi kaderini belirleme hakkı noktasında ise “sığ” ve “burjuva” bir ifade tarzı olduğu eleştirisini getirmiştir (Luxemburg,2010:270).

1920-1923 arası dönem, Müslümanların sömürgelerdeki devrim konusunda ileri sürdükleri görüşler bakımından önemli olmasının yanı sıra, Bolşeviklerin milliyetçilik kavramı üzerine görüşlerini belli etmeleri açısından da önemlidir. 1920 yılına kadar Rus olmayan halkların desteğini kazanmak amacıyla Bolşevikleri “milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı” görüşünü öne sürmüş, bir süre sonra ise milliyetçi hareketlerin karmaşıklığını özgürce gelişmesi sonucu neticenin teorik planda düşünülenin tam aksinde geliştiğini ve faydadan çok zarar getirdiğini fark ederek politikalarını değiştirmişlerdir. Bu dönemde parçalanmaya doğru sürüklenen Rus Çarlığı'nda uzun süre Türkistan'daki hareketler üzerine incele-

meler yapan Safarov, Lenin'e milliyetçilik konusuna dikkat etmesini söylemiştir (D'encausse,1976:60). Bu bağlamda bazı grupların politik hırslarını gerçekleştirmek için bir arac olarak kullanılan milliyetçiliğin bağımsızlık ya da özerklik taleplerinin kilit aracı haline geldiği görülmektedir(Whitmeyer,2002:322).

1921 yılından itibaren Avrupa devriminin başarısızlığı ortaya çıkınca, Ruslar devrimin geleceği için eski imparatorluk sınırlarına çekilmekten başka çare olmadığını anlamışlardır. Bunun üzerine merkeziyetçi bir yönetim uygulayan Bolşevikler ayrılma eğilimi gösteren milliyetçi hareketleri bastırma yoluna gitmiştir. Böylece, milliyetçi hareketler lidersiz bırakılarak, hızla tasfiye süreci başlatılmış ve bütün milletler Sovyet federasyonuna dâhil edilmiştir. Prensipite ise bu birleşme proletaryanın iradesinde mutlak bir eşitliğe dayandırılmış olsa da ortaya çıkarılan bu yeni Rus kimliği aslında Çarlık Dönemi Ruslaştırma politikalarının ve Rus milliyetçiliğini örten bir maske olmuştur (D'encausse,1976:61, Özcan,2005:8). İlginçtir ki 1923'te düzenlenen 12. Parti Kongresinde büyük Rus şovenizmi yerel milliyetçi hareketlerden daha tehlikeli olarak ilan edilmiştir (Laitin,1998:46,47).

Tüm bunların yanı sıra Hayes, SSCB'de Lenin'in ve seleflerinin uyguladıkları baskının komünist bir eksende şekillendirildiğine dikkat çekmektedir. Çünkü Hayes'e göre bu durum, yöneticilerin totaliter amaçlar doğrultusunda vatanseverliğin istismar edilmesi için kullanılmıştır. Ayrıca hedefin gerçekleştirilmesinde etkili olan en önemli nokta ise 1918-1920 yılları arasında Rusya'nın müttefikleri ve Almanlar tarafından Bolşevikleri devirme girişimleri olmuştur. Çünkü Ruslara karşı uygulanan bu politikalar, Rus kitleleri arasındaki milliyetçi duyguları uandırmıştır. Bundan yararlanan Bolşevikler, milliyetçi ve komünist siyasetleri kaynaştırarak, esasen "polis devletinin" var olduğu Rusya'da propagandalar aracılığı ile kitleler üzerindeki baskılarını arttırmıştır (Hayes, 1995:194).

Bu dönemde Lenin artan ekonomik problemleri çözmek ve milli muhalefetle başa çıkabilmek için bir taraftan kapitalizmle, diğer taraftan ise milliyetçilikle uzlaşmaya çalışmıştır. Milliyetçilik konusunu, Milliyetler Komiserliğini kurarak arkadaşı ve yoldaşı Joseph Stalin'e emanet etmiştir. Hayes, köken olarak Gürcü olan Stalin komünizme bağlılığı ile Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Rus olmayan milliyetlere özel bir saygıyı birleştirdiğine dikkat çekmektedir. Stalin, Lenin idaresi altında milliyetler komiseri olarak 1922 anayasası gereğince Rus milliyeti ile birlikte Ukraynalı, Beyaz Rusyalı, Gürcü, Ermeni Milletlerin de yer aldığı Komünist Parti'nin hâkimiyetinde, her milletin kültürel bir varlık teşkil ettiği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dönüştürülmesine aracılık etmiştir. (Hayes,1995:34,35). Öte yandan Büyük Rus Şovenizminden korkan Lenin'in uyguladığı politikalar ile Sovyet Yönetiminin ilk yıllarında Ruslar,

Rus olmayan cumhuriyetlerde dikkat çeken bir ayrıcalığa sahip olmamışlardır (Özcan,2005:13,14).

Luksemburg, Lenin döneminde yürütülen milletler politikasının “Rus İmparatorluğu içindeki çok sayıda yabancı halkı devrim davasına, sosyalist proletaryanın davasına bağlamanın, onlara devrim ve sosyalizm adına kendi yazgılarına karar vermede en aşırı ve en sınırsız özgürlüğü sunmaktan daha emin bir yönteminin olmaması” (Luxemburg, 2010:271) ekseninde şekillendiğine dikkat çekmiştir. Sonuç olarak, sözde kalan vaatler ve sosyalizmin ilkelerine zıt uygulamalar “gerici politikalara kapılmış [halk] yerine küçük-burjuva” (Luxemburg, 2010:272) sınıfları olmuştur. Nitekim Lenin halkların kendi kaderini tayin hakkının ayrılma anlamına gelmeyeceğini ileri sürmüştür (Sakwa, 2004:24). Öte yandan Sovyetler Birliği’nin kuruluş döneminde 175’in üzerinde etnik gruptan oluşan bir kompozisyona sahip bir devlet olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kompozisyon içerisinde pek çok farklı kültür ve din de bulunmakta idi (Lorimer,1946:51). Etnik grupların toplam nüfusa oranları ise İmparatorluk Dönemi ve Sovyetler Birliği dönemi içerisinde farklılık göstermektedir. (Bkz:Tablo I ve Tablo II) Değişen bu oranlar ise artan tehdit algısı ile bağlantılı olmuştur. Böylece halklar imparatorluğun içerisinde eritilmesine ve akabinde de milliyetçi söylemlerin artması, proletaryayı Rusya’dan uzaklaşmasına giden süreci başlatmıştır.

Tablo I: 1926 Yılı SSCB Etnik Grupların Dağılımı

ETNİK GRUPLAR	NÜFUS	TOPLAM NÜFUSA ORANLARI
Tarihsel olarak Avrupalı Ruslar ile Bağlantılı Gruplar	127.027.915	100.00
Ruslar	77.791.124	86.89
Ukraynalılar	31.194.976	21.22
Beyaz Rusyalılar	4.738.923	3.22
Yahudiler	2.680.823	1.82
Fin: Baltık Grubu	588.834	0.40
Avrupalı Milletler	2.870.036	1.95
Fin:Volga Grubu	2.658.700	1.81
Çuvaş	1.117.419	0.76
Türkler: Volga Grubu	3.308.116	2.25

Başkurt	741.080	0.50
Çingene	61.234	0.04
Tarihsel olarak Kafkasya ile Bağlantılı Gruplar	6.975.369	4.74
Gürcü	1.821.184	1.24
Ermeni	1.567.568	1.07
Dağıstan	574.637	0.39
Diğer Kafkasyalı Gruplar	668.596	0.45
Türkler: Kafkasya Grubu	1.895.900	1.29
İran: Kafkas Grubu	447.484	0.30

Kaynak: Frank Lorimer, **The Population Of The Soviet Union: History and Prospects**, League of Nations, Cenevre, 1946, s.51

Josef Stalin ve Rus Milliyetçiliği

1920’li yıllarda Stalin ve parti içerisindeki pek çok kişi, Sovyetler Birliği içerisinde Rus olmayan grupların “millet oluşturma” (natsional noye stroitelstvo) ya da “yerleştirme” (korenizatsiya) politikaları kapsamında partide yer almalarını desteklemiştir. Ancak bu destek 1932’lerde hızlı bir düşüş göstermiştir. 1933’ten itibaren Stalin “yeniden-Ruslaştırma” politikasına başlamıştır (Cohen, 1996: 80). Böylece Ocak 1924’te Sovyetlerin başında bulunan Lenin’in ölmesinin ardından, iktidara Komünist Parti Başkanı Josef Stalin geçmiştir. Stalin, Birlik “Cumhuriyetleri”ne Asya Rusya’sındaki kabile halklarını –Özbek, Türkmen, Tacik, Kırgız, v.d.- ekleyerek kültürel muhtariyet ilkesini tekrar teyit ederek mahalli dil ve geleneklerin korunmasına ve geliştirilmesine yaptığı teşvikler ile Sovyetler birliğinin her tarafından Moskova’daki diktatörlüğe halk desteğini almasını sağlamıştır. Fakat, Stalin iktidarda kaldığı 30 yıl boyunca “tek ülkede sosyalizm” adı altında ülkede totaliter sistemin yerleştiricisi olmuştur (Purtaş,2005.27,Hayes, 1995: 35).

Stalin Döneminde Rusya imparatorluğundan geriye kalan büyük kısım, milliyet esasına dayalı bir federasyon halinde Sovyet Sosyalist Birliği olarak yeniden düzenlenmiş, en büyük kısım “Büyük Rus milliyetinin yaşadığı Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” haline getirilmiş ve başkenti Moskova olmuştur. Diğer bölümlerde ise Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Gürcüler, Ermeniler ve Türkistan ile Sibirya’daki çeşitli kabile halkları için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri teşkil etmiştir. Tüm bu halklar, merkezi Komünist Parti ve diktatörlüğün katı kontrolü-

ne altında olmuştur. Fakat Hayes, bu uygulamaların yanı sıra SSCB’de bulunan halkların, Çarlık Döneminde bu türden bir “Ruslaştırma”ya maruz kalmadıklarını ve bir nebze de olsa kültürel milliyetçilik hakkını elde ettiklerine dikkat çekmiştir (Hayes,1995:177,178).

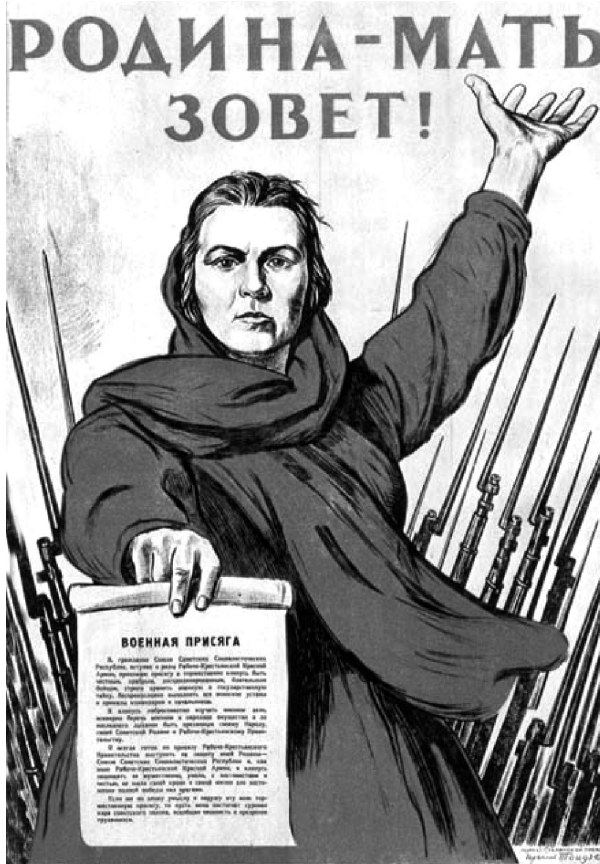
Stalin, ulus kavramına ilişkin yaklaşımını ve ulus kavramının özelliklerini ortaya koyarken bir eleştiriden yola çıkarak ulusu ve ulus olma özelliklerini şu şekilde aktarmaktadır: (Stalin,1992:283)

“ Rus Marksistleri çoktandır kendi ulus teorisine sahiptirler. Bu teoriye göre ulus, dört temel özelliğin birliği temelinde tarihsel olarak oluşmuş istikrarlı bir insan topluluğudur; bu dört temel özellik: dil birliği, toprak birliği, ekonomik yaşantı birliği ve ulusal kültürün özgül özelliklerinin birliğinde kendini açıkça gösteren ruhsal şekillenme birliğidir. ... bu teoriyi yeterli görmüyorsunuz. Bu nedenle, ulusun dört özelliğini beşinci bir özellik ile tamamlamayı öneriyorsunuz, yani: kendisine ait ayrı bir ulusal devletin varlığı. Bu beşinci özellik olmaksızın ulus olmadığı ve olamayacağı görüşündesiniz...Sizin şemanıza göre, yalnızca, diğer devletlerden ayrı kendi devletine sahip olan uluslar ulus sayılabilir, bağımsız devlet yaşantısına sahip olmayan ezilen uluslar ise ulus kategorisinden silmek gerekir, ki bu durumda ezilen ulusların ulusal boyunduruğa karşı mücadelesini, sömürge halkların emperyalizme karşı mücadelesini de artık “ulusal hareket”, “ulusal kurtuluş hareketi” kavramı içinde saymamak gerekirdi...Sovyet uluslarının, kendi ulusal Sovyet Cumhuriyetlerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde birleştirdikten sonra ulus olmaktan çıktıklarını kanıtlamaya çalışan Sovyet Cumhuriyetlerimizdeki burjuva milliyetçilerinin haklı gösterilmesine yol açtığından hiç söz etmiyorum...Geriye yalnızca bir tek şey kalıyor: Rus Marksist ulus teorisinin tek doğru teori olduğunu kabul etmek.”

Luksemburg’un belirttiği gibi kendi kaderini tayin hakkı, Lenin döneminde olduğu gibi Stalin döneminde de yok sayılmış ve “homo-sovyetecus”un oluşturulması adına atılacak adımlar ulus kavramının temelleri ekseninde açıklanmıştır. Bu bağlamda, her alanda birlik ön gören ulus kavramı tanımlamasına bağlı olarak Sovyetler Birliği’nde vatanseverlik kavramının 1934 yılından itibaren yükselmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde Sovyet Halkları dünyanın en şanslı halkı olduklarını ima eden milliyetçi ve vatansever hisler ile kuşatılmaya çalışılmıştır.³ Bunlardan biri de II. Dünya Savaşı Döneminde halkların savaşa katılım çağrısı için hazırlanan afişler olmuştur.(Bkz: Resim I)

³ Bu dönemde yayınlanan propaganda filmleri ve çizgi filmleri dikkat çekicidir. (Örnek oluşturması açısından bkz: <http://www.youtube.com/watch?v=aZm3vIgt9aY>)

Resim I: SSCB’de II. Dünya Savaşı Esnasında Kullanılan “Anavatan Seni Çağırıyor” Afışı

Kaynak: <http://www.sovietposters.com/>

1937 yılında Rus Çarlığı ve Napolyon Fransa’sı arasında gerçekleşen Borodino Savaşı’nın 125. yıl kutlamaları adeta bir inanç sembolüne dönüştürülmüştür. Vechernyaya Moskova’da yayınlanan yazı bunun en önemli göstergesidir (Sinyavsky, 73).

“1812’de Rus ordusunun askerleri aslında köle olmalarına karşın istilacılara karşı yekvücut olmuş Büyük Rus halkının tüm dünyaya karşı neleri başarabileceğini bütün dünyaya göstermiştir. Asırlar geçse de halkımız vatanseverliğin bu en büyük hareketine saygı gösterecektir.”

“Sovyet Adamı”, “Sovyet halkı” gibi “saygın” tanımlamalar uluslararası sınıf eksenin “Sovyet büyük-gücünün” sembolleşmesini ve bu halkların büyük kahramanlar haline gelmelerini sağlayan bir araç olmuştur. Diğer taraftan Stalin dönemi, Lenin döneminde yerleştirilen ideolojik temellerin ikinci boyuta geçtiği ve diktatörlüğün yerleştiği bir aşama olmuştur. Rus milliyetçiliğinde ideolojik temellerin ardından diktatörlüğün benimsetilmesi Stalin döneminin en büyük başarısı olmuştur. Milliyetçiliğin 1930’lardan itibaren radikal bir şekilde uygulanması ise Stalin’in güçlü merkezileşme politikası ile gerçekleşmiştir (Sinyavsky,74, Maksudov, 1991:30-33). Böylece Çarlık Döneminde etkili olan Panslavizm fikri ve hareketi milliyetçiliğin gölgesinde kalarak giderek zayıflamaya başlamıştır (Kohn, 2007:259). Yani Çarlık Rusya’sının popüler ideolojisi olan Panslavizm geri plana itilirken “Sovyet Milliyetçiliği” öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kültür alanında ise, Rus Dili’ne, tüm Sovyetler Birliği’nde üstün bir konum kazandırılmış, üst makamlarda görev alabilmek için iyi derece Rusça zorunlu hale getirilmiştir (Özcan, 2005:15). Uygulanan bu “asimilasyon politikası”, beraberrinde kimlik değişimlerini getirmiştir ve pek çok etnik grup üyesi kendilerini “Rus” olarak adlandırmaya başlamıştır. Nitekim sürgün politikalarının yanı sıra uygulanan bu asimilasyon politikasında en somut örnek Kazaklar üzerinde görülmektedir. 1926-1939 arasında nüfus yaklaşık 869 bin azalırken Rus etnik grubunda ise ortalama 631 binlik bir artış beklenirken bu oran 20 milyonun üzerinde olmuştur (Lorimer, 1946:140).

Diğer taraftan 1939-1941 yılları arasında Rus vatani fikri, Sovyet vatani fikrinin önüne geçmeye başlamıştır (Onay, 2002:90). Kohn, Moskova’nın SSCB’deki Slav olmayan milletlere bütün kültür ve tarih değerlerini değiştirerek tekrar değerlendirmeleri için benzer baskılar yapmaya başladığını belirtmiştir (Kohn,2007:283). Baskı altında devam ettirilen ve II. Dünya Savaşı döneminde gelişen Stalinizm Sovyetler Birliğindeki millet algısı ve oluşturulmaya çalışılan Rus insanı sürecini tamamen farklı bir yönünü ortaya koymuştur. Stalinizm bu dönemde Sovyet Devletini potansiyel tehlikelerden koruma amacı altında adeta halkları yok etme politikasına dönüştürülmüştür. Stalin II. Dünya Savaşı döneminde pek çok Sovyet liderinin aksine Rus milliyetçiliği söylemini “şovenist politikalara” adapte etmiş ve Rus milliyetçiliği fikrini harekete geçirmiştir. Böylece Stalin, Alman işgaline karşı Rusya’yı koruma adına milliyetçilik fikrini zirveye çıkarmıştır (Tuminez, 2000:176,177).

Delannoi, II. Dünya Savaşı esnasında Rus vatanseverliğindeki artışın, daha sonra “proletarya enternasyonalizmi” maskesi altında etkili bir Rus milliyetçiliğine dönüşen Stalinizm’in zaferini sağladığını savunmaktadır (Delannoi,1998,31-38).

Marc Ferro'ya göre Rusların ve Rus olmayanların yasalar yoluyla Sovyetleştirilmesi SSCB'nin dört bir yanında yaşayanların statülerini eşitleyerek siyasal kültür biçimlerini tek tip bir hale getirmiştir (Ferro,1998:207). Bunun yanı sıra millet politikasının bir getirisi olarak eğitim alanında da önemli bir kota uygulaması mevcuttur. Üniversiteye kabul için başvuran çeşitli milliyetlerden insanlar arasındaki rekabet milliyeti kayıran bir politika üzerinde devam ettirilmiştir(Zaslavsky, 2012:126).

Bir başka dikkat çekici olay da 1920'li yılların ortalarında parti kadrolarının “Yahudileştirilmesine” karşı olarak “Ruslaştırılma” politikasının başlamış olmasıdır. Böylece 1927'den itibaren politbüro içindeki Yahudi liderler uzaklaştırılmıştır. Bu durum ise anti-semitist bir düşüncenin değil, parti kadrolarında yapılan basit bir değişiklik olarak tanımlanmıştır (Sinyavsky,72). Bu Ruslaştırma politikalarının yanı sıra Stalin'in, “tüm Rusya'nın imparatoru” olma planı dikkat çekicidir. Bu noktada Stalin'in kızı, babasının Rusya'ya olan derin sevgisi nedeni ile milli karakterini geri plana atarak Rus olan her şeyi seven bir kişi haline geldiğini belirtmiştir. Fakat bu noktada Sinyavsky göre büyük bir ironi söz konusudur. Sinyavsky, Lenin'in Rusya'yı severken eş zamanlı olarak şovenizme karşı olduğu ve her fırsatta da Stalin'i bu yönü ile eleştirdiğini belirtmektedir. Böylece Sinyavsky'e göre Stalin'in Gürcü kimliğini tamamen yok edememiş olmasının verdiği hisle Gürcü kanını hakir görerek Sovyet İmparatorluğu'nun otokrat lideri olmaya çalışmıştır (Sinyavsky,74-75).

Ülkede, Stalin döneminin en yıkıcı etkileri “kıtlık” nedeni ile yaşanan ölümlerde görülmektedir. 1930-1933 yılları arasında 5 milyon kişi hayatını kaybetmiştir. Snyder, bu sayının 3.3 milyonun ise Sovyet Ukrayna'da 1932-1933 yılları arasında hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Snyder,2011). Ancak sayının daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir. 1932-1933 yıllarında Stalin rejiminin uyguladığı Ukrayna'da bu açlık politikası, “Holodomor” yani açlıktan ölüm anlamına gelen bu politika sonucunda sayıları 7-10 milyon arasında değişen kişinin açlıktan öldüğü ileri sürülmektedir (Aleksyenko,vd,2007:3). Snyder, ise bu ölümlerin “milliyet” kavramı ile bağlantılı kastı ölümler olduğunu belirtmektedir. Nitekim açlık nedeni ile ölümlerin fazlası ise görüldüğü bir diğer yer ise 1.3 milyon kişinin hayatını kaybettiği Sovyet Kazakistan'dır (Snyder,2011).

Öte yandan 'Stalin'in milliyetçilik politikası sadece SSCB içinde değil, Demir Perde ülkelerinde de gerçekleştirmiştir. Örneğin Polonya'da 1937 yılı Ağustos ayında başlatılan “Leh Operasyonu” ile 111.097 Polonyalı ajanlık ile suçlanmış

ve öldürülmüştür.⁴ Nitekim II. Dünya savaşı döneminde pek çok kişi düşman ilan edilmiş ve bu yaşanan büyük terörde İçişleri Halk Komiserliği (NKVD -Narodny Komissariyat Vnutrennih Del) 247.157 Sovyet vatandaşı vurarak öldürmüştür. Öte yandan Kulak⁵ Operasyonu kapsamında, yüksek Sovyet otoriteleri 1937-1938 arasında 386.798 kişinin öldürülmesini emretmiştir (Snyder,2011). Ayrıca Ağustos 1938’de Polonya’da Komünist Parti lağvedilmiş, yönetici kadrosunun bir kısmı tutuklanırken, bir kısmı ise öldürülmüştür. 35 bin kişi ise Polonya-Ukrayna sınır bölgesinden sürülmüştür (Baberowski, Manteuffel, 2009:214).

II. Dünya Savaşı ve Milliyetçi Politikalar

1930’lu yıllara gelindiğinde Avrupa’da Hitler Almanya’sının bir tehlike olarak ortaya çıkması ve Almanya’nın Slav Devletlerini ele geçirme plânları, Avrupa’daki Slavlar ile Sovyet Rusya arasında yakınlık oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun sonucu olarak 1935 yılında Çekoslovakya ile Sovyet Rusya arasında Almanya’nın saldırısına karşı bir ittifak antlaşması yapılmıştır (Kurat, 1953:275). Sovyet Rusya, Hitlerin işgallerine karşı Slavları koruyucu rolü üstlenmiştir. Bunun için “Slav Komitesi” kurulmuş ve 1941–1943 yılları arasında kongreler düzenlenmiştir.⁶ Yani Rusya dış politikada Slav vurgusunu her daim kullanmıştır. 1930’lu yıllarda Sovyet otoriteleri halkların hareketliliği kısıtlamaya başlamıştır. İlk olarak işçilerin sıkı kontrolü başlamış ardından 1932 yılında pasaportlar yeniden yapılandırılmış, 1937 yılında ise pasaportlarda resim zorunlu hale getirilerek aynı yılın sonunda ise işçilerin kişisel bilgilerin yer aldığı kitaplar oluşturulmuştur. 1941 yılında düzenlenen bir yasa ile işçinin işe yirmi dakika geç başlamasının cezası hapis olarak kararlaştırılmıştır (Medvedev,1999:30).

Öte yandan 1936 anayasasında madde 122’de “çalışma her muktedir vatandaş

4 Polonya’ya dair Rusya’nın tutumu 19. Yüzyılda da benzerlik sergilemektedir. 1831 Polonya İsyanı Rus hükümeti tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu olaydan sonra Leh milliyetçileri yeniden harekete geçerek Lehistan’da gizli cemiyetler halinde çalışan Leh vatanseverleri, Polonya’yı Rusya Çarlığı zulmünden kurtarmak gayesiyle faaliyetler yürütmeye başlamışlardır. II. Aleksandr ile yumuşama sürecine giren Rus iç politikasında Sibirya’ya sürülen Lehlerden birçoğuna, vatanlarına dönmesine izin verilmiştir. Rusya’da, idarede bazı yeniliklerin yapılmaya başlanmasıyla Polonyalılar da kendileri için daha müsait bir idare kurulmasını beklemişler ve 1863’te, Polonya’nın her tarafında Rus hâkimiyetine karşı silâhlı ayaklanmıştır. Dönemin önde gelen Panslavist düşünürlerinden Katkov’un “Rusya ve Polonya hayatı bir mücadele veren iki millettir ve sadece biri yaşayacak diğeri ise ölecektir” ifadesi Ruslar açısında Polonya’nın durumunu ve algısını ortaya koymaktadır.(Ayrıntılı bilgi için bkz: Kurat, Rusya Tarihi, s.345-346, Maksudov, s.22,23, Tuminez, a.g.e. s.69,70)

5 Kulak terimi Sovyet Rusya’da tarımsal anlamda zengin, büyük toprak ve çiftlikleri olan kişileri ifade etmektedir. (Kulak, <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/324575/kulak>, erişim tarihi:01.12.2014)

6 İlk Panslav Kongresi 10 Ağustos 1942’de General Alexandre S. Goundorov başkanlığında Moskova’da düzenlenmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Sándor Kostya,” Pan- Slavizm”, Danubian Press, Inc.,1981s.72-73)

için bir vazife ve şeref meselesi” olarak belirtilirken aynı zamanda temel hak ve özgürlükler kapsamında, milliyet ırk ve cins farkı gözetilmeden kişisel ve politik haklardan bütün vatandaşların eşit şekilde yararlanacağı da eklenmiştir. Diğer taraftan anayasanın 125. maddesi ile vatandaşlara bugünkü anlamı ile konuşma özgürlüğü ve miting yapma, grup halinde dolaşmak, gibi özgürlükler tanınmıştır. Fakat bu hakların hepsi sadece anayasada yazılı bir şekilde yani teoride kalmıştır (Gürkan,1968:187,188).

1940’lı yılların sonu ve 1950’lerin başı Rus büyük-güç milliyetçiliğinin en güçlü olduğu dönemlerdir. Askeri ve siyasi olarak güçlü olan Sovyetler Birliği Almanya’nın yenilmesini ve Avrupa’nın Doğu bölgelerinin Sovyet etkisi altına girmesini sağlamıştır. Nitekim savaşın bitimi yeni bir savaş arayışını yani Batı ile “soğuk savaş” hazırlarını getirmiş ve ülkede batı düşmanlığı artmaya başlamıştır. Bu dönemde Sovyetlerdeki düşük yaşam koşulları ve halkın memnuniyetsizliği ise bu düşmanlıkla paralel olarak büyük söylemler ile örtülmeye çalışılmıştır. Sinyavsky, bu konu hakkında ilginç bir anekdota yer vermiştir (Sinyavsky, 74,76).

“Fransız şöyle der: “Sabahları işe gitmek için metroya binerim. Hafta sonları tatile giderken arabamı alırım. Tatil için yurtdışına giderken de uçağa binerim. Rusun cevabı ise “Benim yaşamım da aşağı yukarı aynı. Metroyla işe giderim. Pazarları daçama⁷ giderken trene binerim. Yurtdışına gelince! Genellikle tankla giderim”dir.”

Milletler politikası kapsamında Victor Zaslavsky, Sovyetlerin, Rus İmparatorluğu mirası üzerine kurulmuş bir devlet olmasına karşın asıl önemli ayırım noktanın Stalinci rejimin takip ettiği, *sui generis* milliyet ve yayılmacılık politikalarında saklı olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği 1930’ların sonlarından çöküşüne kadar gerçek anlamı ile bir imparatorluk olmuştur. Bu noktada, milliyetler arasında devletin dayatması ile ayakta tutulan etnik-bölgesel yapı ve yine devlet eli tasarlanan etnik ayırım sistemi devletin emperyal özelliğinin bir getirisi olmuştur. Ancak “emperyal devlet” algısının somutlaşması Sovyet ekonomisinin gerilemesi ve Bolşevik ulusal bütünleşmenin başarısızlığı ile karşılaşmış olmasıdır. Bu sonucun en önemli nedenlerinden biri ise şüphesiz Sovyet liderliğinin her zaman devletin ihtiyaçlarını ideolojiden üstün tutması olmuştur. Sovyetlerde milliyet politikası bu anlamı ile Gorbaçov’dan önce, milliyetçi hareketlerin acımasızca bastırılması ve hayali etnik muhaliflerin ortadan kaldırılması olmuştur (Zaslavsky,2012:123-126).

Sovyet merkezi yerel milliyetçilikleri önleme adına cömertçe güç, saygınlık vaat-

7 *Daça: Rusya’ya has yazlık evler

lerinde bulunarak ulusal elitleri, yöneticilerle işbirliği yapmak üzere yanına çekmeye almıştır. Bu çağrıya karşı gelenler ise “yerel milliyetçilik” göstermenin bir bedeli olarak en ağır cezalara çarptırılmıştır (Sunny,2012:211). 1940’ın başlarında, Sovyet rejimi Polonyalı devlet yetkililerini, toprak sahiplerini ve Batı Polonya’dan göç eden Polonyalıları Kazakistan’a sürgüne göndermiştir. Bu sürgün Şubat ayı içerisinde başlamış ve Haziranda sona ermiştir. Bu süre zarfında 60 binden fazla Yahudi de Polonya’nın Nazi Almanya’sı tarafından işgal edilen bölgesinden kaçmıştır. Bu süreçte kaç bin kişinin öldüğü bilinmemektedir (Babrowski, Manteuffel,2009:217).

Tek ülkede sosyalizm fikri ile Stalin milliyetçilik ve sosyalizm ideolojisini harmanlama ve bunu şovenizme dönüştürme imkânı bulmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı döneminde Sovyetlerde milyonlarca insan ya doğrudan ya da GULAG’larda (Bkz: GULAG Harita) öldürülmüştür. Bu açıdan II. Dünya Savaşı döneminde Stalin rejimi en az Nazi Almanya’sı kadar “şeytan” görülmektedir (Snyder,2011). Ancak buna karşın Stalin Döneminde gerçekleştirilen ajanlık suçlamaları, açlık, sabotajlar ve cinayetlere karşın pek çok tarihçi rejime olan desteği sorguladığında “Sovyet propagandaları” öne çıkmaktadır. Öte yandan Merritt Miner, pek çok masum insanın öldürülmesine rağmen halkın çoğunluğunun bu terörü sadece gazetelerde okuduğuna dikkat çekmiştir (Miner,2003,28).

Sovyetler Birliğinde GULAG Kamplarının Bulunduğu Yerler

Kaynak: David Hosford, vd., Gulag: Soviet Prison Camps And Their Legacy, Davis Center, 2010,s.1

Stalinizm II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla iletişim halinde olan Kırımlı Ta-

tarlar, İnguşlar ve Volga Almanlarına karşı uygulanan şiddetle birlikte Sovyetleş-tirme, Baltık ülkelerinde ve Moldovya’da olduğu kadar Ukrayna’da da bir Rus-laştırma olarak algılanmıştır. Diğer taraftan bu Ruslaştırma politikaları ile birlikte II. Dünya Savaşı’ndan sonra Rus olmayanların ülke yönetiminde kademelerinde giderek daha az yer almaya başlamışlardır. Yahudi aleyhtarlığı bu dönemde art-maya ve idari makamlardaki Yahudiler tasfiye edilmeye başlamıştır. Ruslaştır-ma ve Rus milliyetçiliği 1930’larda itibaren gündemde olmuş fakat savaş son-rasında açıkça ortaya çıkarılmıştır. Rus şovenizmi özellikle Kafkasya ve Ukray-na civarındaki topluluklar üzerinde kendini göstermiştir (Ferro,1998:207,208). Nitekim 1944 Şubat’ında Çeçen ve İnguşların sürgünü başlatılmıştır. NKVD bu bölgeye sevk edilmiş ve Rus tankları sokakları kapatmıştır (Baberowski, Manteuffel,2009:223). Sonuç olarak II Dünya Savaşı’nın zafer kutlamalarında Stalin Rus halkını kutlarken pek çok farklı milleti ise hain ilan etmiştir.

Stalin yönetimi altındaki Sovyetler birliğinde sistemin iktisadi ve toplumsal alan-da giderek askerileşme ile toplumda zaten zayıflamış olan ilişkiler iyice kırılğan bir hal almıştır. Zaslavsky bu durumun, tek parti rejiminin garantiye alınma ihti-yacı ile doğan baskıya dayalı politikalarından kaynaklandığını ve sistemin ayakta kalmasını zorlaştıracak bir terör sarmalının da tohumlarını yerleştirmiş olduğuna dikkat çekmiştir (Zaslavsky,2012:113-115). Böylece otuz yıllık Stalin iktidarı dö-neminde milliyetler politikası, Rus şovenizmine doğru yöneltilirken politikaların meşrulaştırılma noktası ise “düşmanların” sosyalizme yöneltilen tehditler ile “gü-venlik paranoyaları” olmuştur (Aksakal, 2009:25,26).

Hayes’in ifadeleri ile “*Stalin’in Rusya’sı çarların Rusya’sından, Hitlerin Almanya’sı da Hohenzollern veya Habsburg kutsal-sağ monarşisinden çok daha fazla hoşgörüsüz olduğu*” (Hayes, 1995:201) görülmektedir. Öte yandan Sov-yetlerde, Müslüman millet arasında Tatarlar büyük bir çoğunluğa sahip olmakla birlikte dağınık olmaları siyasi bir birlik sağlamlarının önünde büyük bir engel olmuştur ki Sovyet devlet adamları, bu durumdan oldukça iyi bir şekilde yarar-lanmışlardır. Nitekim II. Dünya Savaşı yıllarında Stalin, bu halkların bir kısmını Almanlar ile iş birliği yapma suçlaması ile Orta Asya’ya sürgüne göndermiştir. Bu durum sürgünlerin gerçekleştirildiği bölgelerde önemli bir demografik değiş-i-min yanı sıra etnik bağlamda da önemli bir değişim ortaya çıkarmıştır.(Bkz: Tablo :II)⁸

8 “En büyük milliyetlerin bölgesel dağılımı da şöyledir: Bütün Kafkaslarda en kalabalık grubu oluş-turan Ruslar kuzeyde, Kuban ve Karadeniz bölgelerinde, Tersk’in kuzeybatı kesiminde yoğunur, Güneye inerek, Kafkasların batısında Kartvelianlar yerleşiktir; Kutai’yi ve Tiflis Guberniyalarının güneydoğu parçasını ellerinde bulundururlar. Daha da güneyde, Tiflis’in güney kesimi, Kars’ın do-ęusu, kuzeyde Gürcülerle batıda Türkler ve güneyde ve doğuda Tatarlar arasında sıkışmış Erivan

Tablo II: 1897 sayımına göre Kafkas Coğrafyasındaki yaşayan etnik gruplar

ETNİK GRUPLAR	Bin olarak
Ruslar	2.192.3
Almanlar	21.5
Grekler	57.3
Ermeniler	975
Osetianlar	157.1
Kürtler	100,0
Çeçenler	243.4
Çerkezler	111.5
Abazalar	72,4
Lezgins	613.8
Gürcüler, İmeritins, Mingrels, Vb.	1.201 ,2
Yahudiler	43.4
Tatarlar	1 .139.6
Kumuk	100.8
Türkler Türk-Tatarlar	70.2
Nogay	55.4
Karaçay	22,0
Kalmuklar	11 ,8
Estonyalılar, Mordvinyalılar	1.4

Kaynak: Rosa Luxemburg, Ulusal Sorun: Ulusların Kendi Yazgısını Tayin Hakkı ve Özerklik, çev: Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, s.256

Uygulanmakta olan politikalar belli etnik grupların “kolektif suçluluk damgası”nın altında ezilmesine neden olmuştur. Bu suçluluk damgası ise etnik grupların sistemden dışlanmasına yol açmıştır. Bu durum Sovyet coğrafyasında karmaşık bir etnik yapının ortaya çıkmasına yol açmış ve etnik gruplar arasında eşitsizliği körüklemiştir (Korobkov,2004:71,72). Öte yandan II. Dünya Savaşı ile birlikte Stalin yönetimindeki komünist diktatörlük milliyetçi bir görünüm almış, devleti yücelterek, aşırı bir milliyetçiliğin yerleşmesine ve bunun Mussolini ya da Hitler’in

Guberniyalarının kuzey kesiminde, Bakü, Elizabetpol ve Erivan Guberniyalarında Ermeniler vardır. Doğuda ve dağlarda dağ aşiretleri yer alırken, Yahudiler ve Almanlar gibi küçük gruplar yerli nüfusla karışmış durumda ağırlıkla şehirlerde yaşarlar.”(Luxemburg, Rosa, Ulusal Sorun: Ulusların Kendi Yazgısını Tayin Hakkı ve Özerklik, ;Çev: Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul,2010,s.257)

arzulayacağı kadar otoriter ve despotik hale gelmesine neden olmuştur. Daha da önemlisi, Stalin milletlerarası proletaryanın çıkarları ile Rusya'nın milli çıkarlarını aynı hale getirmek, emperyalizme karşı artan bir güvensizlik duygusunu kışkırtmıştır (Hayes,1995:35).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile milletlerarası sistem ciddi bir değişim yaşamış ve ABD'nin öncülük ettiği Batı Blok'una karşılık Doğu Bloku liderliğini Sovyetler Birliği üstlenmiştir. 5 Mart 1946'da Winston Churchill, ABD'de Sovyetler Birliği ve sosyalizm ile ilgili yaptığı bir konuşmada "*Baltıkta'ki Stettin'den, Adriyatikte'ki Trieste'ye kadar bir Demir Perde inmiştir*" açıklaması Soğuk Savaşın başlangıcı için bir milat olmuştur (Kissenger,2004:s.422). Bu Demir Perde söylemi ile iki ülke arasındaki ilişkilerin daha ileri gidemeyeceği ortaya konmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı ve sonraki süreçte SSCB ve Batı arasında ortaya çıkan bu ayrışma noktasında Hayes, Rusya'da Avrupa ülkeleriyle ticaret ve seyahatin kesilmesinin, diğer milletlere karşı düşmanca olmasa bile şüpheli bir tutum telkin edilmesinin, milli ordu, milli okullar ve gizli polis vasıtasıyla kitleler üzerinde haşın ve cebri bir disiplin kurulmasının, Rus müziği ve balesi, Rus sanatı, Rus bilim ve teknolojisi kültürünün ve Müthiş İvan, Büyük Petro gibi tarihi Rus "kahramanları" kültürünün yetiştirilmesinin ve "Komünist Teslis" (Marks, Lenin, Stalin) totaliter milliyetçiliğin işine yaradığına dikkat çekmiştir. Ayrıca, Ateizmin benimsetilmeye çalışması ise yönetici sınıfın planladığı ölçüde başarılı olamamış, bir kısım elit dışında, halk için fazlasıyla menfi kalmıştır. Çünkü milliyetçilik ve din, kitleleri harekete geçirecek bir unsur olmuştur (Hayes,1995:194).

Bu bağlamda SSCB'de yasakların bir getirisi olarak, yeraltı ekonomisinin benzeri gibi, "yeraltı dinselik" ve hatta "yeraltı etniklik" tarzı yapılanmalar ve örgütlenmeler mevcuttur. Nitekim bu dönemde, Orta Asya'daki köy kulüpleri, İslam okulları ve camilere dönüştürüldüğü görülmüştür(Naumkin, Zviagelskaya:2001:317). Hayes'in ifadesi ile Stalin'in SSCB'de uyguladığı dini politikalar⁹ "yarı-dini fanatikliğiyle Hristiyan kiliselerini yıkması ve ateizmi resmi devlet itikadı" noktasında dikkat çekmiştir (Hayes,1995:177,178).

SONUÇ

Milliyetçilik geçmişe ait ve geçmişten gelen kuralları devam ettiren yönüyle ortaya çıkmaktadır. Bu ideoloji özellikle, elitler ve siyasi alanda mücadele eden bireyler açısından kimlik bilincini uyandırma ve kurma araçları konumundadır. Bu

9 Ayrıntılı bilgi için bkz: Steven Merritt Miner, Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945, The University of North Carolina Press,USA,2003

açından kavram Stalin Dönemi örneği temel alındığında “kimliğin homojenliğini ve yeniden yapılanmasını sağlamak” (Craig,1993:211) amacı ile kullanılmıştır.

Nitekim Rus milliyetçileri açısından ise Stalin’in yeri farklıdır. Bu bağlamda, Avrasyacıların yaklaşımını bir nebze olsa ortaya koyan Anton Bryukov Stalin Döneminde Rus milliyetçiliği ve sosyalizmin özelliklerini anlayabilmek için “Muhteşem Milliyetçilik Manifestosu”ndan bahsetmiştir. Buna göre:

1. Rusya’da egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü
2. Rus halkının temsil edilmesi büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada ise Rus devletinin varlığını sağlayan Rus halkının kültürü, geleneği ve kimliğinin korunmasıdır.
3. Ruslar özel bir medeniyettir ve bu bağlamda dünya algıları da sadece kendilerini geliştirmeleri ile değil aynı zamanda insanlık için küresel projeler üretmeleri ile de gerçekleşmektedir. Bryukov Stalin Döneminin buna örnek olduğunu belirtmektedir (Bryukov,2014).

Bu üç madde Stalin Dönemi içerisinde uygulanan politikaları net bir şekilde ancak eksik olarak özetlemektedir. Çünkü Stalin döneminde dile getirilen ve ortaya konan hedeflerin ve politikaların sonuçları birbirinden tamamen farklı bir çizgidedir. “Şanlı Rusya”, “Büyük Rusya”nın Rus şovenizmi ve propagandaları ile harmanlanarak halka sunulması geçmişten ziyade o gün için ortaya konan bir Sovyet misyonu oluşturmuştur. Başlangıçta oluşturulmaya çalışılan Sovyet insanı ve Sovyet milliyetçiliği fikri hızla Rus milliyetçiliğine doğru evrilmiştir. Böylece “tek ülkede sosyalizm” fikrinden hareket eden Stalin, tek ülkede Rus Milliyetçisi politikalar ile milyonlarca insanın öldürülmesine neden olmuştur.

Kaynakça:

- Alekseyenk, A. D. Markiyan, B. Hrytsutenko V. Mysiv L. Voroshylo O. (2007) Holodomor: Ukrainian Genocide in the Early 1930s . Ukrainian Institute of National Memory.
- Aksakal, H. (2009) Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası. KARAM. Sayı: 21.
- Armaoğlu, F. (2005) 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. Ankara.Alkım Kitabevi. 15.Basım.
- Baberowski , J. Manteuffel, A.(2009) The Quest for Order and the Pursuit of Terror: National Socialist Germany and the Stalinist Soviet Union as Multiethnic Empires, (180-230), (Ed) Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick , Beyond Totalitarianism Stalinism and Nazism Compared. New York.Cambridge University Press.
- Bryukov,A. Epokha Stalina: Bolshoy Natsionalizm İ Russkiy Sotsializm. <http://evrazia.org/article/2454>. (erişim:27.01.2014).
- Calhoun, C.(1993) Nationalism And Ethnicity. Annual Review of Sociology. Vol. 19.
- Carr, E. H. (1989) Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923,C:I. Çev: Orhan Suda. İstanbul.Metis Yayınları.
- Cohen, A. (1996) Russian Imperialism: Development and Crisis. London. Praeger.
- D'enceusse, H.C. Schram, S.R. (1976) Marksizm ve Milliyetçilik. İstanbul.Yol Yayınları.
- Delannoi, G.(1998) Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz. (Haz.) Jean Leca, Uluslar ve Milliyetçilik. İstanbul. Metis yayınları.
- Ferro, M. (1998) Sovyet Rejiminin Milliyetler Politikası. (Haz.) Jean Leca, Uluslar ve Milliyetçilik. İstanbul. Metis yayınları.
- Gürkan, Ü. (1968) S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Ankara. Sayı: 1. Cilt: 21.
- Gellner, E. (1992) Uluslar Ve Ulusçuluk. (Çev.) Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksoy Özdoğan, İstanbul.İnsan Yayınları.
- Hayes, C. J.H. (1995) Milliyetçilik Bir Din. İstanbul. İz Yayıncılık.
- Hekimoğlu, A. N. (2007) Rusya'nın Dış Politikası: I. Ankara. Vadi Yayınları.
- Jaffrelot, C. (1998) Bazı Millet Teorileri. (Haz.) Jean Leca, Uluslar ve Milliyetçilik. İstanbul. Metis yayınları.
- Heywood, A. (2013) Siyasi İdeolojiler. (Çev.) Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi. Hüsamettin İnanç. Şeyma Akın. Buğra Kalkan. Ankara.Adres Yayınları.
- Hosford, D. Kachurin, P. Lamont,T. (2010) Gulag: Soviet Prison Camps And Their Legacy. Davis Center.

- Whitmeyer, J. M. (2002) Elites And Popular Nationalism. *The British Journal of Sociology*, Volume 53, Issue 3. (321–341).
- Kissenger, H. (2004) *Diplomasi*. İstanbul. İş Bankası Yayınları.
- Kohn, H. (2007) *Pan Slavizm ve Rus Milliyetçiliği*. (Çev.) Ağâh Oktay Güner, İstanbul. İlgi, Kültür Sanat Yayınları.
- Korobkov, A. (2004) *Sovyet Sonrası Göç Hareketlerinin Oluşumunda Etnik ve Mesleki Etkenler*. (Der) Erhan Büyükkakıncı, Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna. Ankara. Phoneix Yayınları.
- Kurat, A. N. (1953) *Panslavizm*. DTCF Dergisi. (II/4). Ankara.
- Laitin, D. D. (1998) *Identity in Formation: The Russian Speaking Population in Near Abroad*. Cornell University Press. USA.
- Leca, J. (1998) *Neden Söz Ediyoruz?*. (Ed.) Jean Leca. *Uluslar ve Milliyetçilik*. İstanbul. Metis Yayınları.
- Lorimer, F. (1946). *The Population Of The Soviet Union: History And Prospects*, Cenevre. League of Nations.
- Maksudov, S. Taubman, W. (1991) *Russian-Soviet Nationality Policy and Foreign Policy: A Historical Overview of the Linkage Between Them (15-43)* (ed) Michael Mandelbaum. *The Rise of Nations In The Soviet Union*. New York. Council of Foreign Relation Press.
- Medvedev, S. (1999) *Power, Space and Russian Foreign Policy*. (Ed) Hopf, Ted, *Understanding of Russian Foreign Policy*. USA. Pennsylvania State University Press.
- Miner, S. M. (2003) *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics:1941-1945*. USA. The University of North Carolina Press.
- Naumkin, V. Zviagelskaya, İ. (2001) *Post-Sovyet Rusyası Ve Diğer BDT Devletlerinde Etno-Politik Ve Etno-Sosyal Faktörlerin Rolü*. Avrasya Dosyası.
- Onay, Y. (2002) *Rusya ve Değişim*. İstanbul. Nobel Yayınları.
- Purtaş, F. (2005) *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara. Platin Yayınları.
- Prizel, I. (2000) *Nationalism in Postcommunist Russia: From Resignation to Anger*. (Ed) Sorin Antohi, Vladimir Tismaneanu, *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*. England. Central European University Press
- Sakwa, R. (2004) *The Rise and Fall of the Soviet Union 1917–1991*. USA. Routledge.
- (ed.) Cyprian P. B. (2006) *World Fascism: A Historical Encyclopedia - 2 Volume*. California. ABC-CLIO Inc.
- Sinyavsky, A. *Rus Milliyetçiliği*. (69-90) (John Dunlop, Darrel P. Hammer, Andrei

- Sinyavsky, Ronald Grigor Suny, Alexander Yanov. Günümüzde Rus Milliyetçiliği. (çev) Fatma Arzık, Murat Aygen, Yeni Forum Yayınları, y.y, y.t.)
- Snyder, T. Hitler vs. Stalin: Who Was Worse?. <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/jan/27/hitler-vs-stalin-who-was-worse/?insrc=rel>. (erişim:27.11.2014)
- Soltan, E. (2001) Cografya, Tarih ve Rus Kimliği. Avrasya Dosyası. Cilt:6.Sayı:4.
- Suny, R. G. (2012) Rus İmparatorluğu. (ed) Barkley, Karen, Hagen, Mark Von, İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları. (çev) Ebru Kılıç. İstanbul.Versus Yayınları,
- Tuminez, A. (2000) Russian Nationalism since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy. USA Rowman & Littlefield Publishers.
- Türköne, Mümtaz'er, (Ed.) (2012) Milletler ve Milliyetçilik. İstanbul.Etkileşim Yayınları. Türköne, Mümtaz'er, (Ed.) (2003) Siyaset. Ankara.Lotus Yayınları.
- Yanık, C. (2013) Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi. Journal of Philosophy. No:20. (225-237).
- Zaslavsky, V. (2012) Sovyetler Birliği. (ed) Barkley, Karen, Hagen, Mark Von, İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları. (Çev) Ebru Kılıç. İstanbul. Versus Yayınları.
- <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/324575/kulak>.
- <http://www.sovietposters.com/>

MUHASEBECİLERİN MESLEKİ UYGULAMALARINDAKİ ETİK ALGILARINA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA*

Recep YÜCEL**

Cihat KARTAL***

ÖZET

Bu çalışmada, muhasebecilerin mesleki uygulamalarındaki etik algılarının, mesleki faaliyetleri üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada araştırma, İstanbul'daki 500 muhasebe meslek mensubu üzerinden yürütülmüştür. Araştırmanın istatistiksel sonuçları; muhasebe meslek mensuplarının faaliyetlerinde haksız rekabete ve etik dışı davranışları ortaya koymuştur. Araştırma da en dikkat çekici sonucu ise, muhasebe meslek mensuplarının yarıya yakın bölümü, etik ilkelerin uygulanmasında önemli zaafiyetlerinin olduğuna inanmaktadır. Bu da, ülkenin gelişmişlik düzeyi ile etik ilkelerin algılanması arasındaki ilişki ile açıklanabilir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Ahlak, Haksız Rekabet, İş Etiği, Meslek Etiği, SMMM.

* Bu makale, Yrd. Doç. Dr. Cihat KARTAL tarafından yürütülen ve Kırıkkale Üniversitesi, BAP'ın 2013/84 nolu projesi olarak desteklenen "Modernist ve Postmodernist Bir Yaklaşımla Mali Müşavirlik Meslek Deontolojisine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma" isimli çalışmadan elde edilmiştir.

** Doç .Dr. Kırıkkale Üniversitesi İİBF İşletme Bölüm, E-mail:akademik71@gmail.com

*** Yrd. Doç .Dr. Kırıkkale Üniversitesi İİBF İşletme Bölüm, E-mail:dr_cihat_kartal@yahoo.com

A STUDY ON PERCEPTIONS OF ETHICS IN PROFESSIONAL PRACTICE OF ACCOUNTANTS

ABSTRACT

In this study, ethical perceptions of accountants in professional practice, the impact on their professional activities. Research was conducted in Istanbul over 500 professional accountants. Statistical results of the study revealed; unfair competition in the activities of the accounting profession and unethical behavior. Research is the most striking results, with almost half of the accounting profession, the implementation of ethical principles are to believe that there are significant weaknesses. This describes the country's level of development with the relationship between the perception of ethical principles.

Key words: *Ethics, Morality, Unfair Competition, Business Ethics, Business Ethics, CPA.*

Giriş

Son yıllarda iş dünyasında oluşan değişimler; bilginin güvenilir ve doğru bir biçimde aktarılmasını ve muhasebeye verilen önemi daha da arttırmıştır (Kurnaz ve Diğ., 2010). Meslek etiği kuralları, belirli bir meslek mensubunun, ilgili meslek alanında genel kabul görmüş esaslar çerçevesinde davranışlarını belirleyen ilkeler bütünüdür. Bu kurallarının varlığı, mesleği icra eden kişilerin davranışlarının, diğer meslek üyeleri tarafından doğru ya da yanlış olarak tanımlanması durumunu ortaya çıkartmaktadır. Mesleğini belirlenmiş ilkeler çerçevesinde icra eden meslek mensupları güven ortamını sağlar. Bilhassa finans sektöründe meslek etiği uygulamaları oldukça önem kazanmıştır.

Küreselleşen dünyada ortaya çıkan krizler, sadece bir ülkeyi veya bir şirketi değil, tüm dünyayı etkilemektedir. Örneğin, 2007 yılındaki Mortgage skandalı, mali yönden birçok ülkeyi etkilemiştir. Bu krizlerin farklı birçok nedeni vardır; bunların bazılarının muhasebenin suiistimale açık, mevzuat ve standartlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Muhasebenin suiistimale açık olması, tepe yönetiminin bunu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmasına fırsat vermektedir (Gökgöz,2012; Özgener, 2004). Meslek mensuplarının etik davranması, verilen hizmetin kalitesine önemli katkıda bulunması, meslek kuruluşlarının bu konuda yeni düzenlemeler yapmasına sebep olmuştur (Yalçın, 2011). Finans sektörünün her alanında, güvenin en önemli faktör olduğu düşüncesiyle; bu mesleğinin icrasına yol göstermek üzere IFAC ve AICPA ‘nın ortaya koyduğu ilkeler ülkemiz tarafından da benimsenmiştir. En son yaşanan “Enron Vakası”, meslek mensuplarının, etik standartlar konusunda bilgilendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu amaca yönelik olarak IFAC, FMAC ile ortak proje çalışması yürütmekte ve FMAC mesleki etik kurallarını muhasebe meslek örgütlerine iletmeyi amaçlamaktadır (Selvi, 2013). Ülkemizde muhasebecilikte, etik değerleri oluşturmak amacıyla son yıllarda ciddi çabaların olduğu gözlenmektedir (Sakarya ve diğ., 2010:58). İlk olarak, Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği Başkanlığı (TÜRMOB), mesleki ahlak kurallarını yayımlamıştır (Seviğ, 2014). Ayrıca, ülkemiz IFAC üyesi olup, “Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu” tarafından, “Türkiye Muhasebe Standartları” oluşturulmuştur (Demir, 2012:111). Muhasebecilerin, etik davranışlarını yönlendirmek üzere, Maliye Bakanlığı ve Sermaye Piyasası Kurulu’nun da bu hususta düzenlemeleri bulunmaktadır.

Bayraktar’ın (2007) yaptığı çalışmada, ülkemizde muhasebe hilesi yapanların bunu iki nedenle yaptığı ifade edilmektedir. İlki, işletmeyi olduğundan daha iyi, diğeri ise daha kötü göstermektir. Aynı çalışmada; vergi kaçırma, zimmelerin ve

yolsuzlukların gizlenmesi, belge sahtekârlığı, kayıt dışı işlemler ve hileli hesaplar konularına da vurguda bulunulmuştur. Ayrıca, Kirik(2007)'in çalışması ise; özellikle muhasebe uygulamalarındaki hata ve hile sayısındaki yoğunluğu ilişkindir. Her iki çalışmada da; sadece muhasebecilerin değil, aynı zamanda mükellefler, vergi işlemleri, mesleki örgütlenme ve sosyal yapı gibi faktörlerinde bu hususlarda etkili olduğu ifade edilmektedir. (www.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/view/7031) Meslek mensupları; mükelleflerin hileye ilişkin baskıları karşısında zorlanmakta ve kamu ile mükellef çıkarları arasında çelişkiler içinde kalmaktadır. Hatta, mali denetimin yetersizliği, yasal boşluklar ve meslek mensubunun mükelleflere parasal yönden bağımlı olmaları, meslek mensupları üzerindeki bu baskıları daha da arttırmaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde; etik dışı davranışı engelleyen en önemli faktörün devlete olan bağlılık ve diğer faktörlerin ise kişinin vicdan, utanma duygusu ve ceza korkusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Güney ve Çınar, 2012). Armankuy ve Sarioğlan'ın (2005) çalışmalarında da; yasaların, meslek mensuplarının etik dışı davranışlara neden olduğu belirtilirken; Zeytin'in (2005) çalışmasında ise, “mevzuatın sürekli değişmesi” nin meslek mensuplarının hatalarındaki en önemli neden olarak gösterilmektedir.

Yukarıda yer alan çalışmalarda da işaret edildiği üzere, meslek mensuplarının çalışma esaslarına ilişkin birçok düzenlemeye rağmen; ülkelerin gelişmişlik düzeyi, yasal boşluklar, meslek mensuplarının kişilik özellikleri ve mükelleflere olan ekonomik bağımlılık gibi faktörler, etik ilkelerin uygulanış biçimi üzerinde etkili olmaktadır. Ülkemizde; muhasebe mesleğinin mensupları gibi diğer meslek mensuplarının da, etik ilkelerin öneminin farkında olduğu ve aykırı etik davranışları desteklemediği yönünde kuvvetli bir inanç vardır. Ancak, zorlayıcı faktörlerin etkisi altında, etik dışı davranış eğilimlerinin ortaya çıkabildiği düşünülmektedir.

1. Ahlak ve Etik Terminolojisi

Ahlâk, dört farklı alana denk düşen anlamlarla karşılık bulmaktadır. Bunlardan birincisi toplum tarafından ortaya konmuş ve benimsenmiş davranışların tamamıdır. İkincisi, belirli normlara bağlı olarak sergilenen davranışlardır. Üçüncüsü, nadir kullanılan törebilim anlamına gelmektedir. Sonuncu anlamı ise, ahlâk fel-sefesi, yani “etik”tir (Gündüz,2010:8). Ahlâk kavramı, “ya betimsel olarak bir toplum tarafından benimsenmiş veya ortaya konmuş bir davranış koduna gönderimde bulunmak veya normatif olarak, birtakım özgül koşullar altında bütün akıllı kişiler tarafından kabul edilecek bir davranış koduna gönderim yapmak için kullanılır.” Bunlardan ilki ahlâkî göreceliğe, ikincisi de ahlâkî kuşkuculuğa yol açabilir. Kısaca, antropologlara göre, ahlâk, bir toplum tarafından kabul edilen, öne sürülen davranışlar toplamıdır. Kuşkusuz ahlâk, yalnızca bir toplum

için geçerli davranış anlamına gelmez. Kaldı ki ahlâk, görgü kuralları, hukuk ve dinden ayırdır. Yoksa, ahlâka yalnızca betimleyici bir anlam yüklenmiş olur (Gündüz,2010:10).

Etik kavramı, insanın toplumsal ölçekte gerçekleştirdiği ve başkalarını etkileyen sonuçları olan davranışları / eylemleri / yapıp - etmeleri ve bunları biçimlendiren düşünme süreçleri ile ilgilidir. Bu ilgili oluş çerçevesinde etiğin somut olarak ortaya çıkışı üç biçimde olmaktadır: (i)Felsefenin bir ana alanı olarak etik, davranışlar bağlamında iyinin ne olduğu ve nelerin iyi olduğu konusunu ele almakta; insanın ideal davranışlarını formüle etmeyi amaçlamaktadır. (ii) Toplum yaşamında etiğin karşılığı, insanların birbirleriyle ilişkilerinde neleri yapmaları ve nelerden kaçınmaları gerektiğiyle ilgili bir kurallar kümesi; kısaca genel ahlakıdır. (iii) Belli bir alanda etkinlik gösteren kişilerin uymaları gereken kuralların belirlendiği ve o alana özgü uygulamalardaki istenen davranışların irdelendiği meslek etikleri; ilk ikiye göre daha yenidir ve bir bakıma onların bir sentezidir (Yıldırım, 2007:76).

Etik ve ahlak kavramları arasındaki farklılık kesin çizgilerle belirlenmemiştir. Dursun (2005) çalışmasında, bu kavramların, farklı iki eylem ve faaliyeti ifade ettiğini belirtmiştir. Ahlak; “insanın doğuştan veya sonradan kazandığı bir takım davranışları, huyları, tavırları, tutum ve davranışları” ifade etmektedir. (Kısakürek ve diğ.,2010:214). Örneğin, bir avukat sadece ahlaki değerler ile görev yaparsa, suçun cezalandırılması için yapacağı girişimler etik değildir. Müvekkili suçlu olsa dahi, profesyonel bir avukat yeteneklerini onu savunmak için kullanacaktır ki bu da ahlak ile çelişmektedir (Diffen, 2014). Çünkü, ahlak kişinin karakterini, etik ise, sosyal sistemi vurgulamaktadır (Wisegeek, 2014).

Etik; genel olarak, doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, adil ya da haksız, sorumlu ya da sorumsuz, izin verilebilir ya da izin verilemez, övünç duyulabilir ya da kabahatli kavramları ile ilgilidir. Bu kavram; hem içinde bulunulan sosyal çevre, uygulamalar, hukuk, din ve bireysel vicdandan güç almanın yanında hem de bu kritik gücün her bir kaynağını da değerlendirmektedir (Pritchard, 2014). Bu nedenle, insanların kararlarını ve toplumsal yaşam biçimlerini etkilemektedir. Etik, gerek bireysel, gerekse toplum için en iyi olan ile ilgili ve aynı zamanda bir ahlak felsefesi olarak ta tarif edilmektedir (BBC, 2014).

Bu durumda ahlak, bireyin doğru ya da yanlış davranışlar arasında bir ayırım yapması ya da yapabilme becerisine sahip olması olarak da tanımlanmaktadır. Bu haliyle ahlaki davranış, bireyin, toplumun iyi ya da doğru saydığı kimi standartlara uygun davranması olarak değerlendirilmektedir. Etik, insana ne yapması ya da ne yapmamasını öneren bir dizi değerler bütünüdür. Bu değerleri ödevler, er-

demler, ilkeler ve toplumun çıkarları olarak dört kümede incelemek mümkündür. Ödev, kişinin işgal ettiği rolden beklenen davranışlardır. Erdem, iyi bir insanı tanımlayan özelliklerin tümüdür. İlke, davranışları biçimlendiren temel doğrulardır. Toplumun çıkarı ise toplumun genelinin yararına olan her türlü eylemdir. Bir bütün olarak incelendiğinde bu değerler bütünü, etik davranışın çerçevesini belirlemektedir (Özdemir, 2008:182).

2. Etik ve Ahlakın İş Yaşamındaki Önemi ve Ülkemizdeki Durumu

Son yıllarda hız kazanan gelişmeler (küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşananlar, kültürel değişimler, vb.); çalışma biçimlerini, bireyleri, işletmeleri ve toplumsal yapıları önemli ölçüde etkilemektedir. İşletmelerin sosyal konumlarının değiştiği ve toplumların işletmelerden beklentilerinin arttığı görülmektedir. Her geçen gün çalışanların niteliği, değişen piyasa koşullarına göre çeşitlilik göstermekte ve organizasyon yapıları gittikçe daha esnek bir hale gelmektedir. Bu süreç; işyerlerindeki pek çok yaklaşımın yanı sıra, etik değerlere bakışın ve uygulamaların değişimine yol açmakta ve örgüt kültürüne de yansımaktadır (Gök, 2010:550).

Bir işletme içinde etik kavramı, hemen hemen tüm sosyal nitelikli kararlar ile etkileşim içindedir. Normatif kararlar organizasyon kültürü içinde ne yapılabileceği ile ilgilidir. Bu kararlar deontolojik ve teleolojik normlara dayanmaktadır. Deontolojik normlar, Donaldson ve Dunfee tarafından açıklanan bütünleştirici sosyal sözleşme içindeki hiper ve yerel normları içermektedir. Deontolojik değerlemede, karar verici her bir davranış alternatifinin doğruluğunu ya da yanlışlığını değerlendirmektedir. Deontoloji, ortada mutlak sabit bir norm olduğunu ya da etik sorunu çözmek için umulan bir davranışın var olduğunu varsaymaktadır. Bu yüzden verilen kararlar; dürüstlük, adalet, güven ve diğer davranış normları ile ilişkili olan, önceden belirlenmiş normları mukayese eder (Ferrel ve diğ., 2014). Teleolojik kuramlar ise, bireyin eylemlerinin sonuçları üzerinde odaklanır. Yani bir eylemin iyiliğini veya kötülüğünü, doğruluğunu veya yanlışlığını sonuçlarıyla saptar. Etik olarak en iyi eylem, en büyük iyinin üretilmesi olasılığına sahip olan eylemdir. Teleoloji terimi temelde bir gayeye yönelik yönlendirmeyi ima eder. Teleolojik teorilere göre, bir eylem istenen sonucu ortaya çıkarıyorsa, o zaman ahlaki açıdan doğru ve iyidir (Usta, 2010:163).

Etik ve ahlak kavramlarının iş yaşamındaki önemlerinin anlaşılabilmesi için çalışma ve meslek ahlaki kavramlarının iyi anlaşılması gereklidir. “Çalışma ahlâkı; bir toplumda yaşayan bireylerin çalışmaya ve işe karşı sahip oldukları tutum ve davranışlarını ifade etmektedir. Toplumların işe yönelik tutumları birbirlerinden farklı olabileceği gibi, aynı toplumun değişik tabakaları arasında da farklılıklar

bulunabilmektedir. Bazı toplumlarda çalışkanlık ve işe/çalışmaya atfedilen önem son derece yüksekken, bazı toplumlarda ise tembellik ve işten kaçma/kaytarma ana karakteristik olarak ortaya çıkmaktadır”. “Meslek ahlâkı ise; bir mesleğin mensuplarının izlemesi gereken ahlâki ilkelere işaret etmektedir. Çalışma ahlâkı ve genel olarak iş ahlâkı ilkeleri ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılıklar taşırken, meslek ahlâkı ilkeleri genelde tüm dünyada benzer özelliklere sahip bulunmaktadır ve bir mesleğin icrasında uyulması gereken genel kurallara işaret etmektedir” (Özdemir, 2009:306).

Türkiye’de ahlak ve ilgili kavramların kullanımında çeşitli belirsizlikler mevcuttur. Öncelikle ahlak kelimesinin kullanımında bir çeşitlilik söz konusudur. Bu bağlamda ahlak bir norm standardı, bir dinî vecibe veya davranışları belirleyen genel bir çerçeve anlamında kullanılabilir. Ahlak kelimesi bu anlamları ayrı ayrı ifade etmek üzere kullanıldığı gibi bazen hepsini bir arada ifade edecek şekilde de kullanılabilir. Ahlak kavramının karmaşıklığına ek olarak iş ahlâkı kavramının da net bir anlam kümesine sahip olduğu söylenememektedir. Bu anlamda, iş dünyasının genel veya bazı sektör ve mesleklerinin kendine has ikilemelerinin bu muğlaklıkların kaynağı olduğu söylenebilir (Eğri ve diğ.,2010:43).

1990’lara ve özellikle 2000’lere kadar Türkiye’de iş etiği konusundaki gelişmeler yavaş ve seyrek, çünkü ABD’de gibi güçlü ve sistematik bir dış baskı, gerek medyadan gerekse tüketici ve çalışanlardan gelmemiştir. Örneğin, ABD’de Tüketici Hakları Bildirisi 1962’de çıkmış, Avrupa’da bu konular 1980 sonrası ciddi bir şekilde ele alınmışken, Türkiye’de Tüketicinin Korunma Yasası 1995’te kabul edilmiştir. Özellikle son on yılda ise daha ziyade büyük kuruluşlar iş etiği ve sosyal sorumluluk konularını “kurumsal” boyuta taşımıştır. Örneğin, “etik kod”lar geliştirilmiş, etik işletmenin bünyesinde kurumsallaştırılmıştır (TÜSİAD, 2009:70). Türkiye’nin 500 büyük şirketi üzerinde iş ahlâkı ve sosyal sorumluluk konusuna yönelik Bayrak tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada yöneticilere iş ahlâkı ve sosyal sorumluluğun nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Yöneticiler; “dürüstlük, kişisel sorumluluk, özsaygı, güven duymak, öz denetim, işbirliğine yatkın olma, itibar, inisiyatif kullanma, çevreyi koruma, bağlılık, sosyal uyum, alçakgönüllülük, hayırseverlik, tolerans, başkaları için risk üstlenme” gibi ahlaki değerleri önemli bulmuşlardır. (Ögüt ve diğ., 2008:166)

3. İş ve Meslek Ahlakının İş Yaşamındaki Önemi

Günümüzde iş yaşamının tanımlanmış normlar temelinde örgütlenmesi yaygın bir ihtiyaç haline gelmiştir. Özellikle kâr maksimizasyonu güdüsüyle hareket eden kimi firmaların, etik normları ihlal etmeleri küresel ölçekte çok yönlü bir

sorunlar demetinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Toplum sağlığını olumsuz etkileyen ürünlerin üretilmesi, ürün satışında kalite-fiyat dengesinin geri plana atılması, yanıltıcı reklamlar, müşteri tatmininin önemsenmemesi, genel olarak tüketici haklarının ihlali, vergi kaçakçılığı, rüşvet, kayıt dışı ekonominin güçlenmesine yol açan çeşitli usulsüzlükler, rakip firmaların toplumsal prestijini sarsıcı olumsuz propaganda, emeğin sömürülmesi, çalışanların ciddi sağlık sorunlarıyla baş başa bırakılmaları, kadınların iş yaşamında artarak yer almalarına bağlı olarak yaşanan cinsel taciz olayları, çevre felaketlerinin tetiklenerek ekolojik denge- nin bozulması ve sürdürülebilir kalkınma imkanlarını yok edici diğer sorumsuz eylem biçimleri bu sorunlar demetinin ana bileşenlerini oluşturmaktadır. İş ahlâkı alanında var olan derin boşluğu görünür kılan ve sıkça yaşanan sarsıcı skandallara kaynaklık eden bu sorunlar yumağı, sosyo-ekonomik süreçte iş ahlâkı temelinde ivedilikle yeniden yapılanma gereksinimine gönderide bulunmaktadır (İlhan, 2005:259).

Kavramsal olarak iş ahlakı, karmaşık moral çıkmazlarını inceleme ve çözümede ahlaki kuralları uygulama sanat ve disiplindir. İş ahlakı, bireylerin moral normlarının ticari işletmelerin faaliyetlerine ve amaçlarına nasıl uygulanabileceğidir. Bu nedenle işletme faaliyetlerinde; “Ne doğru, ne yanlış?”, “Ne iyi, ne kötü?” sorularını sorar. İşletme sorunlarında ahlaki çözümler, birden çok “doğru” seçeneği getirebilir ve bazen de hiçbir doğru seçeneği getirmeyebilir. İşletme olaylarındaki karmaşık moral sorunları anlama ve ele almada, bu sorunların temelini oluşturan ussal ve ahlaki nedenlerin araştırılması gerekli olmaktadır. Bu ayrı bir moral standardı değildir, ancak sistemin parçası olarak davranan ahlaki bireye işletme sorunlarını nasıl çözümleneceğinin incelenmesidir. Her ne kadar “iş ahlakı”nın kabul görmüş en iyi tanımı bulunmuyorsa da, ekonomik bireysel çıkarları toplum çıkarlarıyla uyumlaştıracak seçimleri yapmada ilke ve inançlara dayalı nedenlerin araştırılması ve yargıyı gerekli kıldığı ileri sürülebilir (Şahin ve Diğ.,2000:205).

Örgütlerin rasyonel olarak inşa edilebileceği ve yönetilebileceği varsayımı, geleneksel örgüt modelinin temel özelliklerinden biridir. Bu model, iş görenleri, örgütün mekanik bir parçası olarak görmekte ve iş görenlerin her türlü davranışının önceden belirlenmiş kurallara bağlı olarak gerçekleşebileceğini varsaymaktadır. Ancak, geleneksel örgüt paradigmasının örgütsel davranışa ilişkin bu ön kabulü, bilimsel verilerle desteklenmediği gibi büyük eleştirilere de maruz kalmıştır. Eleştirilerin önemli bir bölümünü, iş gören davranışlarının belirleyicisi olduğu öne sürülen yasal ve hukuki normların, her durumda planlandığı gibi gerçekleşmeyebileceği ve kimi durumda etik ilkelerle örtüşmeyeceği argümanları oluşturmaktadır (Özdemir, 2008:180).

Meslek hayatındaki etik dışı davranışların sonuçları, çok büyük olumsuz etkiler yaratabilir (Kutlu,2008).“ Baumhard, iş dünyasındaki kişilere etiğin ne ifade ettiğine ilişkin sorularına, doğru ile yanlış olarak hissettikleri davranışları, inançları, kanunlarının gerekleri ile davranışları arasındaki ilişkiler gibi cevaplar” almıştır (Velasques ve Diğ., 2014). Baumhard’a göre etik kavramı; birçok insanın hissettikleri ile etik arasındaki eşitliği kurma eğilimini ifade etmesine karşın, bu kavram, kişilerin duygularını izlemeye yönelik değildir. Kaldı ki kişilerin duyguları, doğruyu yapmaktan sapabilir. Aslında çoğu zamanda durum böyledir (Velasques ve diğ., 2014).

Meslek ahlakı; iş yaşamıyla ilgili iyi-kötü, doğru-yanlış ve haklı-haksız uygulamalarına ilişkin ilke, kural, değer ve düşüncelerdir. Ahlaki davranışlarla ilgili ilkelere ve standartlara dayalı yargılar; genellikle din ve felsefi düşünceden, kültürel değerlerden, yasalardan ve insan vicdanından kaynaklanmaktadır (Selimoğlu, 2014). Ancak, her mesleğin ahlakından bahsetmek kuşkuludur (İşseveroğlu:2013). IFAC’ın 8 numaralı taslak bildirisi etikle ilgili şu faktörleri önermektedir (Uyar, 2014);

a. Etiğin tanımı insan eylemleriyle ilgilidir,

b. Bireyler kendi davranışları hakkında bir yargıya varabilirler. Karar verme ve seçme hakkını kullanırlar,

c. Eylemler hakkındaki yargılara dayanan ahlaki prensipler ki: bazı değer yargılarına yol gösterici sistem önerir. Kısaca etik, doğru ve yanlış davranış teorisi; ahlâk ise onun pratiğidir. Meslek etiği; belirli bir meslek grubunun oluşturduğu ve koruduğu, onları belli bir şekilde davranmaya zorlayan ve kişisel eğilimlerini sınırlayan ile aralarında rekabet yaratan ilkeler bütünüdür. Muhasebe meslek etiği, meslek örgütü tarafından, muhasebe ile ilgili taraflarca benimsenen mesleki ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir. Muhasebede meslek etiği, meslek mensubunun bağımsızlığını, kendi kendini kontrolünü ve dürüstlüğünü ifade etmektedir (Yıldız, 2010).

Bu kavram, bu meslek mensuplarının faaliyetlerinin yürütülmesinde veya herhangi bir sebeple yürütülmediğinde; kanunlara uyma yanında, toplumun değer yargılarına da önem verilerek güvenilir bilgilerin topluma sunulması ve müşteriler, toplum, meslektaşlar ve meslek kuruluşları ile olan ilişkilerde uyulması gereken kurallar bütünüdür. Diğer meslekler gibi, bu mesleğinde kendine ait etik kuralları vardır. Bu kuralların bir bölümü hukuki çerçevede yasalaştırılmış, bir bölümü ise meslek örgütleri tarafından yazılı kurallara dönüştürülmüştür. Şüphesiz mesleğe yönelik toplumsal güveni korumak ve mesleğin kredibilitesini artır-

mak, muhasebe meslek mensuplarının etik değerlere sahip olmaları ile mümkün olabilir (Sakarya ve diğ., 2010).

Kısacası, muhasebe mesleğinde var olan yazılı etik kurallar önemlidir. Fakat ahlaki ikilemlerin ve çatışmaların çözümünde yeterli olamamakta ve daha çok bireysel düzeydeki ahlaki gelişim üzerinde durmaktadırlar. Etik teoriler ve ilkeleri tek tek ele alındığında, hiçbirisi ahlaki açmazlara yönelik en iyi çözüm sunabilen model olamamaktadır. Ancak hiçbir öneride bulunmamak veya etik kuralları uygulamak seçenekleri arasından, seçicilik modeli alternatifleri içerisinde karma modelin uygulanabilir hale getirdiği güvenli bir yol takip edilebilir. Bu modeller bazı rakip ilkelerden oluşmaktadır. Bunların karar verici bünyesinde bir araya getirilmesi kararın ahlaki olmasına olanak verir. Deneme-yanılma yönteminin aksine karar verici en azından, bu modellerin sunduğu, iyi bir başlangıç noktasından hareket etme şansına sahip olabilecektir (Toraman, 2014).

Muhasebe mesleğini icra eden meslek mensuplarının çalışmaları, toplumun çoğunu yakından ilgilendirmekte ve bu alanda çalışanlara birçok sorumluluğu yüklemiştir. Bu anlamda; işletmelerin yatırım kararları, vergilerin sağlıklı biçimde tahsil edilmesine kadar birçok faaliyet bu meslek mensuplarının düzenlediği ayrıntılı raporlar dayanarak yürütülmektedir. Bu raporlar iş dünyasının yanı sıra, bireysel yatırım kararlarından iş bulma süreçlerine kadar yaygın biçimde vatandaşları da ilgilendirmektedir. Bu gerekçelerle, bu mesleğin etkin sonuçlar yarattığı bir alanda güven duygusu, mesleki etik kavramının önemini ortaya çıkarmıştır. Muhasebe mesleğinde, etik ve ahlaksızlık bir yana etik ikilemler bile kabul edilemez bir durumdur. Kabul edilmelidir ki, muhasebe meslek etiği ilkeleri her durum için kuralları ortaya koymamaktadır. Öyle ki, bu meslek mensubu, yazılı bir ilkenin olmaması durumunda dahi, iyi çözümü üretebilecek ve herkesin kabul edebileceği değer yargılarını ortaya koyabilmelidir. İşte bu durumda kişisel, mesleki ve ahlaki nitelikler ortaya çıkmaktadır.

Etik açısından muhasebecinin en önemli kişisel niteliği, yansızlık ve dürüstlük olmalıdır. Bir muhasebecinin gerekli mesleki nitelikler ile tam donanımlı olduğu düşünülürse, uygun bir ahlak standardının oluşturulması diğer koşulların varlığı yardımıyla da zor olmayacaktır. Şayet meslek ahlakı, bir meslek mensubunun şahsi kontrolünü etkin biçimde sağlayabiliyorsa, bu onun sosyal sorumluluklarını ifasındaki tereddütleri ortadan kaldırdığı söylenebilir. Bu anlamda; meslek kuruluşları, bu meslek mensuplarını etik sorunlar nedeniyle cezalandırmaktan çok; mensupların etik davranışlarını üst düzeyde ve ahlak standartlarının iyileştirmesini sürdürme, bunun kontrolünü geliştirme ve etik davranışlarına rehberlik eder şekilde katkı vermesi beklenmektedir. Öte yandan, zaten zor koşullar ve yüksek

mali cezalar riski altında çalışmak zorunda olan meslek mensuplarının faaliyetlerinde bazı kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması ve en önemlisi mali müşavirlerin, mükelleflerine olan bağımlılıktan kurtarılması, büro standartlarının yanı sıra, iş hacimlerine bağlı olarak mükellef sayılarına ilişkin alınabilecek bir dizi tedbir meslek etiğinin etkin uygulanmasına yarar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

4. Uygulama

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Modernist yaklaşımlarda; yönetim faaliyetlerindeki şeffaflık, kurumsal sorumluluk ve müşteriler, çalışanlar ve toplumun etik anlayışı, her geçen daha da önem kazanmaktadır. Bu durum, mesleği icra edenlerin mükellefleri ile olan ilişkileri bakımından son derece hassas ve kritik bir konudur. Günümüzde; makro düzeyde; muhasebe meslek mensuplarının yasalar gibi, mesleki etiği önemsememeleri halinde ekonomik krizlere; mikro düzeyde ise, işlerini kaybetmeleri ve mükelleflerine de birçok konuda zarar verebilmeleri çalışmanın önemine işaret etmektedir.

Diğer yandan mesleki etik kavramı, mesleki ahlaka göre biçimlenirken, deontolojik etik ise kişilerin evrensel mutlak değerlerine göre şekillenmektedir. Bu anlamda deontolojik etik, var olmayandan hareketle genel kabul gören değerleri ortaya koymaya yöneliktir. Bu görüşe bakılarak, bu araştırma da; SMMM'lerin, mesleki algıları açısından etik algıları ve yaklaşımlarını deontolojik temelde ortaya koyma ve ayrıca daha ileri boyutta, deontolojik etiğin anlamına ve önemine de ulaşılması amaçlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Bu araştırma; mükelleflerin sektörel çeşitlikleri, demografik ve kültürel algılar, niteliksel farklılıklar ve rekabet olduğu değerlendirilmesi nedeni ile İstanbul'da yapılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla aynı ilde faaliyet gösteren SMMM'lerden, yaklaşık 1700 kişiye ulaşılarak 500 geçerli anket elde edilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak; ankette“ Üçlü Likert Ölçeği” temelinde, altı başlık altında toplam 35 önerme sunulmuş ve anketin birinci bölümünde 13 çoktan seçmeli soru ile de katılımcıların demografik özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacında, bu mesleği uygulayanlar açısından, mesleki tecrübe ile mükellef sayısının etik algılamada önemine işaret edilmiştir. Bu nedenle SMMM'

lerin *mesleki tecrübe ve mükellef sayısı* ile diğer önermeler arasında ilişkilerinin nasıl biçimlendiğine ilişkin aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Meslek mensupları muhasebe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uygulaması ile meslek mensupları kamu ve mükellef baskısı olmadan karar vermeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Meslek mensupları muhasebe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uygulamaları ile meslek içi eğitim ve seminerlerin artırılmasının etik ilkelerinin daha iyi algılanmasını sağlamaları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Meslek mensupları muhasebe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uygulamaları ile Türkiye’de meslek mensupları etik ilkelerine uymada yeterli özeni göstermeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Meslek mensupları muhasebe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uygulamaları ile etik ilkeleri konusunda toplumsal hassasiyetin artması meslek etiğinin gelişmesine olumlu katkı sağlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Meslek mensupları muhasebe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uygulamaları ile Türkiye’de muhasebe meslek etiği ile ilgili yeterli yasal düzenlemeler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₆: Meslek mensupları kamu ve mükellef baskısı olmadan karar vermeleri ile ahlaki değerlerin yasalara bağlanması oldukça zordur arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma evreninin, İstanbul’da seçilmesi daha fazla meslek mensubuna ulaşmayı sağlamıştır. Ancak, meslek mensuplarının bu ilin çeşitli bölgelerinde faaliyet göstermeleri, anket çalışmasının yürütülmesinde iletişim, ulaşım, zamanlama, maliyet ve çalışma motivasyonu gibi dört ayrı sınırlamaya neden olmuştur. Böylece; araştırmanın veri toplama aşaması, daha uzun bir zamanda ve ekstra emekle gerçekleştirilmiş ve çalışmanın diğer bölümleri de olumsuz yönde etkilenmiştir.

4.5. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma da; İstanbul’da, İSMMMO’na kayıtlı SMMM’ler arasından tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu maksatla, yaklaşık 1700 kişi üzerinden, biçimlendirilmiş ve geçerli kabul edilen 500 anket uygulanarak veriler elde edilmiştir. Veriler, SPSS programı ile analiz edilmiştir. Ankette kullanılan “Cronbach’s Alpha” değeri 0,716 olarak tespit edilmiş ve bu da anketin ölçeğinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.6. Katılımcıların Demografik Bilgilerinin Frekans Analizleri

Araştırmaya katılanların; %32,8'i 20 ila 30 yıl, %32,2'si ise 10 ila 20 arasında mesleki tecrübeleri bulunmaktadır. %10'nun ise 31 yılı aşkın süredeki mesleki tecrübesi dikkate alınır, katılanların oldukça deneyimli olduğu söylenebilir. Katılanların %26,4'lük bölümünün 51 ile 80, %26,2'lik bölümünün 31 ile 50 arasında mükellefleri bulunmaktadır. 81'in üzerinde mükellefe sahip sadece 81 SMMM (%16,2) varken, kalan 154'ü 30'un altında mükellefe sahip bulunmaktadır. Ülkemizde genel kabul görmüş esaslara göre, 30 ile 80 arası mükellef sayısı, SMMM'lerin faaliyetleri açısından ideal olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, katılanların %61,8'i, mükelleflerinin kendilerinden mali bilgi ve ne kadar vergi ödeyeceklerine dair bilgi istemlerine yönelik çalıştıklarını belirtirken; %18,6'sı vergisel, %17,6'sı ise mali bilgi temelinde bulduklarını belirtmişlerdir. SMMM'lerin %56,6'lık kısmı, mükelleflerin hesap sonuçlarına etik anlamda hiçbir etkileri olmadığını, %9'u tamamen, %32,6'sı ise sınırlı ölçüde etkide bulduklarını belirtmiştir. SMMM'lerin %48,6'sı mükelleflerini kişisel ilişkiler ile %46,6'sı ise tavsiyelerle mükellef edinebilmektedir.

4.7. Mükelleflerle İlişkilere Ait Bulgular ve Değerlendirilmesi

Katılımcıların mükellefleri ile muhasebe işlemlerinin dışındaki ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların; %58,6'sı iş hacminin %15'inden fazlasını oluşturan mükellefleri olmadığını, %38,6'sı ise bunun varlığından, %93,2'si mükellefleriyle ücret dışında borç-alacak ilişkisine girmediklerini, %5,8' ise farklı nedenlerle böyle bir ilişkiye girdiklerini, %3'ise mükellefleri ile mahkemelik olduklarını belirtmişlerdir. Aslında, iş hacmi yüksek olan mükellef ve borç durumu, SMMM'ler üzerinde baskı yarattığı düşünülmektedir. SMMM'lerin görev tanımı, bu mesleğin gereklerine ilişkin olsa da, katılanların %48,6'sı mükelleflerine ve işletmenin diğer işlevlerinde de katkıda sağlamaktadırlar. Bu katkı, mükellef beklentileri ve meslek mensuplarının ilişkilerini sağlam tutma konusundaki düşüncelerinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Tablo 1. SMMM'ler ve Haksız Rekabet Unsurları

	Haksız rekabet unsurları						Etkilenme derecesi					
	Evet (N/%)		Hayır (N/%)		Top. (N/%)		Evet (N/%)		Hayır (N/%)		Top. (N/%)	
Kaçak bürolar	336	67,2	164	32,8	500	100	339	67,8	161	32,2	500	100
Ruhsat kiralama	399	79,8	101	20,2	500	100	364	72,8	136	27,2	500	100
Şubeleşme	157	31,4	343	68,6	500	100	161	32,2	339	67,8	500	100
Her işi bünyesinde yapmaya çalışan çalışan denetim kurumları	205	41,0	295	59	500	100	232	46,4	268	53,6	500	100
Kalitesiz hizmet	334	66,8	166	33,2	500	100	389	77,8	111	22,2	500	100
Düşük fiyat	392	78,4	108	21,6	500	100	400	80	100	20,0	500	100
Reklam faaliyetleri	89	17,8	411	82,2	500	100	86	17,2	414	82,8	500	100

Tablo-1'e göre, katılanların %67,2'si kaçak büro faaliyetlerini haksız rekabet olarak değerlendirilirken, %32,8'ise olmadığını belirtmişken; yaklaşık %80'i ise ruhsat kiralamadan olumsuz yönde etkilendiklerini belirtmişlerdir. Tablodaki en dikkat çekici sonuç; katılanların %68,6'lık kısmının, şubeleşmenin yasal olmamasına rağmen, bunu haksız rekabete olarak görmemeleridir. Öte yandan, katılımcıların %59'u her işi bünyesinde oluşturmaya çalışan denetim kurumlarının haksız rekabete yol açmadığını, %41'i ise aksini düşünmektedirler. Kalitesiz hizmet, %66,8 oranında haksız rekabet olarak değerlendirilmektedir. Bilhassa katılımcıların %78,4'ü, ücret tarifelerinin altında fiyat uygulamalarından olumsuz yönde etkilendikleri görülmektedir. Araştırmaya katılanların %43'ü, ilan edilen tarifelerden ücretlerin tahsil edilmesi halinde haksız rekabetin önüne geçilmesinde önemli bir aşama kaydedileceğini düşünürken; %33,2'si bu sonucun kısmi bir önlem yaratabileceğini belirtmişlerdir. Katılanların %82,2'si sınırlandırılmış reklam faaliyetlerinin haksız rekabete yol açmadığını, %17,8'lik bölüm ise çeşitli hediyeler ya da bazı basılı materyaller ile reklam yasağının delindiğini düşünmektedirler. %6 'sı ise başka nedenlerin de haksız rekabete yol açtığı düşüncesiyle; vergi ödemeleri, gereğinden fazla meslek mensubunun varlığı, mali müşavirlerin

her branşta defter tutması, ücret tarifesindeki dengesizlikler, denetim eksikliği ve akraba ilişkileri konularına değinmişlerdir. Yukarı da yer alan haksız rekabet unsurlarından, SMMM'lerin ne derece etkilendikleri tablonun "etkilenme derecesi" bölümünde gösterilmiştir. Bu unsurların aynı zamanda, serbest muhasebeci ve mali müşavirler tarafından haksız rekabete yol açan unsurlar olarak da görülmektedir.

4.8. Gruplandırılmış Önermelerin Frekans Analizlerinin Değerlendirilmesi

Meslek etiği ile ilgili olarak; dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik, mesleki davranış ve genel etik olmak üzere soru formundaki altı gruba ait frekans analizi sonuçları ve değerlendirmeleri tablo 2, 3, 4, 5, 6 ve 7'de verilmiştir.

Tablo 2. Mesleki Dürüstlük Değerlendirmesi

	Katılmıyorum		Katılıyorum		Kararsız		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Türkiye'de meslek mensupları etik ilkelerine uymada yeterli özeni göstermektedir	232	46,4	155	31,0	113	22,6	500	100
Meslek mensupları mükelleflerin ve kamunun çıkarlarını eşit şekilde korumaktadır	150	30,0	275	55,0	75	15,0	500	100
Meslek mensupları etik ilkelerine ne kadar bağlı kalırlarsa mesleğe olan güven ve saygımlık da o kadar artar	39	7,8	453	90,6	8	1,6	500	100
Mükellefler meslek etiğine yeterli saygıyı göstermektedir	244	48,8	92	18,4	164	32,8	500	100

Tablo-2'ye göre; katılımcıların %46,4'ünün, Türkiye'de etik ilkelere yeterli özeni göstermediğini, %48,8'inin meslek etiğine yeterince saygı duyulmadığını; %55'nin ise mükellef ve kamu çıkarlarının eşit şekilde koruduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuç, beklentilerin aksine mükellef ile kamu arasındaki etik algısına ilişkin çelişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların %90,6'sı ise etik bağlılık konusunun önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu sonuç, beklentiye uygun olarak etik ilkelere bağlılığın güven ile ilişkisini desteklemektedir. Katılımcıların bu görüşü oldukça yüksek düzeyde desteklemelerine rağmen, tablodaki diğer sonuçlara dayanılarak, mesleki dürüstlük değerlendirmesinde tam bir fikir birliği içinde

olmadıkları görülmektedir.

Tablo 3. Tarafsızlık

	Katılmıyorum		Katılıyorum		Kararsız		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Meslek mensupları kararlarını dış etkenlerden etkilenmeden alabilmektedir.	127	25,4	294	58,8	79	15,8	500	100
Meslek mensupları yasalar çerçevesinde mükelleflerin hakkını korumaktadır	117	23,4	330	66	53	10,6	500	100
Meslek mensupları kamu ve mükellef baskısı olmadan karar vermektedirler	147	29,4	262	52,4	91	18,2	500	100
Türkiye’de etik ilkelerin yerleşmesi için firmaların üst yönetimlerinin de etik ilkeleri desteklemesi gerekir	7	1,4	451	90,2	42	8,4	500	100
Meslek mensupları yasaları mümkün olduğunca mükellefler lehine uygulamaktadır	153	30,6	199	39,8	148	29,6	500	100

Tablo-3’e göre, katılımcılar “kararlarını dış etkenlerden etkilenerek almadıklarını” ve “kamu ve mükellef baskısı” önermelerine (%58,8-%52,4) yaklaşık olarak benzeri oranlarında katılmışlardır. Bu sonuçlar, beklentinin aksine SMMM’lerin mesleki faaliyetlerinde dış çevreden etkilendiklerini göstermektedir. Katılımcıların, %66’sı **yasalar çerçevesinde** mükelleflerin haklarının korunduğunu düşünmektedirler. %39,8’i SMMM’lerin **yasaları mümkün olduğunca mükellefler lehine uyguladığını** düşünürken, %30,6’sı aksini savunmuşlardır. Bu konudaki kararsızlık oranı ise %29,6’dır. Oranlar arasındaki niceliksel yakınlık bize, SMMM’ler arasında, meslek mensuplarının yasaları mümkün olduğunca mükellefler lehine uygulayıp uygulamadığı konusunda bir fikir birliği olmadığını göstermektedir. Aynı sonuca dayanılarak, katılımcıların %90,2’sinin, etik ilkelerin yerleşmesi için tepe yönetimlerin de destekleyici gerektiğini düşünülmektedir.

Tablo 4. Mesleki Yeterlilik ve Özen

	Katılmıyorum		Katılıyorum		Kararsız		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Etik konusuna mutlaka eğitim-öğretim sürecinde yer verilmelidir	17	3,4	466	93,2	17	3,4	500	100
Meslek öncesi etik ilkeleri ile ilgili yeterli eğitim alınmaktadır	248	49,6	167	33,4	85	17,0	500	100
Meslek içi eğitim ve seminerlerin artırılması etik ilkelerinin daha iyi algılanmasını sağlar	45	9,0	433	86,6	22	4,4	500	100
Meslek mensupları kendilerini yeterince geliştirmektedir	105	21,0	259	51,8	136	27,2	500	100
Muhasebe ilke ve standartları tam ve doğru olarak uygulanmaktadır	219	43,8	167	33,4	114	22,8	500	100

Tablo-4'e göre, katılımcılar, *etik ilkelerinin bu mesleki eğitimler sırasında* (% 93.2-%86,6) yaklaşık olarak benzeri oranlarında katılarak, verilecek eğitimlerle gelişebileceğini düşünmektedirler. Bu konuda, TÜRMÖB' un düzenleyeceği seminerler ve mesleki gelişime ilişkin programların katkısı yadsınamaz. Ancak, bu sonuçlara göre; etik gelişimi ile ilgili eğitimin yetersizliğine yönelik %50'ye yakın oranda meslek mensupları fikir birliği içinde olmalarına rağmen; verilen eğitim seminerlerine de yeterli katılımın olmadığı da görülmektedir. Katılımcıların, %51,8'i kendilerini mesleki anlamda yeterince geliştirdiğini belirtmişlerdir. Bu sonuç, beklentilerin aksine çok düşük ve dikkat çekicidir. Katılımcıların sadece %27,8'i *muhasabe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uyguladıklarını* belirtmişlerdir. Bu sonuç, mesleki gelişim konusuna yeterince önem verilmediğini göstermektedir.

Tablo 5. Gizlilik

	Katılmıyorum		Katılıyorum		Kararsız		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Mükellefler ile ilgili bilgiler üçüncü şahıslara açıklanmaktadır	396	79,2	39	7,8	65	13,0	500	100
Mükelleflerin isteği doğrultusunda yasalarca öngörülen bilgiler verilmektedir	180	36,0	274	54,8	46	9,2	500	100
İlgili taraflara doğru ve yeterli bilgi verilmektedir	103	20,6	300	60,0	97	19,4	500	100
Meslek mensupları ilgili taraflara gerektiğinde bilgi vermektedir	20	4,0	444	88,8	36	7,2	500	100

Tablo- 5'e göre; katılımcılar bu önermeye %79,2 oranında katılmadıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuç, meslek mensuplarının, mesleki sırlarını saklamada etik davrandıklarını göstermektedir. Katılanlar, %54,8'i mükelleflerin isteğine yasalara uygun bilgileri verdiğini, %88,8'i ise eş zamanlı bilgi verdiklerini düşünmektedirler. Bu sonuçlar; mali bilgilerin tamamının yerine, gerekli bilgilerin açıklanması eğiliminde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %60'ı **taraflara doğru ve yeterli bilgi** verildiğini düşünmektedirler.

Tablo 6. Mesleki Davranış

	Katılmıyorum		Katılıyorum		Kararsız		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
SMMM'lerin meslekleri ile ilgili hem yasal hem de etik ilkelere uymaları oldukça önemlidir	6	1,2	475	95	19	3,8	500	100
Ahlaki değerlerin yasalara bağlanması oldukça zordur	70	14,0	313	62,6	117	23,4	500	100
Türkiye'de muhasebe meslek etiği ile ilgili yeterli yasal düzenlemeler yoktur	77	15,4	299	59,8	124	24,8	500	100
SMMM'ler ile mükellefler arasındaki ilişkiler zamanla etik davranışları etkiler	180	36,0	249	49,8	71	14,2	500	100
SMMM'lerin gelir düzeyi etik davranışları etkilemez	188	37,6	238	47,6	74	14,8	500	100

Tablo-6'ya göre; katılımcılar, bu gruptaki ilk önermeye %95 oranında katılmışlardır. Bu önermeye, meslek mensubunun 6'sının katılmaması ve 19'ununda kararsız kalmasının beklenen bir durum değildir. Ayrıca, ahlaki değerlerin yasaya bağlanması hususu akademik literatürden çok tartışılan konulardan biridir. Etik düzenlemelerin gerekliliğini savunanların yanında, bu yönde kişilik özellikleri ile ilişkilendiren yaklaşımlar da vardır. Öte yandan bu önermeye meslek mensuplarının %62,6'sı katılmış ve buna göre, kararsızların da etkisine bakılarak ahlaki değerlerin yasalara bağlanmasının oldukça zor olduğu söylenebilir. Üçüncü önermede, ikinci önermeyi destekleme eğilimindedir. Katılımcıların %49,8'i mükellefler ile geliştirilen ilişkilerin zamanla etik davranışları etkileyeceğini düşünmektedirler. Kararsızların her iki yöne etkisi dikkate alındığında dördüncü ve beşinci önermeler konusunda fikir birliğinin oluşmadığı görülmektedir.

Tablo 7. Genel Olarak Etik Algılama

	Katılmıyorum		Katılıyorum		Kararsız		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Meslek etiği, mesleki faaliyetlerin sürdürülmesi aşamasında ahlaki ve mesleki ilkelere göre hareket etme disiplini olarak kabul edilir	40	8,0	431	86,2	29	5,8	500	100
Meslek etiği muhasebe skandalları sonucu gündeme gelmiştir	92	18,4	235	47,0	173	34,6	500	100
SMMM'lere etik ilkelere uyulması noktasında toplumsal baskı yapılmaktadır	241	48,2	99	19,8	160	32,0	500	100
Ülkenin ekonomik gelişmişliği, etik gelişimi destekleyen başlıca faktörlerden birisidir	153	30,6	266	53,2	81	16,2	500	100
Etik ilkeleri konusunda toplumsal hassasiyetin artması meslek etiğinin gelişmesine olumlu katkı sağlar	8	1,6	458	91,6	34	6,8	500	100
Mükelleflerin finansal gücünün yüksek olması meslek etiği gelişimini olumlu yönde etkiler	147	29,4	265	53,0	88	17,6	500	100
Bürokratik engeller meslek etiği gelişimini yavaşlatır	126	25,2	260	52,0	114	22,8	500	100

Rekabetin artması meslek etiği gelişimini olumlu yönde etkiler	163	32,6	210	42,0	127	25,4	500	100
Önümüzdeki yıllarda meslek etiğindeki gelişmeler daha da iyiye gidecektir	52	10,4	327	65,4	121	24,2	500	100
Türkiye’de meslek etiğinin yerleşmesi için şirketlerin kurumsallaşmasının tamamlanması gerekir	82	16,4	382	76,4	36	7,2	500	100

Tablo-7’ye göre katılımcıların %86,2’si bu grubun ilk önermesine katılım göstermiştir. Meslek mensuplarının etik kavramının kaynağına bakışı ile ilgili olarak şu sonuç elde edilmiştir; %47 oranında ikinci önermeye katıldıklarını, kimi düzenlemelerin bazı problemlerin sonucunda ortaya çıktığı konusundaki inançlarını açıklamışlardır. Olumsuz görüş bildiren 92 meslek mensubu, etik düzenlemelerin bazı gereklerden ortaya çıkmış olabileceğini, ancak bu konudaki düzenlemelerdeki amacın problemlerin varlığını ortadan kaldırmaktan ziyade problemleri engellemeye yönelik olarak gelişmiş olabileceğini ifade etmişlerdir. SMMM’lerin %48,2’si toplumdaki ya da mükelleflerinden mesleki etik ilkelere uyulması hususunda herhangi bir baskıyla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Ülkenin ekonomik gelişmişliği ile etik gelişim arasında %53,2 oranında bir ilişki elde edilmiştir. Bu sonuç, SMMM’lerin, bir ülkedeki ekonomik gelişmişliğin, etik gelişimi destekleyen başlıca faktörlerden biri olduğunu düşündüklerini bize gösterdiği yönündedir. Katılımcıların %91,6’sı beşinci önermeye katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu veriler ışığında, SMMM’lerin, etik ilkeler konusunda toplumsal hassasiyetin artmasının meslek etiğinin gelişmesine olumlu katkı sağlayacağını düşündükleri görülmektedir.

Katılımcıların %53’ü altıncı önermeye katıldıklarını belirtmiştir. Bu veriler ışığında, SMMM’lerin, mükelleflerin finansal gücünün yüksek olmasının meslek etiği gelişimini olumlu yönde etkilediğini düşündükleri görülmektedir. Diğer yandan meslek mensuplarının %52’si bürokratik engellerin meslek etiği gelişimini yavaşlattığını söylemişlerdir. %42 Oranındaki grup rekabetin meslek etiği gelişimini olumlu yönde etkilediğini düşünürken, %32,6’sı olumsuz görüş bildirmişlerdir. Bu önermede kararsız olanların oranı %25,4’tür. Bu veriler ışığında çoğunluğun, rekabetin artması ile meslek etiği gelişimi arasında pozitif yönlü bir korelasyon olduğunu düşündüğü görülmektedir. Ancak önermeye katılan, katılmayan ve kararsız olan grupların oranları arasındaki niceliksel yakınlık göstermektedir ki, serbest muhasebeci ve mali müşavirler arasında konu ile ilgili

bir fikir birliği bulunmamaktadır. Yine bu konu ile ilişkili olarak meslek mensuplarının %65,4'ü bu grubun 9. Önermesi %76,4'lük kesim ise 10. önermeye olumlu görüş bildirmişlerdir. Çalışma da yer alan meslek mensupları bilhassa kurumsallaşmanın, uzun vadede meslek etiğinde gelişmeye sebep olacağını ifade etmişlerdir.

4.9. İlişkisel Analizler

Anketten seçilen 6 adet gruplandırılmış önermenin, meslek mensuplarının faaliyetlerini uygulamaları ile iş etik algıları arasındaki korelasyon analizine bakılarak yapılan değerlendirilmeler Tablo 8'de verilmiştir;

Tablo 8. Meslek Mensuplarının İş Etiği Algılarına İlişkin Korelasyon Katsayıları

Korelasyonlar							
Pearson Correlation	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	Mesleki tecrübeniz kaç yıldır
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).							
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).							
Meslek mensupları muhasebe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uygulamaktadır(a)		,000	-,045	,402**	-,060	-,163**	-,144**
Meslek mensupları kamu ve mükellef baskısı olmadan karar vermektedirler(b)			,110*	,029	,035	,049	,097*
Meslek içi eğitim ve seminerlerin artırılması etik ilkelerinin daha iyi algılanmasını sağlar(c)				,007	,205**	,018	,110*
Türkiye'de meslek mensupları etik ilkelerine uymada yeterli özeni göstermektedir(d)					-,061	-,188**	-,118**
Etik ilkeleri konusunda toplumsal hassasiyetin artması meslek etiğinin gelişmesine olumlu katkı sağlar(e)						,215**	,145**
Türkiye'de muhasebe meslek etiği ile ilgili yeterli yasal düzenlemeler yoktur(f)							,145**

Tablo-8 göre;

- 1- Mesleki tecrübe ile (a) önermesi arasında (-) ilişki vardır. Mesleki tecrübe arttıkça, meslek mensuplarının muhasebe ilke ve standartlarını tam ve doğru olarak uygulamakta olduğuna dair varsayıma katılım oranı azalmaktadır.
- 2- Mesleki tecrübe ile (b) önermesi arasında (+) ilişki vardır. Mesleki tecrübe arttıkça, meslek mensuplarının kamu ve mükellef baskısı olmadan karar verdiklerine dair varsayıma katılım oranı da artmaktadır.
- 3- Mesleki tecrübe ile (c) önermesi arasında (+) ilişki vardır. Mesleki tecrübe arttıkça, meslek içi eğitim ve seminerlerin artırılmasının etik ilkelerinin daha iyi algılanmasını sağlayacağı varsayımına katılım oranı da artmaktadır.
- 4- Mesleki tecrübe ile (d) önermesi arasında (-) ilişki vardır. Mesleki tecrübe arttıkça, Türkiye’de meslek mensuplarının etik ilkelerine uymada yeterli özeni gösterdiği varsayımına katılım oranı azalmaktadır.
- 5- Mesleki tecrübe ile (e) önermesi arasında (+) ilişki vardır. Mesleki tecrübe arttıkça etik ilkeleri konusunda toplumsal hassasiyetin artmasının meslek etiğinin gelişmesine olumlu katkı sağlayacağı varsayımına katılım da artmaktadır.
- 6- Mesleki tecrübe ile (f) önermesi arasında (+) ilişki vardır. Mesleki tecrübe arttıkça ülkemizde muhasebe meslek etiği ile ilgili yeterli yasal düzenlemelerin olmadığı varsayımına katılım oranı da artmaktadır.

Mükellef sayısı ile tabloda yer alan önermeler arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Sadece iki önerme ve toplam mükellef sayısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Tablo 9. Meslek Mensuplarının Kararlar ile Yasalar Arasındaki Korelasyon Kat-sayısı

Korelasyonlar			
PearsonCorrelation **. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed). *. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).	(a)	(b)	(c)
Meslek mensupları kamu ve mükellef baskısı olmadan karar vermektedirler(a)		-,117**	-,102*
Ahlaki değerlerin yasalara bağlanması oldukça zordur(b)			-,089*

Tablo-9' a göre; mükellef sayısı ile (a) önermesi arasında (-) ilişki vardır. Mükellef sayısı arttıkça, meslek mensuplarının kamu ve mükellef baskısı olmadan karar verdikleri varsayımına katılım oranı azalmaktadır. Mükellef sayısı ile (b) önermesi arasında (-) ilişki vardır. Mükellef sayısı arttıkça, ahlaki değerlerin yasaya bağlanmasının oldukça zor olduğu varsayımına katılım azalmaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Yasa ile ahlakın aynı kavram olmadığı çalışmada anlaşılacakla beraber, yasaların düzenlenmediği ancak ahlak kurallarına dayanan birçok insan davranışı vardır. Yasalar, dışsal, ahlak ise içsel davranışlara yöneliktir (AHA, 2014). Bu anlamda, iş ahlakı, işe yönelik davranışları ile ilgilidir. Bu davranışlarda neyin doğru ya da yanlış olduğunu belirleyen ve temelde toplumsal ve mesleki inançlar çerçevesinde biçimlenmiş ilkeler ve kurallar vardır. Ancak, bireysel iyi niyetlere dayansa da genel anlamda bireysel davranışlar işletmedeki ahlaki sorunları çözmede yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, tüm organizasyonel paydaşların da içinde bulunduğu, karşılıklı iyi niyet ve hoşgörü ile birliktelik içinde, planlı bir organizasyonel çaba ile iş ahlakının kurumsallaştırılmasının önemi bir kez daha ortaya konulmuştur. Alchian ve Deme (1972) organizasyonu bir çiçeğe benzeterek, parçalarının birinin zarar görmesi onun güzelliğine gölgeleyebileceğini değerlendirmektedir. Bu yüzden, benzeri şekilde paydaşlarının davranışları, herkesi etkileyebilecektir. Fama(1980)'nin de ifade ettiği gibi örgüt içinde yer alan herkes kendi davranışlarından sorumludur.

Çalışmamızda elde edilen dikkat çekici sonuçlardan biri, muhasebe bürolarında sergilenen meslek etiğinin, yasalardan çok az etkilendiği yönde olmuştur. Örneğin; tabela ölçü ve içeriklerinin belli standartlar ile biçimlendirilmiş olmasına rağmen neredeyse dileyenin bulduğu duvar ölçüsüne göre şekillendirdiği tabela uygulamaları mevcuttur. Çalışmamızda tabela ölçü ve içeriği TÜRMOB'un belirlediği standartlardan çok meslektaşlardan gelebilecek şikayetlerin daha etkili olduğu görülmüştür. Benzer durumlar kartvizitler, mükelleflere gönderilen çeşitli yazılar içinde geçerlidir.

Gözlemlenen tüm olumsuzluklara rağmen; işletmeciliğin en önemli işlevlerinden biri olan muhasebenin, mesleki anlamda ulusal ve uluslararası biçimlendirilmiş davranış kuralları bulunmaktadır. Bu kuralların yerleştirilmesinde ve uygulanmasında TÜRMOB'un garantör rolü vardır. Bu kurum gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, mesleki etiğin uygulanması konusunda da bir dizi önlemler almış ve uyguladığı pek çok eğitim ve seminerler ile etik bilincinin yerleşmesi ve korunmasında etkili rol oynamıştır. Bu bağlamda yapılan araştırmada aşağıdaki sonuçlar tespit edilmiştir;

a. Mesleki etiğin fiili uygulanırlılığı konusunda hala ciddi sorunlar bulunmakta-

dır. Bu anlamda meslek mensupları arasında güven problemleri bulunmaktadır. Meslek mensuplarının önemli bir kısmı bu sorunların daha etkili önlemler ve eğitimler ile çözülebileceğini düşünürken toplumsal algının da önemine değinmişlerdir.

b. Ayrıca meslek mensuplarının önemli bir kısmı, mevcut düzenlemelerin ve yasaların hala yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda oda denetimlerinin yanı sıra kurumsal (TÜRMOB) denetim mekanizmalarının daha iyi işletilmesi de düşünülmektedir.

c. Mesleki tecrübe ile etik davranış arasında ilişkinin tespit edilememesi, etik dışı davranışların her yaş ve tecrübe kesiminde de yaşanabileceğini göstermektedir. Dolayısı ile iş ahlakı sadece genç meslek mensuplarının sorunu değildir.

d. Ayrıca mükellef sayısı ile etik ilişki arasında negatif bir ilişkinin tespit edilmesi, kazancın ahlak ile ilişkili olmadığını göstermektedir.

e. Meslek mensuplarının önemli bir kısmı, mesleki faaliyetlerinin serbest piyasa koşulları içinde şekillendiğini düşünürken, garantör mekanizmalarında kurgulanmasından yana oldukları görülmektedir.

f. Son olarak araştırma ile SMMM'lerin mükellef baskılarına karşı önemli ölçüde direnç gösterdiklerini, ancak aynı oranda defter kaybetme konusunun varlığı tespit edilmiştir.

Global bakışla, dünyanın birçok ülkelerinde olduğu gibi, uzun yıllardır iş ahlakı ile ilgili tartışmalar, ülkemizin de önemli konuları arasındadır. Uluslararası işletmecilik faaliyetlerimizin gelişmeye başlaması ve tüm küresel etkilerin yanı sıra; sosyal anlamda yaşanan dönüşümler, mevcut ahlak kavramına olan yaklaşımların yeni sorunsallar karşısında yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. İş ahlakı kavramı; son zamanlarda üzerinde her ne kadar sıklıkla çalışılan bir konu olsa da, ülkemizde yeni gelişmeye başladığı ve kurumsallaşabilme sürecinde yaşadığımız sıkıntılar nedeniyle, hala pek çok alanda sorunları da içermektedir. İş yaşamında, ekonomik, sosyal ve diğer tüm gelişme ve değişimlerde, bu konunun uzun yıllar daha gündemden düşmeyeceği görülmektedir.

Bu anlamda, tepe yönetimin ahlak anlayışı ve yaklaşımı, tüm paydaşların davranışlarının biçimlenmesinde etkili olacaktır. Ayrıca, tepe yönetim, kendisinin de içinde bulunduğu bireysel içsel denetim olarak, etik algısını kurum kültürünün içine yerleştirmede süreci, güvene dayalı bir profesyonel yönetim anlayışı oluşturmayacaktır.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular doğrultusunda, muhasebe bürolarında; “toplam kalite” kavramı gibi akademik literatürde yer almayan “toplam etik” kavramından da söz edilmesi gerektiğine inanmaktayız.

Kaynakça

- AHA (2014), *The Human Basis of Laws and Ethics, The Source Of Morality*, American Humanist Association, http://americanhumanist.org/humanism/The_Human_Basis_of_Laws_and_Ethics
- BBC, *What Is Ethic*, www.bbc.co.uk/ethics. (Erişim:04/08/2013)
- GÜNEY S, ÇINAR O. (2012), *Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Etik Algıları, Erzurum Örneği*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 2, s.92.
- DEMİR B.,(2012), *Muhasebeye Yön Veren Gelişmeler ve Meslek Yüksek Okullarında Verilen Muhasebe Eğitimine Yansımaları*, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Kasım 2012, Cilt:1, sayı:4, Makale:13
- DIFFEN (2014), *Ethics vs Morals, Examble of a Conflict Between Ethics and Morals*, www.diffen.com/difference/Ethics_vs_Morals (Erişim:13/08/2013)
- EĞRİ T., SUNAR L.,(2010), *Türkiye'de İş Ahlakı Çalışmaları, Mevcut Durum ve Yönelimler*, İGİAD, Cilt:3, Sayı:5, Mayıs 2010
- FERREL O.C. ve Diğ.(2014), *Historical Developments of Business Ethics: Then to Now*, <http://danielsethics.mgt.unm.edu> (Erişim: 21/04/2014)
- GÖK S.,(2010), *Çalışma Yaşamında İş Etiği, Bir Alan Araştırması*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (57) 2010
- GÜNDÜZ M.,(2010), *Ahlak Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara
- GÖKGÖZ A.,(2012), *Küresel Finansal Krizin Muhasebe Temelli Nedenleri Bağlamında Kurumsal Yönetim Ve Muhasebe Meslek Etiğinin Önemi*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:26, Sayı:3, <http://asosindex.com/journal-article-abstract?id=21869> (Erişim:29/07/2014)
- İLHAN S.,(2005) *İş Ahlakı, Kurumsal Bir Yaklaşım*, Afyon Kocatepe Ün., Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2)2005
- İŞSEVEROĞLU G.,(2013), *Meslek Ahlakı*, <http://www.kigem.com/meslek-ahlaki.html>
- KISAKÜREK M., ve ALPAN N., (2010), *Muhasebe Meslek Etiği ve Sivas İlinde Bir Uygulama*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:47
- KURNAZN., ve Diğ. (2010), *Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Mesleği İle İlgili Etik Dışı Davranışlara İlişkin Algı Analizi: Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Örneği*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:46, <http://asosindex.com/journal-article-abstract?id=16029> (Erişim:05/03/2014)
- KUTLU, Hüseyin Ali (2008), *Muhasebe Meslek Mensuplarının Etik İkilemleri ve Bir Araştırma*, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:63, Sayı:2, <http://asosindex.com/journal-article-abstract?id=3984> (Erişim: 26/12/2013)
- ÖDEMİR M. (2008), *Kamu Yönetiminde Etik*, ZKÜ, Sosyal bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:7, Zonguldak.
- ÖGÜT A., KARABACAK A., (2008), *Küreselleşme Sürecinde Türk İş Kültüründe*

- Yaşanan Dönüşümün Boyutları*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (23)2008
- ÖZDEMİR S.,(2009), *Günümüz Türkiye'sinde Akademik İş Ahlakı Kavramına Genel Bakış*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın no:2009-23
- ÖZGENER, Ş. (2004). *İş Ahlakının Temelleri, Yönelimsel Bir yaklaşım*. Ankara: Nobel Yayın.
- PRITCHARD M.S.(2014), *What Is Ethic*, Online Ethics Center For Engineering And Research, www.onlineethics.org (Erişim:04/04/2014)
- SAKARYA Ş. ve Diğ.(2010), *Türkiye'de Muhasebe Meslek Etiğine Yönelik Düzenlemeler ve Meslek Mensupları Tarafından Algılanması Üzerine Bir Alan Araştırması*, KMÜ, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12 (18), s.52
- SELİMOĞLU, S.K.(2014), *Muhasebe Meslek Ahlakı (Etik) Yaklaşımı*, archive.ismmmo.org.tr (Erişim:18/02/2014)
- SELVİ Y.,(2014), *Uluslararası Muhasebeciler Federasyonunun Finansal Ve Yönetim Muhasebesi Komitesi'nin Sidney Toplantısından Notlar*; <http://archive.ismmmo.org.Tr/docs/malicozum/58MaliCozum/19-58> (Erişim:05/10/2013)
- SEVİĞ S., (2014), *Meslek Etiği*, <http://www.muhassebeogretmeni.com/muhassebe-etigi.html>
- ŞAHİN A., DEMİR M.H.,(2000), *Yönetici İkilemi, İş Ahlakı*, Muğla Ün. SBE Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Güz 2000
- TORAMAN C.(2014), *Muhasebe Denetiminde Etik ve Enron Örneği*, archive.ismmmo.org.tr (Erişim:12/07/2014)
- TÜSİAD (2009), *Dünya'da ve Türkiye'de İş Etiği ve Etik Yönetimi*, Yayın No:T-2009/06-462, Haziran 2009
- USTA S.,(2010), *Kamu Görevlisinin Etik Amaç ve Yükümlülüğüne Yönelik Bir Değerlendirme*, Türk İdare Dergisi, Sayı:468
- UYAR S.(2014), *Muhasebe Mesleğinde Etik İlgili Düzenlemeler*, www.muhassebetr.com (Erişim:14/05/2014)
- VELASQUES M. ve Diğ.(2014), *What Is Ethic*, SantaClaraUniversity, www.scu.edu/ethics/practicing/decision (Erişim: 09/06/2014)
- WISEGEEK (2014), *What Is The Difference Between Ethics And Morals?*,www.wisegeek.org/what-is-the-difference-between-ethics-and-morals.htm (Erişim: 10:04/2014)
- YALÇIN, S.(2011), *Muhasebe Meslek Mensupları ve İşletmelerin Etik Konusunda Tutumları: Türkiye Araştırması*, Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı:52, <http://asosindex.com/journal-article-abstract?id=15695> (Erişim:16/06/2014)
- YILDIRIM G ve KADIOĞLU S.,(2007), *Etik ve Tıp Etiği Temel Kavramları*, C.Ü. Tıp Fak. dergisi, 29(2)7-12
- YILDIZ G.(2010), *Muhasebe Mesleğinde Melek Etiği ve Kayseri İl Merkezinde Bir Uygulama*, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:36, s.160.

BULANIK KÜMELEME ANALİZİ ile İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİNİN (İBBS) MALİ DEĞİŞKENLERE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Necati Alp ERİLLİ*

ÖZET

Avrupa Birliği; üye ülkelerin ulusal kalkınma düzeylerinin yanı sıra, bölgesel kalkınma politikalarının da geliştirilmesi amacıyla ülkelerin alt bölgelere ayrılarak bölgesel bazda istatistiklerinin tutulması konusunda çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda Türkiye’de; Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olmak üzere 3 alt bölgeye ayrılarak, bölgesel istatistikler toplanmaya ve geliştirilmeye başlanmıştır.

Bulanık Kümeleme yaklaşımı, kümeler birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmıyorsa ya da üyeliklerinde bazı birimler küme üyeliğinde kararsızsa uygun bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Bulanık Kümeler, kümedeki birimin üyeliği olarak tanımlanan 0 ile 1 arasındaki her birimi belirleyen fonksiyonlardır. Birbirine çok benzeyen birimler aynı kümede yüksek üyelik derecesine göre yer alırlar. Burada amaç; bu göstergeler bakımından aynı özellikleri taşıyan homojen il gruplarının tespit edilmesidir.

Bu çalışmada, bulanık kümeleme analizinde sıkça kullanılan bulanık c-ortalamalar (FCM) yöntemi kullanılarak, İBBS Düzey-2 ve Düzey-3 bölgeleri mali göstergeler yardımıyla gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılmıştır. Elde edilen sonuçların, birbirleri ile korelasyonu incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulanık Kümeleme, Düzey-2, Düzey-3, İBBS

* Yrd.Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi,İİBF, Ekonometri Bölümü, aerilli@cumhuriyet.edu.tr

CLASSIFICATION OF STATISTICAL AREA UNITS (SCTU) ACCORDING TO FINANCIAL VARIABLES WITH FUZZY CLUSTERING ANALYSIS

ABSTRACT

European Union has started works on keeping regional statistics to develop regional development politics as well as national development levels of member countries by dividing countries into sub regions. In line with these works, Turkey has been divided into three sub regions as Level 1 , Level 2 and Level 3 and regional statistics have begun to be collected and developed.

Fuzzy Clustering approach comes out as a suitable method if the clusters are not separated from each other prominently or if some of the members are indecisive about being a member of the cluster. Fuzzy clusters are functions that determine each unit between 0 and 1 defined as the membership of the unit. Units which are very similar take part in the same cluster according to high membership degree. The purpose here is to determine homogenous city groups that have the same characteristics in terms of these indicators.

This study has used fuzzy c-means (FCM) method which is used frequently in fuzzy clustering analysis and has classified SCTU Level-2 and Level-3 regions through financial indicators. The results have been examined and interpreted in terms of their correlation with each other.

Key Words: *Fuzzy Clustering, Level-2, Level-3, SCTU*

GİRİŞ

Avrupa Birliği için üye ülkelerin ulusal kalkınma düzeylerinin yanı sıra, bölgesel kalkınma politikaları da çok büyük bir öneme sahiptir. AB’nce üye ülkelere, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltabilmek ve bölgelerin refah düzeylerini geliştirebilmek amacıyla finansal kaynaklar sağlanmaktadır. Bölgesel düzeydeki ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla AB, artan bir şekilde çeşitli düzeylerde bölgesel istatistiklere gerek duymaktadır.

Türkiye Avrupa Birliği’ne aday üye bir ülke olarak her alanda olduğu gibi istatistiki alanda da Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmaktadır (Taşkan, 2006).

Bu bağlamda aday üye ülkelerce hazırlanması gereken ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması olarak adlandırılan sınıflama 2001 yılı içerisinde TÜİK ve DPT tarafından hazırlanmış olup Bakanlar Kurulu’nun 2002/4720 sayılı Kararı ile 22 Eylül 2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

İBBS AB’nin talepleri doğrultusunda, Ulusal Programa dahil edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye tarafından hazırlanması gereken “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”, Bakanlar Kurulu tarafında 13 Mart 2001 tarihinde kabul edilmiş ve 24 Mart 2001 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İBBS’nin hazırlanmasındaki başlıca amaçlar; bölgesel istatistiklerin toplanması ve geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi, Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun, karşılaştırılabilir bir istatistiki veri tabanı oluşturulmasına katkıda bulunacak temel göstergeleri ortaya koymak şeklinde sıralanabilir.

Genel olarak İBBS’ler hazırlanırken iki ana ölçüt göz önüne alınmıştır: Her bir üst düzeyin kendi içinde alt düzey birimlerinin birleştirilerek oluşturulması zorunluluğu ve bölgesel birimlerin birbirleri ile coğrafi sınırlar bakımından bütünlük oluşturacak bir süreklilik içinde olmaları (Taşkan, 2006).

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması’na göre; Düzey 1 olarak 12, Düzey 2 olarak 26 ve Düzey 3 (iller) olarak 81 İstatistiki Bölge Birimi tanımlanmıştır.

İBBS oluşturulurken önce illerin Düzey 3 olmasına karar verilmiştir. Bunun üç temel nedeni vardır. Türkiye’de temel idari birimlerin illerden oluşması, istatistiki verilerin çoğunlukla il bazında derlenmesi (Nüfus, tarım, sanayi vb.) ve AB’ye üye ülkelerdeki NUTS 3 birimlerinin nüfus büyüklüğü ve ele alınan birim sayısı ile göz önüne alındığında Türkiye için iller uygun olmasıdır.

Düzy 3'lerin tanımlanmasının ardından Düzy 2'ler belirlenmiştir. NUTS 2 bölgeleri AB yardımlarından en fazla yardımı alacak olan geri kalmış bölgelerin belirlendiği birim olduğundan Düzy 2'lerin belirlenmesi sırasında, ortak sorunlara sahip, sosyoekonomik ve kültürel olarak birbirine yakın ve coğrafi olarak benzer özellikler gösteren illerin gruplandırılmasına özen gösterilmiştir. Tablo.1'de Düzy-2 bölgeleri ve merkez illeri verilmiştir.

Tablo.1 Düzy-2 Bölgeleri

Kod	Düzy 2	Kod	Düzy 2
TR10	İstanbul	TR71	Kırıkkale
TR21	Tekirdağ	TR72	Kayseri
TR22	Balıkesir	TR81	Zonguldak
TR31	İzmir	TR82	Kastamonu
TR32	Aydın	TR83	Samsun
TR33	Manisa	TR90	Trabzon
TR41	Bursa	TRA1	Erzurum
TR42	Kocaeli	TRA2	Ağrı
TR51	Ankara	TRB1	Malatya
TR52	Konya	TRB2	Van
TR61	Antalya	TRC1	Gaziantep
TR62	Adana	TRC2	Şanlıurfa
TR63	Hatay	TRC3	Mardin

Son olarak Düzy 1'lerin oluşturulmasında da bu ölçütler göz önüne alınmış ve Düzy 2 bölgelerinin bir araya getirilerek kendi aralarında gruplandırılması ile Düzy 1'ler hazırlanmıştır.

Tablo.2 Düzy-1 Bölgeleri

Kod	Düzy-1
TR1	İstanbul
TR2	Batı Marmara
TR3	Ege
TR4	Doğu Marmara
TR5	Batı Anadolu
TR6	Akdeniz
TR7	Orta Anadolu
TR8	Batı Karadeniz
TR9	Doğu Karadeniz
TRA	Kuzeydoğu Anadolu
TRB	Ortadoğu Anadolu
TRC	Güneydoğu Anadolu

Sonuç olarak, topluluğun yapısal fonlarına temel teşkil eden, bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi ve uyumlu hale getirilmesinin yanı sıra bölgelerin sosyoekonomik analizlerinin yapılmasına olanak sağlayan istatistiki bölgeler hazırlanmıştır. Örnek olarak Batı Karadeniz bölgesine ait Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 bilgileri Tablo.3’de verilmiştir.

Tablo.3 Batı Karadeniz İBBS

Kod	Düzey-1	Düzey-2	Düzey-3
TR8	Batı Karadeniz		
TR81		Zonguldak	
TR811			Zonguldak
TR812			Karabük
TR813			Bartın
TR82		Kastamonu	
TR821			Kastamonu
TR822			Çankırı
TR823			Sinop
TR83		Samsun	
TR831			Samsun
TR832			Tokat
TR833			Çorum
TR834			Amasya

Bulanık Kümeleme Analizi

Bu yaklaşımda, kümeler birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmıyorsa ya da üyeliklerinde bazı birimler küme üyeliğinde kararsızsa uygun bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Bulanık Kümeler kümedeki birimin üyeliği olarak tanımlanan 0 ile 1 arasındaki her birimi belirleyen fonksiyonlardır. Birbirine çok benzeyen birimler aynı kümede yüksek üyelik derecesine göre yer alırlar (Erilli, 2009).

Diğer kümeleme yöntemlerine benzer olarak Bulanık Kümeleme de uzaklık ölçümlerine dayanır. Bu uzaklık ölçütlerinden hangisinin seçileceği küme yapısına ve kullanılan algoritmaya bağlıdır. Bulanık Kümelemenin kullanışlı bazı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- i. Yorum açısından kullanışlı olan üyelik değerleri sağlar.
- ii. Uzaklık kullanımı konusunda esneklik.
- iii. Üyelik değerlerinin bazıları bilindiğinde sayısal optimizasyonla birleştirilebilir (Naes ve Mevik, 1999).

Bulanık Kümelemenin klasik kümeleme yöntemlerine göre avantajı, veri hakkında daha detaylı bilgi vermesidir. Diğer taraftan dezavantajları da vardır. Çok sayıdaki birey ve küme durumunda çok fazla çıktı olacağından, özetlemek ve bilgiyi tasnif etmek zordur. Ayrıca bulanık kümeleme algoritmaları genellikle karmaşık yapıdadırlar ve daha çok belirsizlik söz konusu olduğunda kullanılır (Şahinli, 1999).

Bulanık C-Ortalamalar (BCO) Algoritması

Bulanık C-Ortalamalar algoritması, amaç fonksiyonuna dayanan bütün kümeleme tekniklerinin temelini oluşturmaktadır. Bezdek (1974) tarafından geliştirilmiştir. BCO algoritması sonuçlandırıldığında, p boyutlu uzaydaki noktalar küresel bir şekil halini alır. Bu kümelerin yaklaşık olarak aynı boyutta olduğu varsayılır. Her bir kümeyi, küme merkezleri temsil eder ve bunlara prototip denir. Uzaklık ölçüsü olarak veriler ile küme merkezi arasındaki Öklid uzaklığını kullanır.

$$d_{ik} = d(x_i, v_k) = \left[\sum_{t=1}^p (x_{ji} - v_{jk})^2 \right]^{\frac{1}{2}}$$

Burada x_i gözlem değerinin koordinat sistemindeki konumunu, v_k ise küme merkezini simgelemektedir.

Bu tekniğin uygulanabilmesi için küme sayısının ve bireylerin kümeye üyelik derecelerinin önceden bilinmesi gerekmektedir. Bu tür parametrelerin önceden bilinmesi zor olduğundan, bu değerler deneme yanılma yoluyla ya da geliştirilen bazı tekniklerle bulunabilir.

Bu kümeleme yöntemi için kullanılan amaç fonksiyonu şu şekildedir:

$$J(u, v) = \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^c u_{jk}^m \|x_{ji} - v_{jk}\|^2$$

Bu fonksiyon ağırlıklandırılmış en küçük kareler fonksiyonudur. n parametresi gözlem sayısını, c ise küme sayısını gösterir. u_{jk}^m ise k. kümedeki x_j 'nin üyeliği, $J(u, v)$ değeri ise tüm ağırlıklandırılmış hata karelerinin toplamının bir ölçüsüdür (Sintas vd., 1999).

Eğer $J(u, v)$ fonksiyonu c'nin her değeri için minimize edilecek olursa, diğer bir deyişle v_i 'lere göre 1. dereceden türevi alınıp 0'a eşitlenirse BCO Algoritmasının prototipi şu şekilde olacaktır;

$$v_{jk} = \sum_{j=1}^n u_{jk}^m \cdot x_{ik} \quad \frac{1}{\sum_{j=1}^n u_{jk}^m}$$

BCO Algoritması için gerekli adımlar ise şu şekildedir:

Adım 1: Başlangıç değerlerini belirle: Küme sayısı c , bulanıklık indeksi m , işlem bitirme kriteri ε ve üyelik dereceleri matrisi U veya V küme prototiplerini rasgele üretilir.

Adım 2: U küme prototiplerinin rasgele üretildiği varsayılırsa bu değerleri kullanarak üyelik dereceleri matrisini hesaplanır.

$$u_{jk} = \left[\sum_{j=1}^c \left(\frac{d_{ji}}{d_{jk}} \right)^{\frac{2}{m-1}} \right]^{-1}$$

Adım 3: Adım 2 eşitliğine göre U küme prototiplerini güncellenir.

Adım 4: $\|U^{(t)} - U^{(t-1)}\| \leq \varepsilon$ ise iterasyon durdurulur, aksi takdirde Adım 2'ye geri dönlür.

BCO Algoritması uygulandıktan sonra hangi bireyin hangi kümeye gireceğine karar vermek için üyelik dereceleri kullanılır. Her bir bireyin hangi kümeye olan üyeliğinin en büyük olduğuna bakılır ve bu bireyler o kümeye dâhil edilir. Ancak her bir birey diğer kümelere de belli bir üyelik dereceleri ile girebilir.

BCO Algoritmasının sonucu başlangıçta rasgele üretilen değerlere oldukça bağlıdır. Bu yüzden rasgelelikten kaynaklanan problemleri ortadan kaldırmak için çeşitli algoritmalar geliştirilmiştir ve geliştirilmeye devam edilmektedir.

BCO, küme merkezlerini ve her veri noktası için üyelik derecelerini iterasyon yöntemi ile günceller ve küme merkezlerini veri seti içinde olması gereken yere taşır.

Küme merkezlerinin ilk yerleri, başlangıçta değeri rasgele atanan U matrisi kullanılarak oluşturulduğu için, BCO optimal sonuca yaklaşmayı garanti etmeyecektir (Sintas vd., 1999).

Performans; merkezlerin başlangıç yerlerine bağlıdır. Daha güçlü bir yaklaşım için aşağıda tanımlanan iki yol vardır.

- i. Tüm merkezleri tanımlamak için bir algoritma kullanmak.
- ii. BCO'yı farklı başlangıç merkezleri ile tekrarlı olarak çalıştırmak (Yeniden Başlama Stratejisi).

Bulanık Kümeleme Geçerlilik İndeksleri

Kümeleme Analizi, benzer nesnelere aynı gruplara yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Birçok kümeleme algoritması küme sayısının önceden bilinmesini gerektirir. Gerçek verilere dayalı çalışmalarda; araştırmacının küme sayısı hakkında ön bilgisinin olmaması, bulunan küme sayısının gerçek küme sayısından az ya da çok olup olmadığının bilinmemesine yol açmaktadır. Optimal küme sayısının belirlenme işlemlerine genel olarak Küme Geçerliliği (Cluster Validity) adı verilmektedir. Böylece kümeleme işlemleri yapıldıktan sonra bulunan küme sayısının doğruluğunu tespit edilebilmektedir (Erilli, 2009).

Veriler iki boyutlu uzayda olduğunda küme sonuçlarını görsel olarak yorumlayarak küme sayısına karar verilebilmektedir. Ama uzaydaki boyut sayısı arttıkça görsellik zorlaşmakta ve geçerlilik indekslerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak, kümeleme değeri ve en uygun kümeleme planlaması için iki kriterden bahsedilebilir.

1.Yoğunluk: Küme elemanlarının birbirlerine yakınlıklarını ölçer. Buna en iyi örnek olarak varyansı verebiliriz.

2.Ayrılma: İki kümenin birbirlerinden ne kadar ayrıldıklarını gösterir. İki farklı küme arasındaki mesafeyi ölçer.

Literatürde birçok bulanık kümeleme analizi geçerlilik indeksi kullanılmaktadır (Bezdek, 1974 ve 1981; Rezaee v.d., 1998; Kwon, 1998; Xie ve Beni, 1991). Veri yapısına veya değişken sayısına bağlı olarak uygun kümeleme geçerlilik analizi kullanılmaktadır. Bu çalışmada Yapay Sinir Ağlarına Dayalı Küme Geçerlilik İndeksi kullanılmıştır.

YSA'na Dayalı Küme Geçerlilik İndeksi (YSA)

Bu yöntem Erilli v.d. (2011) tarafından önerilmiştir. Yöntem, en uygun küme sayısını bulabilmek için yapay sinir ağlarını kullanmaktadır. Yapay sinir ağları, insan beyninin özelliklerinden olan öğrenme yolu ile yeni bilgiler türetebilme, yeni bilgiler oluşturabilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri herhangi bir yardım almadan otomatik olarak gerçekleştirmek amacı ile geliştirilen bilgisayar sistemleridir (Öztemel, 2006). Geleneksel programlama yöntemleri ile gerçekleştirilmesi oldukça zor yöntemlerdir. Geliştirilmiş güçlü bilgisayarlar ve programlar sayesinde, yapay sinir ağları yeni bir bilim dalı olarak kabul görmektedir.

Bu yöntemde öncelikle, veriye uygun olabilecek en düşük ve en yüksek küme sayısına karar verilir. Belirleyeceğimiz en uygun küme sayısı bu aralıkta olacaktır. En uygun küme sayısı c_{opt} , en düşük küme sayısı c_{min} ve en yüksek küme sayısı

c_{maks} ise; $c_{min} \leq c_{opt} \leq c_{maks}$ olacaktır. Daha sonra, girdisi veri matrisi ve hedef değeri bulanık kümeleme sonucunda her bir verinin atandığı küme numarası olacak şekilde ileri beslemeli yapay sinir ağıları mümkün küme sayılarının her biri için uygulanır. Her bir küme sayısı için, çeşitli gizli tabaka birim sayılarına göre yapay sinir ağlarından elde edilen HKOK (Hata kareler ortalaması karekök değeri) değerlerinin medyanı hesaplanır. Her bir küme sayısı için elde edilen medyan değerlerinin veya sınıflama hatası grafiği çizilerek, ilk sıçramanın olduğu (HKOK medyan değerinin ilk aşırı büyüdüğü) küme sayısından bir önceki değer en uygun küme sayısı olarak belirlenir.

UYGULAMA

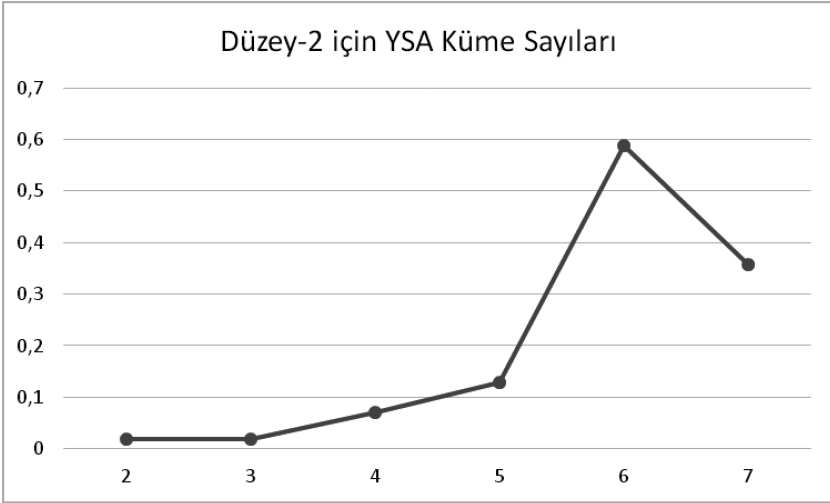
26 Bölge-2 ve 81 Bölge-3 verileri 15 adet mali değişkene göre bulanık kümeleme analizi ile sınıflandırılmıştır. Mali değişkenler; Devlet Planlama Teşkilatı tarafından en son 2003'de açıklanan sosyo-ekonomik verilerin mali değişkenler başlığı altında yer alan 15 değişkenden oluşmaktadır. Uygulamada kullanılan veriler Tablo.4'de verilmiştir.

Tablo.4 2003 Sosyo-Ekonomik Veriler: Mali Değişkenler

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı
Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Banka Şube Sayısı
Fert Başına Banka Mevduatı
Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı
Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı
Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı
Fert Başına Belediye Giderleri
Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri
Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı
Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı
Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı
Fert Başına İhracat Miktarı
Fert Başına İthalat Miktarı

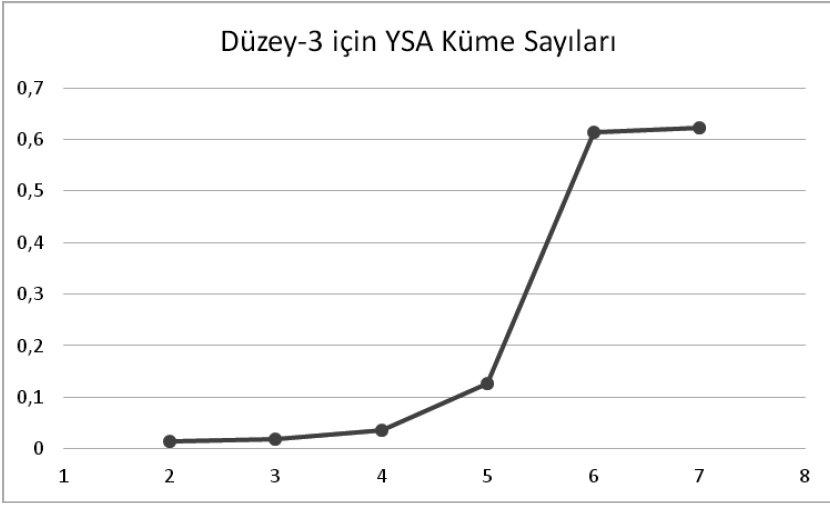
Uygulama, MATLAB2009b paket programında kod yazılarak yapılmıştır. Bulanık kümeleme analizinde ilk önce küme sayısı belirlenmelidir. Bu çalışmada, küme geçerlilik indekslerinden YSA küme geçerlilik indeks değerleri kullanılmıştır. Küme sayılarını belirlemek için, verilere 2’den 10’a kadar ayrı ayrı bulanık kümeleme analizi uygulanmış ve bölgelerin üye oldukları kümeler belirlenmiştir.

İlk olarak Düzey-2 için YSA küme geçerlilik sayıları hesaplanmıştır. Şekil.1’de verilen, YSA’ndan elde edilen HKOK değerlerine baktığımızda, ilk önemli sıçramanın 5. kümede olduğunu görmekteyiz. Böylece Düzey-2 için küme sayısının 5 olması gerektiğinin sonucuna ulaşılmıştır.

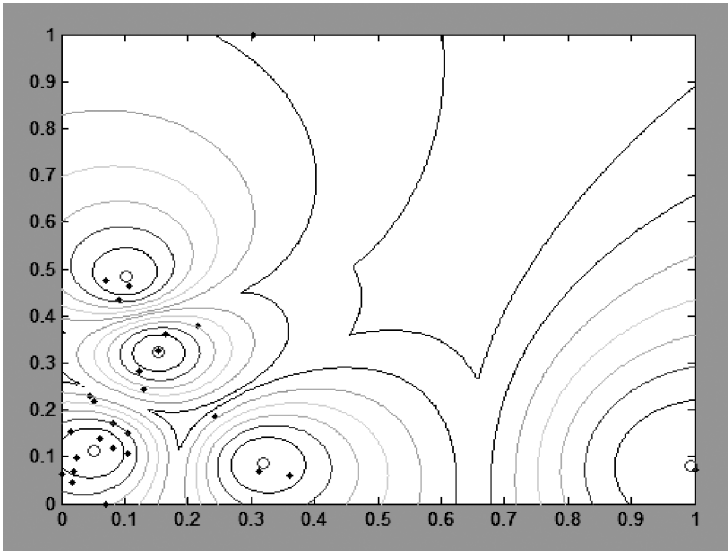
Şekil.1 Düzey-2 için YSA Küme Sayıları

Benzer şekilde Düzey-3 için YSA küme geçerlilik sayıları hesaplanmıştır. Şekil.2’de verilen, YSA’ndan elde edilen HKOK değerlerine baktığımızda, ilk önemli sıçramanın 5. kümede olduğunu görmekteyiz. Böylece Düzey-3 için de küme sayısının 5 olması gerektiğinin sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil.2 Düzyey-3 için YSA Küme Sayıları

Küme sayıları belirlendikten sonra, mali değişkenlere göre Düzyey-2 ve Düzyey-3 değişkenleri, ayrı ayrı bulanık kümeleme analizi ile sınıflandırılmıştır. İlk önce Düzyey-2 için Bulanık kümeleme analizi yapılmıştır. Düzyey-2 için hesaplanan 5 küme dağılım grafiği Şekil. 3’de ve küme sonuçları ise Tablo.5’de verilmiştir.

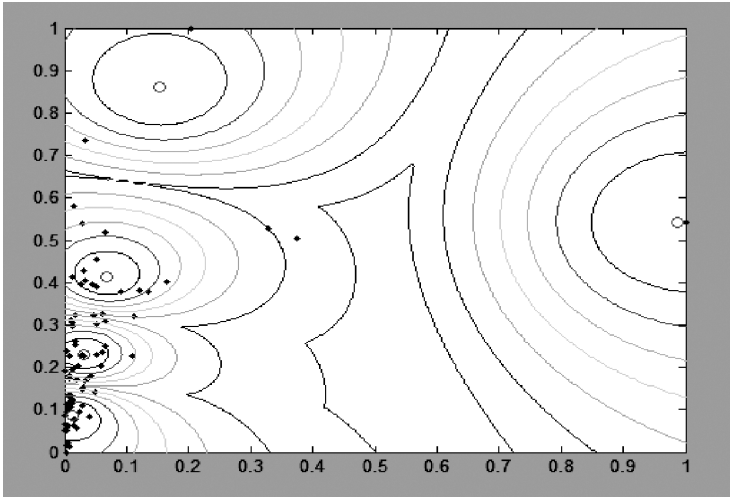
Şekil.3 Düzyey-2 için Küme Dağılım Grafiği

Tablo.5 Düzey-2 için bulanık kümeleme sonuçları

1	2	3	4	5
TR10 (İstanbul)	TR31 (İzmir)	TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	TR22 (Balıkesir, Çanakkale)
	TR51 (Ankara)	TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	TR52 (Konya, Karaman)
	TR62 (Adana, Mersin)	TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)
		TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	TR63 (Hatay, K.Maraş, Osmaniye)
		TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)		TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)
				TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)
				TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)
				TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)
				TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)
				TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)
				TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)
				TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)
				TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)

Analiz sonuçlarına göre TR10 (İstanbul) bölgesi tek başına birinci kümeyi oluştururken, TR31 (İzmir), TR51 (Ankara) ve TR62 (Adana, Mersin) bölgeleri de ikinci kümeyi oluşturmuşlardır. Bu iki küme gelişmiş şehirlerimizin oluşturdukları bölgelerdir ve sonuçlar beklenildiği gibi bulunmuştur. Düzey-2 bölge verileri; bölgeyi oluşturan şehirlerden oluştuğu için Kayseri, Konya veya Gaziantep gibi büyükşehirler, bölgeyi oluşturan diğer şehirler daha küçük olmalarına ve az gelişmiş olmalarından dolayı ancak beşinci kümede yer almışlardır. Doğu ve güneydoğu illerimizden oluşan bölgelerin tamamı, beşinci kümede yer almışlardır.

İkinci olarak Düzey-3 için Bulanık kümeleme analizi yapılmıştır. Düzey-3 için hesaplanan 5 küme dağılım grafiği Şekil. 4’de ve küme sonuçları ise Tablo.6’da verilmiştir.

Şekil.4 Düzey-3 için Küme Dağılım Grafiği

Tablo.6 Düzey-3 için bulanık kümeleme sonuçları

1	2	3	4	5
İSTANBUL	ADANA	BOLU	AMASYA	ADIYAMAN
	ANKARA	KOCAELİ	ARTVİN	AFYON
	ANTALYA		BALIKESİR	AĞRI
	AYDIN		BURDUR	AKSARAY
	BİLECİK		ÇORUM	ARDAHAN
	BURSA		DENİZLİ	BARTIN
	ÇANAKKALE		ELAZIĞ	BATMAN
	EDİRNE		GAZİANTEP	BAYBURT
	ESKİŞEHİR		GİRESUN	BİNGÖL
	İZMİR		HATAY	BİTLİS
	KIRIKKALE		ISPARTA	ÇANKIRI
	KIRKLARELİ		K.MARAŞ	DİYARBAKIR
	MANİSA		KARABÜK	DÜZCE
	MUĞLA		KARAMAN	ERZİNCAN
	SAKARYA		KASTAMONU	ERZURUM
	TEKİRDAĞ		KAYSERİ	GÜMÜŞHANE
	YALOVA		KIRŞEHİR	HAKKARİ
	ZONGULDAK		KİLİS	İĞDIR
			KONYA	KARS
			KÜTAHYA	MARDİN
			MALATYA	MERSİN
			NEVŞEHİR	MUŞ
			NİĞDE	ORDU
			RİZE	OSMANIYE
			SAMSUN	SİİRT
			SİNOP	SİVAS
			TRABZON	ŞANLIURFA
			TUNCELİ	ŞIRNAK
			UŞAK	TOKAT
				VAN
				YOZGAT

Analiz sonuçlarına göre İstanbul tek başına birinci kümeyi oluşturmuştur. Düzey-2 bölge olarak da tek başına bir küme oluşturan İstanbul şehri, mali değişkenlere göre, diğer şehirlerden ve bölgelerden tek başına ayrılmaktadır. İzmir, Ankara, Bursa, Mersin gibi büyükşehirlerimiz ikinci kümede yer almışlardır. Bu kümede beklenmeyen sonuç olarak Aydın, Bilecik, Kırklareli, Zonguldak illerini gösterebiliriz.

2003 DPT sosyo-ekonomik veriler (57 değişken ile) ile yapılan bulanık kümeleme analizi sonuçlarına göre Aydın 3. kümede, Kırklareli ve Bilecik 4. kümede ve Zonguldak 5. Kümede yer almışlardır (Erilli, 2009). Birbirine benzer yapıdaki veriler ile analiz yapıldığında sonuçlardan bazılarının beklentilerden farklı olduğu görülmektedir.

Bolu ve Kocaeli şehirlerinin 3. kümeyi oluşturması, Gaziantep ilinin 4. kümede yer alması ve Erzurum ilinin de 5. kümede yer alması da beklenmeyen diğer sonuçlar olarak yorumlanabilir.

Uygulamanın son kısmında ise, Düzey-2 ve Düzey-3 bulanık kümeleme analizi sonuçlarına göre, aynı kümede yer alan illerin ilişki analizi yapılmıştır. Buna göre Düzey-2 ve Düzey-3 sonuçları arasındaki korelasyon katsayısı $r=0,56$ bulunmuştur. Bu değer 0,01 önem seviyesinde anlamlı çıkmıştır ($p=0,000$). Düzey-2 ve Düzey-3 bulanık kümeleme analizi sonucunda ilişki katsayısının çok yüksek olmasa da anlamlı çıkması, illerin dağılımının düzeylere göre büyük farklılık göstermediğini belirtmektedir.

Tartışma ve Sonuç

İstatistik bilimi her geçen gün önemi daha da artırmaktadır. Hemen her alanda nitelikli ve doğru istatistiki bilgiler toplamak, ülkelerin de birincil amaçları arasına girmiştir. Avrupa Birliği; üye ülkelerin ulusal kalkınma düzeylerinin yanı sıra, bölgesel kalkınma politikalarına da büyük bir önem vermektedir. Böylece birincil amaç; bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltabilmek ve bölgelerin refah düzeylerini geliştirebilmektir. Bölgesel düzeydeki ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla AB, çeşitli düzeylerde bölgesel istatistiklere gerek duymaktadır.

Türkiye Avrupa Birliği'ne aday üye bir ülke olarak her alanda olduğu gibi istatistiki alanda da Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda aday üye ülkelere hazırlanması gereken ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması olarak adlandırılan sınıflama 2002 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu çalışmada Düzey-2 ve Düzey-3 bölgeleri, bulanık kümeleme analizi ile

sınıflandırılmıştır. 2003 sosyo-ekonomik veriler: mali değişkenlere göre yapılan sınıflandırma ile Düzey-2 ve Düzey-3 bölgelerinin kümelerine göre dağılımı analiz edilmiştir. Bazı illerin, bilinen sonuçlardan farklı kümelerde yer aldıkları görülmüştür. Değişken sayısının artması ve verilerin değerlerinin birbirlerine çok yakın olması, klasik kümeleme sonuçlarından farklı sonuçlar bulunmasında etkili olmuştur.

Literatürdeki sosyo-ekonomik veriler ile yapılan sınıflama çalışmaları bulunsa da İBBS düzeylerine göre yapılan çalışmalar yenidir. Bu çalışmanın bu alandaki bazı eksiklikleri de gidermesi amaçlanmaktadır.

Son dönemlerde popülerliğini artıran Bulanık Kümeleme ve BCO algoritması, özellikle veri sayısı ve bunlara ait değişken sayıları arttığında daha iyi sonuçlar vermektedir. Verileri sınıflarken karar vermede zorlandığımızda veya sınıflar arası belirgin farklar varsa Bulanık Kümeleme Analizi oldukça etkili sonuçlar verdiği görülmüştür. Sınıflandırma yaparken karışık veri yapıları karşısında diğer kümeleme yöntemlerine göre daha net çözümler üretilebilmektedir.

Kaynaklar

- Bezdek J.C., (1981). *Pattern recognition with fuzzy objective function algorithms*. NY: plenum press.
- Bezdek J. C., (1974). Cluster validity with fuzzy sets. *J. Cybernetics*, 3, 58-73.
- Erilli N.A., Tunç T., Öner Y., Yolcu U, (2009). İllerin Sosyo-Ekonomik Verilere Dayanarak Bulanık Kümeleme Analizi ile Sınıflandırılması. E-Journal of New World Sciences Academy, v.4, n.1.
- Erilli N.A., Yolcu U., Eğrioğlu E., Aladağ Ç.H., Öner Y., (2011). Determining the Most Proper Number of Cluster in Fuzzy Clustering by Artificial Neural Networks. *Expert Systems with Applications*, 38, 2248-2252.
- Erilli, N.A. (2009). Kümeleme Analizine Bulanık Yaklaşım Algoritmaları ve Uygulamaları, 19 Mayıs Üniv., Fen Bilimleri Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun. Bilimleri Enst., Samsun.
- Kwon S.H., (1998). Cluster Validity Index For Fuzzy Clustering, *Elec. Letters*, 34(22), pp 2176-2178.
- Naes T., Mevik T.H., (1999). The Flexibility of Fuzzy Clustering Illustrated By Examples, *Journal Of Chemo Metrics*.
- Öztemel E., (2006). *Yapay Sinir Ağları*. Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Rezaee M.R., Lelieveldt B.P.F., Reiber J.H.C., (1998). A New Cluster Validity Index for the FCM, *Pattern Recognition Lett.*, 19 p. 237-246.
- Sintas A.F., CAdenas J.M., Martin F., (1999). Membership functions in the Fuzzy c-Means Algorithm, *Fuzzy Sets and Systems* 101.
- Şahinli F., (1999). Kümeleme Analizine Fuzzy Set Teorisi Yaklaşımı, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şengül Ü., Eslemian S., Eren M., (2013). Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Düzey 2 Bölgelerinin Ekonomik Etkinliklerinin VZA Yöntemi ile Belirlenmesi ve Tobit Model Uygulaması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, ss. 75-99.
- Taşkan P., (2006). İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS). tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/FileUpload/yayinlar/5.iBBS.ppt (Erişim Tarihi: 12.03.2014)
- Xie L., Beni G., (1991). A Validity Measure for Fuzzy Clustering, *IEEE Trans. On Pattern Analysis and Machine Int.* 13(4),pp 841-846.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİNE GENEL BİR BAKIŞ DENEMESİ

Cihan ÇAKMAK*

ÖZET

Uzun ve köklü bir geçmişe sahip Türk dilinde tarih boyunca çok sayıda eser ortaya konmuştur. Devrinde siyasi açıdan parlayan bir yıldız konumunda olan Türk devletleri bu güçlerine bağlı olarak dillerinin öğrenilmesini ve öğretilmesini de diğer topluluklara adeta zorunlu kılmıştır.

Son yıllarda Türkiye'nin giderek artan ekonomik ve siyasi gücüne bağlı olarak Türkçenin ve Türk kültürünün öğretilmesi ayrı bir önem kazanmıştır. Bu bakımdan bilhassa yabancılara Türkçe öğretimi konusu titizlikle ele alınmalı ve sistemli bir şekilde yürütülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, Dîvânu Lugâti't-Türk, Codex Cumanicus.

* Dr. Gaziosman Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi (GOÜ-TÖMER), Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, e-mail: cihancakmak18@gmail.com

A GENERAL VIEW ESSAY ABOUT THE HISTORY OF TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

ABSTRACT

Having a long and rooted background, Turkish language has produced a great number of works throughout the history. As politically shining stars in their era, Turkish states virtually obliged the other societies to learn and teach their language.

Depending on the increasing economic and political power of Turkey, teaching of Turkish and Turkish culture has gained importance. In this respect, the field of teaching Turkish to foreigners should be dealt with punctiliously and conducted systematically.

Key words: *Teaching Turkish to foreigners, Dîvânu Lugâti 't-Türk, Codex Cumanicus*

I. GİRİŞ

Teknolojinin ve bilginin dünyada hızla yayılmasına paralel olarak bilgiye ulaşma imkanları da hızla gelişme göstermektedir. Bilgiye daha kolay ve hızla ulaşılabilmesi beraberinde ikinci dile olan ihtiyacı kat kat arttırmıştır. Bu hızlı değişim içerisinde ulusların dilleri de dünyanın her yerinde öğrenilmektedir. Bu bağlamda küreselleşen dünyada Türkçenin ikinci bir dil olarak öğretimi konusu ön plana çıkmaktadır.

Yabancılara Türkçe öğretimi, Türk kültürünün öğretilmesine hizmet etmektedir. Çünkü dil, bir kültür taşıyıcısıdır. Yabancı dil öğrenen kişi ister istemez o dilin kültürünün de içine girmektedir. Bu bağlamda dili öğretilen toplumun kültür öğelerinin öğrencilere gerekli ölçüde aktarılması ve öğretilmesi de büyük önem arz etmektedir (Barın, 2008: 61).

Dünyanın en eski ve köklü milletlerinden biri olan Türkler zengin bir medeniyet kurmuşlardır. Türkler, il, ülüş sistemleri, toplum hiyerarşisi, ordu disiplini ve diğer devletlerle kurduğu diplomasi ilişkileriyle de gelişmiş bir dünya görüşüne sahip olmuşlardır (Gumilëv, 2002: 14).

Tarih boyunca Türkçenin yabancılara öğretimi konusuyla ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Aşağıda bu eserlerin bir listesi verilmeye çalışılacaktır:¹

2. TARİHSEL AÇIDAN YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN ESERLER

2.1. KARAHANLI SAHASI

2.1.1. Dîvânu Lugâti't-Türk

Dîvânu Lugâti't-Türk XI. yüzyılda kaleme alınmıştır. Türk dünyası hakkında çok önemli bilgilere yer veren bu eşsiz eser, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olarak kabul edilmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk, kendi dönemindeki Türklerin yaşayışlarını, dillerini, ananelerini, kültürlerini kısaca söylemek gerekirse devrinin adeta bir panoramasını gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan eser, araştırmacılar tarafından “Türk dil ve kültürünün hazinesi” olarak nitelenmiştir.

“Türk dillerini toplayan kitap” anlamına gelen eser, Türk dilinin Göktürk bengu taşlarından sonra en büyük eseri olarak kabul edilmektedir. Kâşgarlı Mahmud²

1 Makalenin bu kısmındaki sınıflandırmada Abdurrahman Güzel'in (2012) *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretim Tarihine Kısa Bir Bakış*, VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (25-28 Eylül 2012) adlı çalışmasından istifade edilmiştir.

2 Kâşgarlı Mahmud bir sözlük kaleme almasının yanı sıra bir gramer kitabı da kaleme almıştır. Kitabının ön sözünde *Kitab-ı Cevâhirün Nahv fi Lugâti't-Türk* adında Türkçe bir gramer kitabı da yaz-

tarafından 1072-1077 yılları arasında Bağdat'ta yazılan eser Abbasi halifesine sunulmuştur. Dîvânu Lugâti't-Türk'te yaklaşık 8000 Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarına yer verilmiştir (Ercilasun, 2004: 319; Ercilasun, 2007: 151).

Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk'ün ilk satırlarında Tanrı'nın dünyanın idare yularını Türklerin eline verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Araplara devlet yönetiminde önemli mevkilere gelmeleri için Türkçe öğrenmelerini tavsiye etmiştir³.

“Dîvânu Lugâti't-Türk Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka kelimelerin içinde bulunduğu bir örnek cümle verilir. Örnekler sık sık bir atasözü veya bir dörtlük de olabilmektedir. Daha sonra örneğin Arapça karşılığı yazılır. Eğer madde başı olan kelime Türk kişi veya boy adlarından biri ise ayrıca açıklamalar yapılır. Özel adlar dışındaki önemli kelimeler için de bazen açıklamalar yapılmıştır. Madde başı fiil ise ‘aldı, yazdı’ şeklinde bilinen geçmiş zamanın teklik 3. şahsında verilir. Örnek ve Arapça anlam bittikten sonra fiilin geniş zamanı ile mastarı (alur-almak, yazar-

dığından söz etmekle birlikte maalesef bu eser henüz bulunamamıştır (Köprülü, 2003: 216). Oğuz, Türkmen, Çiğil, Yağma, Tohsı, Kıpçak, Peçenek gibi Türk boyları arasında dolaşarak yaşadıkları yörenin toponomisini ele almış, çağının bir etnografi olarak Türk göçebe hayatı ve kültürüyle ilgili bilgilere yer vermiştir. Kâşgarlı Mahmud Türk dilinin gücünü ve zenginliğini topladığı halk edebiyatı ürünlerinde bulmuştur. Bu yönüyle “Dîvân” günümüzden 900 yıl önce diyalektoloji alanında benzersiz bir eser olarak karşımızda durmaktadır (Gülensoy, 2010: 387-389). Bu bağlamda Kâşgarlı aynı zamanda bir etnolog, diyalektolog (ağız araştırmacısı) ve halk edebiyatı araştırmacısıdır. 11. yüzyılın bu büyük Türkologunu Radloff “Türkolojinin babası” olarak adlandırmıştır (Ercilasun, 2004: 321).

- 3 Kâşgarlı Mahmud Dîvân'ın *Türk* maddesinde şu cümlelere yer vermiştir: “İmdi, bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmud der ki: ‘Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğurmuş olduğunu ve onların milikleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm’¹. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın Hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erıştirdi; bu kimseleri kötülerin – ayak takımının şerrinden korudu. Onları dokunmaktan koruyabilmek için, akli olana düşen şey, bu adamları tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp ta onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamlara başkaları da sığınabilir. Andiçerek söylüyorum, ben, Buharanın – sözüne güvenilir – imamlarının birinden ve başkaca Nişaburlu bir İmamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki Yalavacımız kıyamet belgelerini, âhir zaman karışıklıkların ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada ‘Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik çok buyurmuştur. Bu söz (hadis) doğru ise sorgusu kendilerinin üzerine olsun – Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vacib) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu emreder.’” (DLT I, 2006: 3-4).

“Yüce Tanrı ‘Benim bir ordum vardır, ona ‘Türk’ adını verdim, onları Doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızsarsam Türkleri, o ulus üzerine musallat kılarım’ diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerinde yerleştirmiş ve onlara ‘Kendi ordum’ demiştir. Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmeye değer, sayısız iyilikler görülmektedir.” (DLT I, 2006: 351-352).

yazmak) mutlaka yazılır. Bunun sebebi, geniş zaman ekinin, bugün olduğu gibi o zaman da kurala bağlanamaması (*almak*’ta -ur, fakat *yazmak*’ta -ar eki); mastar ekindeki *kaf* veya *kef* harfi vasıtasıyla fiilin kalın veya ince olduğunun belirtilmek istenmesidir. Tabii ki eserde, bugünkü sözlük düzenlenmesinde olduğu gibi madde başları alt alta sıralanmamış; yeni madde başı, önceki maddenin bittiği yere yazılmıştır. Bu durumda okuyucunun maddeyi rahatça görebilmesi için madde başının üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Türkçe örneklerin üstünde de kırmızı çizgi vardır. Örnek cümleleri ve açıklamalarıyla Dîvânu Lugâti’t-Türk modern ve ansiklopedik bir sözlük gibidir.” (Ercilasun, 2004: 322).

Dîvânu Lugâti’t-Türk, Araplara Türkçeyi öğretme amacıyla yazılmıştır. Bu bakımdan eserin mukaddimesi ve açıklamaları Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu amaca uygun olarak madde başları, Arap sözlükçülük geleneğine uygun olarak dizilmiştir. Türkçe madde başları Arapça kelime sınıflandırmalarına (hemzeli, salim, şeddeli vb.) ve vezinlere uygun olarak tasarlanmıştır. Aynı vezinde olan kelimeler tek bir başlık altında toplanmak suretiyle kendi içlerinde alfabe sıralamasına uygun olarak dizilmiştir (Ercilasun, 2004: 323).

Kâşgarlı Mahmud eserinde yabancılara Türkçe öğretimi konusunda pek çok yöntem izlemiştir. Bu yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

1. Kâşgarlı Mahmud eski öğretim metotlarında görülen önce ve hemen her zaman sadece kural verme yolunu benimsemek yerine önce örneği vermiş, ardından kurala gitmiştir.
2. Yabancılara sadece Türkçe öğretmekle yetinmemiş, dil ile birlikte kültürün aktarılmasına ve öğretilmesine de çalışmıştır.
3. Dil öğretiminde örneklerin önemini kavramış bir dilci olarak, kuralın yanında mutlaka örneklere de yer vermiştir. Örneklerini günlük hayattan, atasözlerinden ve şiir parçalarından seçmeye özen göstermiştir.
4. Dil öğretiminin önemli unsurlarından olan tekrarların önemini kavramıştır. Buna istinaden eğer önceden verilmiş bir kural tekrar geçmişse söz konusu kuralı tekrar etmekten kaçınmamıştır (Akyüz, 1989:45-46).

2.2. HAREZM VE KIPÇAK SAHASI

2.2.1. Codex Cumanicus

Codex Cumanicus, XIII. ve XIV. yüzyıl Kuman⁴ dilinin en geniş kapsamlı ka-

4 Kumanca bir doğu Türk lehçesidir. Kuman halkı bugünkü Batı Sibiryaya ovasını kapsayan bir bölgeden gelmektedir. Bu bölge İslam kaynaklarına göre İrtiş ve Ob’un kuzeybatı nehir vadisine bakmaktadır (Dagmar, 1980: 11; Bozkurt 2005: 319-320).

yıtlarındandır. Eser, Kıpçak Türk şivesinin şimdiye kadar belki de yegâne derli toplu yadigârıdır. Bugün tek nüshası Venedik Saint-Marcus kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin şair Petrark'a ait olduğu düşünüldüğünden bazen *Codex de Petrarque* adıyla da anılır (Caferoğlu, 2000:161). *Codex Cumanicus*, bugün isimleri dahi kaybolmuş ve büyük Türk tarihinin unutulmuş sayfalarına katılmış Kumanların biricik⁵ büyük dil abidesidir (Çağatay 1944: 759-760; Karamanlioğlu 1994: XXI).

Codex Cumanicus, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kıpçak Türklerinden Alman ve İtalyan misyonerler tarafından derlenmiş iki bölümlük bir eserdir. Kıpçakların o dönemki yazı dilini değil konuşma dilini esas alan bir eserdir. Eser iki bölümden oluşur:

a. *İtalyan Bölümü*⁶: 55 yaprak, 110 sayfadır. İki sözlük listesi barındırır. Sözlükler Latince-Farsça-Kıpçakçadır. İlk liste alfabetik, ikinci liste tematiktir. İtalyan bölümünde bazı gramer bilgilerine de yer verilmiştir.

b. *Alman Bölümü*⁷: 27 yaprak veya 54 sayfadır. İki sözlük listesi ve bazı me-

5 CC'dan başka Kumanca olmak üzere Macarca *pater noster* (bir Hıristiyan ilâhisi) vardır. Fakat bu metin bize kadar çok fena bir vaziyette gelmiştir. Metin XIV. ve XV. yüzyıla ait olsa gerek; bu dua sonradan çoğu Türkçe (Kumanca) bilmeyenler tarafından nakledildiğinden bir çok sesler yanlış verilmiş, bazı heceler düşmüş, mâna ifade etmeyen heceler eklenmiştir. Bazı Kumanca kelimelerin yerine Macar kelimeleri geçmiş, birbirine yakın olan kelime terkipleri ayrılmış, birlikte olmayacak kelimeler beraber gelmiştir. Dil bakımından CC'un dili ve bu metin iki şiveye ayrılmaktadır. Mamafih bu eserden Macaristan'daki Kumanların CC'un diliyle ve Peçeneklerin dilinin birbirine pek yakın olduğu anlaşılmalıdır, (bk. J. Nemeth, *Inschrift N. SZ. M. 52-54 S.*)

6 Ekler kısmına *Codex Cumanicus*'a ait Latince-Farsça-Kıpçakça kelimelerin yer aldığı bir tablo ilave edilmiştir. *Codex*'in İtalyan bölümünde tüm bu saydığımız konu başlıklarının ve kelimelerin yanı sıra mutfak eşyaları, yemiş ağaçlarıyla ilgili meyvelere, sebzelere, süt vs. ile pişirilen yemeklere ait kelimelere, hayvanata, kuşlara, bit, pire vesaireye varıncaya kadar haşerata ait bazı kelimeler de olmak üzere tüm ayrıntılara varıncaya kadar kelimeler kaydedilmiştir. Bu şekilde *Codex*'in İtalyan kısmında ayrı ayrı konular ve başlıklar altında listelenmiş 1120 kelimedenden oluşan bir sözlük zenginliği bulunmaktadır. Tüm bu kelimeler devrin Kıpçak Türklerinin sosyal hayatı ve kültürel ortamlarını öğrenmemiz açısından son derece önemlidir (Caferoğlu, 2000: 172).

7 Alman Bölümü: *Codex Cumanicus*'un bu bölümü bir *Kıpçakça-Almanca* sözlükle başlamaktadır. Eserin girişindeki bu lugat tıpkı İtalyan bölümündeki Latince-Farsça-Kıpçakça lugat gibi belirli bir sistem çerçevesinde değil gelişigüzel bir şekilde düzenlenmiştir. İtalyan bölümünde olduğu gibi bu bölümde de gramer hususiyetlerine yer verilmiştir. Alman bölümünü en çok karakterize eden taraf ise Hıristiyan dine ait metinler ile iki dilli Latince-Kıpçakça parçalara yer verilmiş olmasıdır. Kıpçak bilmecelerine de yer verilen bu bölümde Kıpçak Türkçesini karakterize edebilecek daha fazla orijinal unsura yer verilmiştir. Bu açıdan *Codex*'in Alman bölümü İtalyan bölümünden daha değerlidir. "Alman bölümünde Fars diline katıyyen yer verilmemiştir. Büyük bir ihtimalle, *Codex*'in bu kısmını derleyenler Fars diline vakıf olmamışlar, yahut da bu dile ihtiyaç görmemişlerdir. Bu bölümün Latincesi de oldukça doğru olup, birinci bölümde olduğu gibi, İtalyanca unsurlardan uzak kalmıştır." (Caferoğlu, 2000: 174). Alman bölümünün özelliği sözlükten başka içinde tercümeleleri de bulunan dini İncil'den parçalar, metinler, atasözleri ve bilmecelere de yer vermesidir (Karamanlioğlu, 1994: XXI). Alman bölümü Kıpçakça-Almanca sözlükle başlar. Alman bölümünün özgün yanı Kıpçakça

tinlerden oluşur. Birinci liste Kıpçakça-Almanca, ikinci liste Kıpçakça-Latince sözlükten oluşur. Metinler İncil'den parçalar, ilahiler, bilmece ve atasözlerinden oluşur. Metinlerin Latince tercümelerine de yer verilmiştir (Ercilasun 2004: 386-387, Karamanlıoğlu 1994: XXI).

Comes Geza Kuun'a göre ise eser başlangıçta iki kısım gibi gözükse de sonradan tek cilt haline getirilmiştir (Caferoğlu 2000: 161).

Eserin tek nüshası Venedik Saint Marcus Kütüphanesinde bulunmaktadır. Zamanında şair Petrarque'a ait olduğu için "Codex de Petrarque" adıyla da anılır. Eser sonradan bir cilt haline getirilmiş olup birbirinden ayrı iki defterden oluşmaktadır. İlk defter aynı elle yazıldığı halde ikincisi farklı kişilerce yazılmıştır. Her iki kısım da gerek imla gerekse yazı bakımlarından birbirinden epey farklıdır (Karamanlıoğlu, 1994: XXI).

"Codex, Kumanlara Hristiyanlığı benimsetmek amacıyla yazılmıştır. Cenevizli-Venedikli Katolik din adamlarının dini yayma çabası ile karşılaşılır. Dinsel yayılmayı kolaylaştırmak için alım-satım ve günlük yaşamda kullanılan 2500 sözü kapsayan bir sözlük düzenlerler." (Bozkurt, 1999: 225).

Eser içerik olarak Latin yazısı ile yazılmış bir *Latince-Farsça-Kumanca* sözlüktür. Moğol yayılmasından önce Kırım'da Kıpçaklar, Cenevizli ve Venedikli Katolik din adamlarının din yayma çabası ile karşılaşılır. Dinsel yayılmayı kolaylaştırmak için alım satım ve günlük yaşamda kullanılan 2500 sözü kapsayan bir sözlük düzenlerler. Yapıta, birtakım dilbilgisi kuralları, İncil'den çeviriler, birtakım Katolik ilahilerin çevirileri, kimi Türkçe atasözleri eklerler. (Bozkurt, 2005: 320).

"Verilen bunca örnek bize gösteriyor ki Codex Cumanicus, bir taraftan yabancılarla Kıpçak Türkçesini öğretmeye çalışmak diğer yandan da Hristiyan dinini Kıpçak Türkleri arasında yaymak için yazılmış pratik bir eserdir. 'Paleografi bakımından, Codex tek bir elden çıkmış ve aynı kalemle yazılmış bir eser değildir. Birinci 'İtalyan' bölümü mutterit bir hatla yazıldığı halde, ikinci 'Alman' bölümü tersine birkaç toplayıcının kaleminden çıktığını göstermektedir. Haddizatında Codex'in asıl yazması müstakil bir defter halinde olmayıp, muhtelif yaprakların bir araya getirilmesinden vücuda gelmiş ve ancak sonraları birbirine dikilerek bütün bir eser haline konulmuştur. Bundan dolayıdır ki Codex'in birinci ve ikinci bölümleri, birbirinden ayrı tamamıyla müstakil birer eser sayılmalıdır. Ancak sonraları konu gaye birliği dolayısıyla bilinmeyen birisi tarafından, bu iki kısım

Hristiyan metinlerin yer almasıdır. Kıpçakça metinlerin üzerinde Latince çevirileri vardır. Yer yer Kıpçakça dilbilgisi kurallarına değinilir (Bozkurt, 2005: 320-321).

birbirine eklenilmiş ve bu suretle Kıpçak Türkçesine ait bir dil yadigarı vücuda getirilmiştir.” (Caferoğlu, 2000: 176-177).

2.2.2. Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk

Eser, Endülüs doğumlu Ebu Hayyan Muhammed bin Yusuf tarafından kaleme alınmıştır. Mısır'da 18 Aralık 1312 tarihinde yazımı tamamlanan bir sözlük ve gramer kitabı olan Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk Arap sözlükçülük geleneğine uygun olarak hazırlanmıştır (Özyetgin, 2001: 41-42).

Arapça-Kıpçakça şeklinde düzenlenen bu eser, Mısır Kıpçak sahasının en değerli eserlerindedir. Mısır'ın başşehri Kahire'de kaleme alınan bu eser Dîvânu Lugâtit Türk gibi Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır (Gülensoy, 2010: 401).

Kitâbü'l-İdrâk, sözlük, tasrif (morfoloji) ve nahiv (sentaks) olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Sözlük bölümünde isim ve fiiller karışık olarak ve Arap alfabe sırasına göre düzenlenmiştir. Fiillerin teklik 3. şahısları veya teklik 2. şahıs emir biçimleri bilinen geçmiş zamanla birlikte madde başı olarak verilmiştir. Türkçe kelimelerin anlamları genellikle Arapça tek kelimeyle karşılanmıştır. Söz konusu kelimeler bazen kısa cümlelerle örneklendirilmiştir (Özyetgin, 2001: 46-49).

2.2.3. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye

XV. yüzyılın başlarında kaleme alınmış Arapça-Türkçe bir sözlük ve gramerdir. Arapça kelimeler sözlük kısmında alfabetik olarak sıralanmış olup, her harfte önce isimler, sonra da fiiller ve bunların Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Eser 3000 Türkçe kelimeyi ihtiva etmektedir. Gramer kısmında morfoloji ve sentaks kısımları yer almaktadır (Ercilasun, 2004: 391'den naklen: Atalay, 1945: XV). Eserde kimi zaman Arapça bir kelimeye karşılık olarak bu kelimenin Türkçedeki birden fazla sinonim şekillerine yer verilmiştir. Bununla birlikte Kİ'in gramer kısmı TZ ile büyük benzerlikler arz etmektedir. TZ'deki gramer kısmı sarf ve terkip olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. TZ'de Kİ'de olduğu gibi gramer konuları zengin örneklerle ve anlaşılır bir dille anlatılmıştır (Özyetgin, 2001: 57).

Arap alfabesine göre tertip edilen bu Kıpçakça eser bir sözlük ve dil bilgisi kitabı olarak değerlendirilmektedir. Yazarı belli olmayan ve anonim bir eser olan TZ'nin XV. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da kaleme alındığı düşünülmektedir. İki ana bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde alfabetik olarak Kıpçakça isim ve fiillere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise şekil bilgisine ait özelliklere değinilmiştir. Yaklaşık 2000 kelime barındıran eserde yer alan kelimeler tümevarım yöntemiyle ele alınmış ve söz konusu kelimeler gündelik hayattan seçilmiştir. Eser gramer açısından incelendiğinde başlangıç düzeyinde olmayıp ileri düzey

ve akademik amaçlı Türkçe öğretimine yönelik olarak yazılmıştır (İşcan, 2012: 15).

2.2.4. Bülğatü'l-Müştâk fi-Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak

Arapça-Türkçe bir sözlük olan eser XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Kitabın yazarı Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullâh ed-Türki adlı bir Türk'tür (Barın, 2010: 123). Müellif eserinin önsözünde kitabını "Türk dili sözlüğünün tercümesi" anlamına gelen "Tercümân el-lugat et-Türkiya" başlığıyla adlandırmıştır (Özyetgin, 2001: 59).

"Bülğatü'l-Müştâk normal sayfa düzeninde değildir. Kelimeler baklava biçiminde dizilmiştir. Her kelime baklava biçiminin bir kenarını oluşturmaktadır. Bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe, tekrar bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe yazılarak baklavanın dört kenarı tamamlanmıştır. Önceki baklava biçimin kenarı, aynı zamanda yanındaki baklava biçimin kenarıdır. Bu düzen içinde her sayfada 23 baklava biçimi yan yana ve alt alta sıralanmış; böylece kitaba estetik bir şekil verilmiştir. Yazarın amacı elbette öğrenci ve okuyuculara cazip gelecek bir kitap meydana getirmektir. Eser baştan başa harekelidir; Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır." (Ercilasun, 2004: 392).

Yazar, 1500 kelimeyi Kıpçakça ve Türkmence şeklinde ayırarak ele almış ve örneklendirmiştir. Eseri ilginç kılan yönlerden biri baklava biçiminde dizilmiş olmasıdır. Eserde tümevarım yöntemi kullanılmış ve örnekler günlük hayattan seçilmiştir. Yazar eserinde günlük konuşma Türkçesini öğretmeyi amaç edinmiştir. Bu itibarla eserinde yabancı dil öğretim yöntemlerinden dil bilgisi çeviri yöntemi, karşılaştırmalı dil bilim ilkeleri çerçevesinde kullanılmıştır (İşcan, 2012: 14).

2.2.5. El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye

XV. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilen eser Arapça bir Türkçe gramerdir. Eser Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olup yazarı ve yazılış tarihi kesin değildir (Toparlı, 1999: VII).

"El-Kavânînü'l-Küllîyye'nin diğer Memluk sahası dilticilik eserlerinden ayrılan en önemli yönü, sözlük bölümünün olmayıp sadece gramerden ibaret bulunmasıdır. Ancak gramer içinde yer yer kelime listeleri verilmiştir. Eser; fiil, isim ve ekler üzere üç baba (bölüme) ayrılmıştır. Hatime (sonuç) kısmında da fiillerin teklik 2. şahıs emir biçimleri liste halinde verilmiştir." (Ercilasun, 2004: 393).

Eser yabancılara Türkçe öğretimi konusunda tarih boyunca yazılmış diğer pek çok eserden farklı olarak sözlük içermemektedir. Araplara Kıpçak Türkçesini öğretmek amacıyla kaleme alınan eserde yaklaşık 500 kelime bulunmaktadır. Dil öğretimi bakımından tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Yabancı dil öğretim yön-

temlerinden dil bilgisi çeviri yöntemi pratik kullanıma dönük olarak kullanılmıştır (İşcan, 2012: 14).

2.2.6. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılan eser 63 yapraktan oluşan Arapça-Türkçe ve Moğolca-Farsça bir sözlüktür. Eser “Türkçe, Farsça ve Moğolcanın Bütün Çevirmenlerinin Kitabı” anlamına gelmektedir (Barın, 2010: 123; Ercilasun, 2004: 389).

Yazarı bilinmeyen bir Arap dilci tarafından kaleme alınan eserde renkler, giyim-kuşam, insana ait iç ve dış unsurlar gibi çeşitli başlıklar yer almaktadır. Kelimeler söz konusu başlıklar altında büyükten küçüğe doğru sıralanan madde başları şeklinde sıralanmıştır. 2000 kelimeyi barındıran eserde her sözcüğün diğer dildeki karşılığı verilmiştir. Sözlükte kelimelerin Türkçesi kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra sözlükte morfolojik bilgilere de yer verilmiştir. Dil öğretimi açısından sözlükte tümevarım yöntemi ile dil bilgisi çeviri yöntemine başvurulmuştur. Günlük konuşma diline ait kelimelerin yanı sıra ticaretle ilgili kelimelere de yer verilmiştir (İşcan, 2012: 18).

2.3. ÇAĞATAY SAHASI

2.3.1. Muhâkemetü'l-Lugateyn

“İki dilin karşılaştırılması veya mukayesesi” anlamına gelen Muhakemetü'l-Lugateyn Mir Ali Şir Nevaî tarafından Miladi 1499 yılında kaleme alınmıştır. Eserin temel yazılış amacı Türk dilinin Farsçadan üstün olduğunu ortaya koymaktır. Nevaî'ye göre Türkçe söz varlığı ve dil bilgisi bakımından Farsçadan çok daha üstündür⁸ (Akar, 2005: 196).

Buna bağlı olarak Nevaî eserinde bu üstünlüğü ortaya koymak amacıyla pek çok örneğe yer vermiştir. Söz gelimi *ağlamak* fiilini ele alan Nevaî söz konusu fiil için Farsçadan bir örneğe yer verirken Türkçede ise aynı fiil için pek çok karşılık kullanılabildiğini ele almıştır.

2.3.2. Kitâb-ı Zebân-ı Türkî

Eser Çağatayca-Farsça bir sözlüktür. 1658-1707 yıllarında kaleme alınan eser hem sözlük hem de gramer kitabıdır (Caferoğlu, 2000: 226).

8 Nevaî'nin şu cümleleri durumu çok net bir şekilde özetlemektedir: “Türk, Sart'tan daha pratik düşünceli, daha yüksek kavrayışlı ve yaradılış bakımından daha saf ve temiz yüreklidir. Sart ise Türk'ten bir konu üzerinde kafa yorma ve ilimde daha hassas, marifet ve olgunluk tefekküründe daha derin görünür... Ne var ki dillerinde mükemmellik ve noksanlık açısından öyle ayrıdır ki söz ve ibarelerin ortaya konuluşunda Türk, Sart'ı geçmiştir.” (Özönder, 1996: 203).

2.3.3. Senglâh⁹ Lugati

“Mirza Mehdî Han tarafından 1758-1760 yılları arasında yazılmış Çağatayca-Farsça bir sözlüktür. Sözlükteki kelime sayısı 6000 civarındadır.” (Ercilasun, 2004: 428).

2.3.4. El-Tamğâ-yı Nâsırî

1849-1896 yılları arasında Şeyh Muhammed Salih tarafından yazılmıştır. Farsça-Türkçe bir sözlüktür. (Caferoğlu, 2000: 227).

2.3.5. Feth-Ali Kacar Lûgati

İran coğrafyasında yazılmış Çağatay sözlüklerinin en hacimlisidir. 19. yüzyılda yazılmıştır (Caferoğlu, 2000: 227).

2.3.6. Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî

“Şeyh Süleyman Efendi tarafından 1882 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır. Şeyh Süleyman Efendi, 1821’de Orta Asya’da doğmuş 1847’de İstanbul’a gelerek Özbekler tekkesi şeyhliğini yapmıştır. Eserinde hem Çağatayca hem de yaşayan Özbekçeden örnekler yer almaktadır.” (Akar, 2005: 209).

2.4. ANADOLU SAHASI

2.4.1. Eski Oğuz Türkçesi

2.4.1.1. Hilyetü’l-İnsan ve Heybetü’l-Lisan

Farsça, Türkçe ve Moğolca Sözlükleri barındıran söz konusu eser “İnsanın Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü” anlamına gelmektedir. Eserde Karahanlıca, Azerice ve Türkmenceye ait dil özelliklerine de değinilmiştir. Sözlükte kelimeler günlük hayattan seçilmiştir. Dil öğretimi açısından da tümevarım yöntemi ile dil bilgisi çeviri yöntemi kullanılmıştır. Eser gündelik hayatta kullanılmaya müsait pratik amaçla hazırlanmıştır (İşcan, 2012: 18).

“Eski Anadolu Türkçesi kapsamına girebilecek ‘yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili tek eser *İbn Mühennâ Lügati* olarak da bilinen ‘*Hilyetü’l-insan ve Heybetü’l-lisân*’dır.” (Güzel, 2012: 120).

2.4.2. Osmanlı Türkçesi

Anadolu sahasında XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesi kullanılmaya başlanmıştır. Bilhassa Osmanlı Devletinin hâkim olduğu sahalarda edebi dil olarak

9 “Yazar kendi ifadesine göre gençliğinde Ali Şir Nevaî’nin eserlerini okurken birçok güçlükle karşılaşmış ve bunları çözmek için yazdığı eserine de Senglâh (=Taşlık) adını vermiştir.” (Akar, 2005: 208).

kullanılan Osmanlı Türkçesi 20. yüzyıl başlarında Genç Kalemler hareketiyle nihayete ermiştir (Ercilasun, 2004: 461).

“Kaşgarlı Mahmut’tan sonra 1850 yılına kadar yabancılara Türkçe öğretmek için Türk yazarlar tarafından hazırlanan bir yapıta rastlanmamıştır. Ortalama sekiz yüzyıllık bir aradan sonra J.P. Sinan *Alphabet turc suivi d’une méthode* adlı kitabını 1850’de İstanbul’da yayınlamıştır. Bu yapıtı aynı yüzyılda aşağıda adları belirtilen yapıtlar izlemiştir:

Güzeloğlu, E. *Dialogues français-turcs, Précédés d’une vocabulaire*, Constantinople, 1852.

Sinan, J.P., *Abrégé de Grammaire Turque*, İst., 1854.

Fuad Efendi/Cevdet Efendi, *Grammatik der osmanischen Sprache, Deutsch bearbeitet von H. Kellgren*, Helsinki, 1855.

Mehmet Mihri, *Kitabü't-tuhfetü'l-Abbasiyetü'l Medreset el aliyetü't-tevfikiye*, Mısır, 1884.

Mehmet Ruhi, *Conversazione in Lingua Turca elkaliona*, İst. 1893.

Türkçe dilbilgisi kitapları konusunda mutlaka Jean Deny’i anmak gerekir. Çünkü bugünkü Türkçe dilbilgisi kitaplarının temel olarak Jean Deny’in 1920 yılına Paris’te yayınladığı *Grammaire de Langue turque* adlı yapıtını esas aldığı söylenebilir. Bu bakımdan Jean Deny Türkçeye emek veren ünlü dil bilginleri arasında önemli bir yere sahiptir.” (Hengirmen, 1993: 6, 8).

3. SONUÇ

Milattan önce dört bin yıla kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe, Ural-Altay grubuna ait eklemeli bir dildir. Türkçe bugün dünya üzerinde 220 milyondan fazla konuşuru ile Çince, Hintçe, İspanyolca, İngilizce, Fransızca ve Rusça ile birlikte en fazla konuşulan yedinci dil konumundadır. Buna karşılık Türkçenin öğretimi son yıllarda açılan Yunus Emre Enstitüsü ve bu kuruma bağlı Kültür merkezleri ve üniversiteler bünyesinde kurulan Türkçe Öğretim Merkezleri kanalıyla yaygınlık kazanmıştır. Son yıllarda Türkiye’de gözlemlenen ekonomik ve siyasi gelişmelerle birlikte dünyada Türkçeye olan ilgi de artış göstermiştir. Bu durum beraberinde Türkçeyi öğrenmek isteyenlerin sayısını arttırmıştır. Bu amaca uygun olarak Türkçenin en iyi şekilde tanıtılması ve öğretilmesi için gereken tüm çalışmalar mükemmel surette ele alınmalıdır.

Yabancılara Türkçe öğretimi hususunda bugüne kadar çok sayıda araştırma, makale ve kitap yazılmıştır. Ancak söz konusu çalışmaların büyük çoğunluğu ya-

bancılara Türkçe ğretiminde kullanılan yöntem ve tekniklere dönük olmuştur. Halbuki yabancı dil olarak Türkçe ğretimi bağlamında derslerde bu yöntem ve uygulamalardan çok Dünyada Türkçenin yeri, Türkçenin nemi ve gücü, Türkçe ğrenmenin öğrencilere ne gibi faydalar sağlayacağı yoğun bir şekilde anlatılarak onların motivasyonlarının arttırılmasına dönük çalışmalara ağırlık verilmelidir (İşcan, 2012: 26-27).

Kısaltmalar

bk	bakınız
BM	Bülgatü'l-Müştâk Fî-Lûgati't-Türk Ve'l-Kıfçak
C.	cilt
CC	Codex Cumanicus
Çev.	çeviren
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk
s.	sayfa
TDA	Türk Dili Araştırmaları
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye
vd.	ve diğerleri
Yay	yayımları

Kaynakça

- Akalın, M. (1988). *Codex Cumanicus'un Dili, Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara:TKAE Yay.
- Akyüz, Y. (1989). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay.
- Barın, E. (2008). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Nasreddin Hoca Fıkralarının Yeri*, Türk Yurdu, 255, 61-63.
- Bozkurt, F. (1999). *Türklerin Dili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Çağatay, S. (1963). *Türk Lehçeleri Örnekleri-I*, Ankara.
- Dagmar, D. (1980). *Der Codex Cumanicus*, Klett-Cotta.
- Drimba, Vlademir (1981). "Sur la datation de la première du Codex Cumanicus", *Oriens* 27/28, 388-404.
- Drimba, Vladimir (1973). *Syntaxe Comane*, Leiden.
- Drimba, Vladimir (2000). *Codex Cumanicus*, Bucharest.
- Ercilasun, A.Bican (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Eren, H. (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü, Yabancı Türkologlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- Gabain, A.von (1959a). *Alttürkisches Schrifttum*, (Çev. S. P. Paylı), Eski Türkçenin Yazı Dili, TDAY, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 311-329.
- Gabain, A.von (1959b). *Die Sprache des Codex Cumanicus*, Fundamenta-I.
- Garkavets, Aleksandr (2007). *Kıpçakskoe pis'mennoe nasledie-II*, Almatı, 64-120.
- Golden, P. (1992). *Codex Cumanicus*", *Central Asian Monuments* (Edit.by. H. Paksoy), library of congress card catalog, 329, 4, C. 46.
- Golden, P. (1996). *Kıpçak Kabilelerinin Menşesine Yeni Bir Bakış*, Uluslararası Türk Dili Kongresi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Göçer, A., Moğul, S. (2011). "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi İle İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, 6/3, 797-810.
- Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Grousset, René (1993). *Bozkır İmparatorluğu (Attila-Cengiz Han-Timur)*, (Çev. M.Reşat Uzman), İstanbul: Ötüken Yay.
- Gülensoy, T. (2005). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Güngör, H. (2006). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, İstanbul: Kum Saati Yay.
- Güzel, A. (2012). *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretim Tarihine Kısa Bir Bakış*, VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (25-28 Eylül 2012), Selanik, 112-142.
- İşcan, A. (2012). *Yabancı Dil Öğretimi ve Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretimin Tarihçesi*, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi (YDTÖ)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 3-29.
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1963). "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi", *TDED*, XII, İstanbul.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt I, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt II, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt III, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt IV, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2014), *Dîvânü Lugati 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (Haz. Ahmet Bican ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Korkmaz, Z. (2005). *F. Wilhelm Radloff'un Orta Türkçe Üzerindeki Çalışmaları, Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 343-351.
- Kowalski, T. (1929). *Kraimische Texte im Dialekt von Troki*.
- Köprülü, M. Fuad (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Kurat, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Kurat, A. N. (1972). *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kuun, Comes Geza (1880). *Codex Cumanicus*, Bibliothecae ad templum divi marci venetiarum, budapestini, editio scient akademiae Hung.
- Ligeti, L. (1998). *Bilinmeyen İç Asya* (Çev. Sadettin Karatay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebu Hayyan-Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk – Fiil: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3.
- Pritsak, O. (1995). *Polovetsler ve Ruslar*, (Çev. E. Bengi Özbilen), TDA, 94, İstanbul.
- Rásonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük*, Ankara: TKAE Yay.
- Tavkul, U. (2003). “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar, Ankara, 45-83.
- Temir, A. (1991). *Türkoloji Tarihinde W. Radloff Devri-Hayatı- İlmî Kişiliği- Eserleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Toparlı, R. vd. (1999). *El-Kavaninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

MİLLİ MÜCADELE'YE GİDEN YOLDA BİR GAZETENİN DOĞUŞU; “İSTİKBÂL”*

Ömer Ali KESKİN**

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile başlayan ve takip eden yıllarda hızla yayılarak tüm Osmanlı coğrafyasını etkisi altına alan İtilaf Devletleri'nin ve işbirlikçilerinin işgal girişimleri önemli direnişlerle karşılaşmıştır. Bu direnişler mevcut coğrafyada hemen her bölgede ortaya çıkmıştır. Direnişlerin başlatılmasında birçok etkili unsur söz konusudur. Bu unsurların başında gelen ve etkisi asla yadsınamaz olan basın ve özellikle yerel gazeteler direnişe öncülük etmek, kamuoyu oluşturmak ve böylece Millî mücadele sürecine önemli katkılar sağlamak gibi görevler üstlenmişlerdir. Bu gazetelerden önemli bir kısmı bu süreç içinde kurulmuş ve tüm olumsuzluk ve imkânsızlıklara rağmen yayın hayatını sürdürmeye çalışmışlardır. Bunlardan birisi de 10 Aralık 1918'de Trabzon'da yayın hayatına yine benzer koşullarda başlayan ve belirlediği yayın politikasıyla Millî Mücadele'ye katkısını istiklal harbi süresince aralıksız devam ettiren İstikbâl gazetesidir. Bu çalışmamızın amacı dönemin getirdiği ağır şartlar ve olumsuzlukların İstikbâl gazetesinin yayın hayatına başlamasına ve devam etmesine etkisini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: İstikbâl gazetesi, Millî Mücadele basını, Trabzon, Faik Ahmet Barutçu, Mütareke dönemi.

* Bu çalışma, yazarın “Millî Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Kamuoyunun Oluşmasına ‘İstikbâl’ Gazetesinin Etkisi” isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi'nden yararlanılarak yapılmıştır.

** Uzman, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı. omeralikeskin@hotmail.com

BIRTH OF A NEWSPAPER ON ROAD TO INDEPENDENCE STRUGGLE; "İSTİKBÂL"

ABSTRACT

After the First World War Allied Forces began the invasion of Ottoman territory, with the Greeks were doing it. But this is a very serious resistances were met. These resistances can be seen in almost every area. There are many influential factor in the initiation of resistances. The most important of these is the press and the local newspaper. These provide important contributions to the resistance in many ways. An important part of the newspapers in question has been established in this process. Despite all the negativity and impossibility, try to continue the work. The İstikbal is one of these newspapers. The İstikbâl started to be published on 10 December 1918 in Trabzon. The newspaper publication contains conditions are very difficult circumstances. Despite all the negative and harsh conditions of the struggle for national publications managed to remain until the end of the independence war. The purpose of this study, the period and the harsh conditions brought about by the negative "İstikbâl", and to continue to evaluate the effect of the newspaper began to be published.

Keywords: *The İstikbal newspaper, Press in National Struggle, Trabzon, Faik Ahmet Barutçu, Period of Mudros Armistice.*

Giriş

Millî Mücadele'nin başlamasına yakın günler, yaklaşık olarak sekiz yıldır cephe-lerde savaş halinde olan ve o cepheden o cepheye sürekli mücadele içinde bulunan yorgun, bitkin ve yoksul bir halkın yeni bir ölüm-kalım mücadelesine yaklaştığı günlerdir. Balkan Savaşları'ndan başlayarak sürekli harbin içinde bulunan Osmanlı Devleti için gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse bu savaşın bitmesinden sonra ortaya çıkan siyasal durumun getirdiği işgal dalgası Anadolu topraklarına hapsolmuş olan bu büyük devlet için sonun başlangıcını betimleyen bir manzara özelliği göstermekteydi. İmparatorluk topraklarının her bölgesi ayrı bir zulüm ve baskı altında inlemekte, birbirinden kopuk hale gelmiş olan ve kendi başının çaresine bakmak zorunda bırakılmış bulunan bu bölgeler ve halkı, bir direniş hamlesi yapabilmek için yeni bir mücadelenin gerekliliğini zaruri görmekteydi.

Bu günden baktığımızda, Anadolu'nun her tarafının işgal edilmeye başlanmış olması ve savaşın mağluplarından sayılan Osmanlı'nın elinin kolunun bağlanmış bulunması bu mücadelenin bölgesel ve yerel direnişler şeklinde örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Anadolu'nun önce doğusunda oluşan, ardından batı yönüne doğru genişleyerek artan bir mukavemetle sağlanan direniş mücadelesi çok kolay tahlil edilebilecek bir sadelikte değildir.

Millî Mücadele, birbirinden ayrı birçok zihnin, çoğu zaman birbirinden habersiz olarak fakat aynı amaç doğrultusunda ve büyük bir özveriyle, nihai hedefini bağımsızlık olarak öngördüğü bir istiklal mücadelesidir.

Bu mücadelenin birçok önemli merkezi vardır. Bu merkezlerin en başında gelenlerden biri, Millî Mücadele adına bölgede ilk kıpırdanmaların görüldüğü Trabzon'dur. Trabzon bu kıpırdanmayı, zihinlerinde Millî Mücadele kararı oluşan ve bunu halka yaymaya, halkın ruhunda var olan bağımsızlık ülküsünü kendi kararları doğrultusunda uygulamaya koymaya yönelik aydın ve vatansever bir avuç insanla yapmaya çalışacaktır.

İlk fiili adım, 10 Aralık 1918 tarihinden itibaren Trabzon'da yayınlanmaya başlanan İstikbâl gazetesidir. Fakat şurası bir hakikattir ki Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Trabzon'da da Millî Mücadele'nin ilk ateşinin yakılmasını sağlayacak olan basının bu mücadelede yer alması oldukça zor şartlar altında ve imkânsızlıklar içinde sağlanabilmiştir.

Bu şartlar ve imkânsızlıklar aynı şekilde ülkenin içinde bulunduğu şartlarla da paralellik göstermektedir. Mütareke ile birlikte Osmanlı topraklarında meydana gelen gelişmeler ve bunun oluşturduğu yeni durum mevcut durumu daha da ağırlaştırmaktadır.

Ülkenin içinde bulunduğu durumu ve genel hissiyatı İstikbâl gazetesinin başyazarı ve imtiyaz sahibi Faik Ahmet(1) anılarında şu şekilde aktarmaktadır:

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Trabzon'daydım. Umumi terhisle birlikte umumi bir karışıklık da başlamıştı. Memleket adeta düzensiz ve idaresiz kalmış bir gemi vaziyetine düşmüştü. Azerbaycan'dan, Batum'dan akın akın terhis edilen askerler avdet ediyorlardı. Mağlubiyetin sefaleti ilk terhis edilen askerlerin vaziyetinde göze çarpıyordu. Asker yollarda, izlerde başıboş bırakılmış uzun yollar yürüyerek memlekete avdet etmeye bu şekilde mahkûm bırakılmışlardı. Mamafih terhis edilenlerde bir sevinç vardı. Harbin mağlubiyetle neticelenmesinden tevellüt edecek neticeler pek o kadar düşünülüyor-du.

Millet, harpten usanmış, terhisi büyük bir nimet olarak karşılıyordu. Hemen herkes sulh olsun da ne olursa olsun fikrindeydi. Harpten mutazzar olmayan kalmamıştı. Pek mahdut bir sınıf teşkil eden harp zenginleri bittabi müstesna idi. Bu sınıf için harbin daha senelerce devamı şayanı arzu edilebilirdi. Fakat öte yanda, binnihaye bitmez bir fakru zaruret içinde, harbin güne gün sefalet fecaatleri içinde pür ıstırap bir hayat yaşayan fakirce bir halk kitlesi sulhü bir Mesih gibi karşılamakta haklı görülecek bir vaziyette bulunuyordu.

Harp uzadıkça o zamanki idarenin gitgide daha ziyade hissedilen tazyiki altında inleyen ve pek geniş br suistimal deryası içinde yüzen tahammülsüz bir fecaat batağı haline getirilmişti. Harp ticaret ve suistimallerine bazı komutan ve valiler de bulaşmış, para yağmak endişesi bu adamları memleket ve vazife kaygısından uzaklaştırmıştı. İdare makinası baştan aşağıya bozulmuş, mesuliyet korkusu kalkmış, mülki ve askeri ekseri büyük memurlar buldukları mahallerde birer derebeyi kesilmiş, halk ezici, yıkıcı, münfesih bir idarenin zebunu kahrı altında kalmıştı.

Muhtelif cephelerde tevâli eden mağlubiyetlerin tevâlid eylediği maddi ve manevi ıstıraplar da tahammül kabiliyetini büsbütün tüketmişti. Artık herkes barışı bekliyordu ve barış istiyordu. Mütarekede umumi halet-i ruhiye bu merkezdeydi (Barutçu, 2001: 29).

Milli Mücadele'nin Yanında Yer Almak ve Trabzon'da Milli Mücadeleci Gazete Olmak

Mütareke Dönemi ve sonrasında devam eden süreçteki olumsuz şartlar ve genel durumun ağırlığı her alanda kendini hissettiriyordu. Özellikle basın faaliyetleri için büyük olumsuzluklar mevcuttu. Zira zaten Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Rus işgali Trabzon'da mevcut olan Türk Basınının susturulmasında büyük bir etki yaratmış, Rus işgal ile birlikte Trabzon'da mevcut olan matbaalar, bu işgalden güç alan ve çok rahatça hareket eden Rumlar tarafından tahrip edilerek çalıştırılmaz hale getirilmiş veya el konulmuştu.

Trabzon basın hayatında bu dönemde var olan iki Rum gazetesi ve bir de yayınlarıyla bu gazeteleri adeta memnun ettiği görülen Selamet gazetesi vardı. Faik Ahmet bu konuda; (Barutçu, 2001: 31)

Eyüpzade Ömer Fevzi(2) mütarekeyi takiben Trabzon'a gelmiş "Selamet"(3) isminde bir gazete neşretmeye başlamıştı. Ömer Fevzi'nin neşriyatı, İstanbul'da Peyam(4) ve Sabah(5) gazetelerini övmekten, İttihatçılara hücumdan ve Trabzon'daki İttihatçıların rahat ve huzur içinde gezinmekte olduklarını merkeze mütemediyen jurnal etmekten ibaretti. Selamet'in neşriyatı kendisinden ve hizmet etmek istediği zümreden başka bir de Trabzon'un Rumlarını memnun ediyordu. Trabzon Rumları Türkler arasındaki münaferetin derinleşmesinden kuvvet alacak bir gaye arkasında yürüyorlardı. Pontus hülyasının tahakkuku için Türk mevcudiyetinin kuvvet ifade edemeyecek düşkün bir hale gelmesi kendilerince pek şayanı arzu görülmesi tabii idi. Türkler ise birbirlerine girmişlerdi. Rum ve Ermeni hissiyatını Türk lisanı ile Türk adı taşıyan varakpareler üzerinde tatmine hizmet edecek kalemler maalesef aramızda türemiş bulunuyordu. Vaziyet hakikaten feci idi, az çok bir hissi Millîsi olan, kalbinde en ufak bir vatani muhabbet taşıyan kimselerin içini yakan bu halin akıbeti ne olacaktı? Herkes bunu düşünmekle müteallim idi. Trabzon'da Selamet'den başka iki Rum gazetesi de intişar ediyordu. Bunlardan biri metropolithane tarafından neşredilen Ebuhi isimindeki gazete, halis Yunanlı bir gazete idi. Bu gazete Türkler'in Trabzon'da hakkı olmadığından, Rumluğun merkezi olduğundan, tarihin sesini işitmek zamanı geldiğinden bahsedecek derecede muhiti zayıflamış bulunuyordu, demekte ve genel durumu tahlil etmektedir.

Şubat 1918'de Trabzon Rus İşgalinden kurtulmasına rağmen, devam eden süreçte, Mondros Mütarekesi ile başlayan işgal sürecinde, İngiltere ve Yunanistan'ın yardımları ile teşkilatlanan Rumlar, Trabzon ve yöresini de içine alan bağımsız bir Rum devleti kurmak için yoğun biçimde çalışmaya başlamışlardı.

Trabzon'da yayınlanan iki Rum gazetesi Epuhi (Ebuhi) ile Farosianadolis'in bütün yayınlarını merkezi Trabzon olan bir Pontus-Rum devletinin kurulması hedefine yönelttikleri günlerde Millî hakları savunacak bir Türk gazetesinin bulunmayışı büyük bir eksiklikti. Özellikle Avrupa'da artmakta olan ve etkisi her geçen gün çoğalan Rum ve Ermeni propagandalarına karşı koyabilmenin bir yolu olmalı ve bunun için acele edilmeliydi (Özel, 1991: 54). Bu iki gazete Trabzon'u Rumluğun merkezi kabul ederek bu söylem doğrultusunda Türklere Trabzon'da yaşama hakkı görmüyorlardı. Yayınlarındaki cüretkâr tavırlara karşı bir şey yapılamıyor, bu da halkın ümitsizliğini arttırıyordu.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın çizdiği ağır ve kahredici şartlar karşısında bütün Doğu Karadeniz Bölgesi'ni etkisi altına alan Pontus hayali boşa çıkarılmalı,

Trabzon halkı uyanık ve canlı tutulmalı, bu ölüm kalım mücadelesinde halk bilinçlendirilmeliydi. Bunun için bölgenin ileri gelenlerinin okumuş aydın kesimin ve diğer kanaat önderlerinin birçok fikri olduğu muhakkaktı. Fakat bunlar içerisinde en köklü ve etkili çözümün ortaya konması ve bu çözüm metoduyla bir direniş hareketi başlatılması en olur yol olarak gözükmekteydi. Halk birçok açıdan çaresiz, bitkin ve ümitsizdi.

Halkı bu ümitsizlik ortamından çekip alacak ve onlara ümit aşılayabilecek tek bir yol vardı. Bu ise basındı. Zira böyle bir ortamda halk ancak basın yoluyla birlik ve beraberlik çatısı altına toplanabilirdi. Aynı yöntemle Trabzon'daki azınlık basını sağlanmak istenen bu birliği dağıtmak istemiyor muydu! Şu halde bu etkili bir yöntem olabilirdi. Bu maksatla Faik Ahmet (Barutçu) ve kendisiyle hareket eden arkadaşları tarafından bir gazete çıkarmak için girişimler başlatılmıyordu.

Bu düşüncesini Faik Ahmet (Barutçu, 2001: 32), şöyle dile getirmektedir;

Bu şerait altında Trabzon'da halkın seda-yı vatanperverânesini duyuracak, efkâr-ı umumiyeye vahdet-i Millîye tesisi lüzumunu telkin edecek, halkı birbirine düşürmeye mâ'tûf hâinane emellere karşı koymağa çalışacak bir teşkilâta şedit ihtiyaç kendisini hissettiriyordu. Bu hissiyat sâikasıyla bazı rüfekâ hususi birkaç içtimâ akteyledik. Bu birkaç içtimâda yaptığımız müdavele-i fikriyede vardığımız netice evvelemerde elde bir gazetenin mevcut olmasına karar vermek oldu. Bu hususda bir hayli teati-i efkârda bulunduktan sonra İstikbâl'i neşretmemiz takarrür oldu.

Gazetenin çıkışı ile ilgili olarak, yapılan bu toplantılarda bulunan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu gelişmeyi Trabzon'da ilk siyasi hareketlenme olarak belirtmiştir. Tarakçıoğlu "Trabzon'da İlk Siyasi Kımıldama" konu başlığıyla aktardığı anısında;

30 Kasım 1918 günü akşamı zifiri karanlık ve yağmurlu bir gecede, Hacıkasım Mahallesi'nde bir evde toplanmıştık. Toplantıda İttihat ve Terakki Fırkası il idare heyeti başkanı Barutçuoğlu Hacı Ahmet, oğlu Faik, damadı Zeynelabidin, İttihat ve Terakki Fırkası il idare üyelerinden Hafız Mahmut ve Halim, Trabzon Sultani (Lise) Müdürü Rıfki, edebiyat öğretmeni Mehmet Murat, Sultani iptidai kısmı müdürü Murat Hulusi, Hacıhafızoğulları vardı. Toplantıya Hacı Ahmet Efendi başkanlık etmekte idi. Başkan, toplantının sebebi olarak henüz yerleşmeye başlamış olan hemşehrilerinin türlü hastalıklarla perişanlık içinde bulduklarını, bir taraftan da topraklar ekilememiş olduğundan muhacirlikten henüz dönmüş ve dönmekte olan halkın hazır yemek zorunda olduğunu, halbuki yiyecek stoku bulunmadığından, halk daha kış bastırmamış olduğunu, şimdiden yiyecek sıkıntısı içinde bulunduğunu, birkaç yıldır göçmen halinde dolaşmış olan hemşehri çocuklarının okullara devam edememiş, yaş-

ları büyümüş olduklarını, şimdi ise okul binaları harap ve öğretmensiz bulduklarını ileri sürerek memleket evladı olarak halkın bu dertlerine çare aramak maksadı ile toplanmış olduğumuzu açıkladı.

Anlatılan konular üzerine söz alınıp konuşmalar yapıldı; fakat asıl maksat, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğradığımız ve hasmımız olan galip devletler tarafından topraklarımız parçalanıp devletimizin varlığına kıyılacağı tehlikesi belirlemekte olduğu için bu önemli meseleye değinilmesi istenmekte idi.

Nihayet söz hâkimiyet ve istiklâlimizin tehlike içinde bulunduğu, memleketin can noktasını teşkil eden bu meselenin ne olacağı cihetine düştü. Bundan sonraki görüşmeler hep memleketin müdafaası üzerine idi; tabiatıyla düşünce birliğine varıldı. Görüşmeler gece yarısına kadar sürmüştü, son olarak Faik Ahmet, Zeynelabidin, ben, Mehmet Murat Beyler tarafından bir siyasî gazetesinin çıkarılması suretiyle halk efkârının müdafaaya hazırlanmasına karar verildi” demektedir (Tarakçıoğlu, 1986: 39).

İstikbâl gazetesinin kuruluşu öncesi yapılan bu toplantıdan bahsederek, Trabzon ve Millî Mücadele için İstikbâl gazetesinin kuruluşu aşamasını gayet net bir şekilde ortaya koymuştur. Tarakçıoğlu gazetesinin en önemli amacını “halk efkârının (kamuoyunun) Millî Mücadele'ye hazırlanması” olarak belirtmiştir.

Gazetenin kurulması ve yayın hayatına geçişi Millî Mücadele'nin kaderine ortak bir görüntü arz eder. Bu bakımdan gazetenin doğması ve yaşaması Millî Mücadele'nin safhalarına paralellikler gösterir. Gazete siyasî ve ilmî bir gazete olacak, sosyal ve bilimsel yazılar da yazılacaktır. Gazetenin politik bakışı ve başyazıları Faik Ahmet Bey tarafından yapılacaktır. Bütün bu kararlardan sonra geriye sadece matbaa bulmak kalmıştır.

Trabzon'da şartlar Rus işgalinden beri değişmemişti. Rusların işgali sonrasında gerek Ruslar gerekse yerel azınlıklar tarafından matbaalar ya tahrip edilmiş ya da işlemez hale getirilmişti. Bu durumda gazete, burada bulunan ve faal olan Rum matbaalarından birinde basılacaktı. Trabzon'da bir Türk matbaasının olmaması, matbaa ve baskı işlerinin tamamen Rumların elinde olması, bu nedenle de Rum kilisesinden matbaa yönetimine bir baskı gelmemesi adına gazetede genel konular ve Millî birlik meseleleri işlenmekteydi (Barutçu, 2001: 14). Böyle bir ortamda hem Millî bir uyanış sağlamak ve bunu desteklemek hem de çıkarılacak gazeteyi, Rumların da bir devlet kurma hayallerinin olduğu ve yoğun bir şekilde çalışmalar yaptıkları bir dönemde, bir Rum matbaasında basmak çok zor bir işti. Bunun için bir yol bulunacaktı. Yapılan görüşmeler ve istişarelerden sonra İstikbâl Yorgi Mihailidi Matbaası'nda basılmaya başlanmıştı. Rum olan Mihailidi bir tüccardı ve bu nedenle anlaşma kolay sağlanabilmişti. Bu durumda matbaa ve

kâğıt Rum tüccarlardan temin edilmişti.

Bu süre içinde yayını kesintiye uğratmamak için dikkatli bir yayın politikası izlemek zorunda kalmıştı. Zira aynı matbaada Pontus propagandası yapan Epuhi gazetesi de basılmaktaydı (Özel, 1991: 54). Bu vaziyet olumsuz bazı durumlar yaratabilirdi. Zira Rumlar devletin ve milletin zorluk içinde olduğu zamanlarda ayrılıkçı hareketler içine girmek konusunda geçmişte benzer davranışlar sergilemişlerdi. Buna rağmen gazeteyi çıkaracak olan mücadeleciler gazeteyi çıkarmasının getireceği yararı daha önemli görmüş, sıkıntılı durumlar için şimdiden telaşlanma gereği duymamışlardır.

Nihayet birçok görüşmeye toplantıdan sonra, birçok zorluklar da aşılarak gazete basılmaya başlanacaktır. İlk sayı 10 Aralık 1918'de yayınlanır. Faik Ahmet (Barutçu, 2001: 32), *İstikbâl*'in çıkarılan ilk sayısına ilişkin olarak şöyle demektedir; "Bu ilk nüshada(6), memleketin maruz bulunduğu vaziyeti tahlil ile umuma tevecüh eden Millî vazifelere işaret ediyorduk. Ve gazetenin mesleğini de daima bu umumi ve Millî meseleleri hatırlatmaktan ve memlekete vahdeti Millîye tesisine sarf-ı gayret eylemekten ibaret olmak üzere gösteriyorduk."

Gazetenin görevini, Millî vazifeleri hatırlatmak, memlekette Millî birlik tesis etmeye gayret etmek olarak belirtmekle Millî birliği sağlamak üzere teşkilatlanma yolunda ilk adım atılmış oluyor, Millî Mücadele'nin ilk ateşi de yakılıyordu.

İstikbâl'in çıkışından itibaren halk üzerinde büyük etkisi olduğu görülmektedir. Bu konuda Faik Ahmet (Barutçu, 2001: 33); "*İstikbâl*'in intişarı Trabzon efkârında bir ma'kes-i iştiyak buldu. Etraftan hararetli tebriknâmeler alıyorduk. Bu bize gazeteye meslek olarak çizdiğimiz ve memleketin yüksek menfaatlerinin, mevcudiyet-i milliyemizi korumak zaruretinin emrettiğine kani bulunduğumuz yolda yürümek için bütün milletin kalbinden ilham aldığımızı gösteren canlı bir misal olmak üzere görünüyordu." demektedir.

Faik Ahmet (Barutçu, 2001: 34), *İstikbâl*'in yayınlanmasına ilişkin olarak aynı konuda devamla;

İstikbâl'in intişarı bizim için bir gaye değildi. Asıl gayeye vusul için elde bulunması lazım gelen bir vasıta idi. Neşriyatımız bütün bu gayeyi elde etmeye mâ'tûf bir mecrada ilerliyordu. Memlekette bir Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Teşkilatı vücuda getirmek ve bundan Türkleri bu teşkilat etrafında mütesanin, kuvvetli bir mevcudiyet halinde bulundurmaya istiyorduk. Ve bir seri halinde devam eden makalelerle mütemadiyen şu fikri telkine uğraşıyorduk: Trabzon'da Türklerin meşru haklarını müdafaa için bir teşkilata ihtiyaç vardır. İkinci nüshamızda bu fikri daha açık ileri sürdük ve *İstikbâl*'in 25 Ocak 1919 tarihli nüshasında da bu yönde bir makale(7) yayınladık diyerek gazetenin asıl

amacını daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Faik Ahmet Barutçu (Barutçu, 2001: 36), 1 Şubat 1919 tarihli baş makalesinde(8) de yine aynı konu üzerinde başka bir yazı kaleme alacak, konunun önemini halka duyurmak böylece halkı bu konuda bilinçlendirmek üzere yazılarına devam etmek azminden geri durmayacaktır.

Trabzon’lu bir avuç aydınının İstikbâl gazetesini çıkarmaksuretiyle Millî Mücadele’ye inanılmaz bir güç katmaları tarif edilemez bir başarıdır. İmkânsızlıklar imkâna dönüştürülmüş, olmaz denilen yapılmış, Millî Mücadele, Doğu Karadeniz’de ve zamanla da Anadolu’da çok güçlü bir basın desteği kazanmıştır.

Millî Mücadele’nin önemli simalarından, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Erzurum şubelerini kuran ve aynı zamanda Erzurum Kongresi hazırlık çalışmalarına katılan, bu kongre için Erzurum delegeliği hakkını Mustafa Kemal’e vererek kongreye Hasankale delegesi olarak katılan Cevad (Dursunoğlu) Bey 4 Aralık 1919’da askerlik terhisı sonrası memleketi Erzurum’a giderken Trabzon’a uğramıştı. Buranın durumunu yakından gören Cevad (Dursunoğlu) Bey o günleri şöyle tasvir etmektedir;

Trabzon o günlerde çok hareketli idi. İstilanın açtığı yaralar kabuk bağlamadan Mondros mütarekesinin ağırlığı bu bölgenin üstüne çökmüştü. Kendilerini eski Pontus Krallığı’nın mirasçısı sayan yerli Rumlar İtilaf Devletleri’nin yardımına güvenerek kıpırdanmaya başlamışlardı.

Fakat Trabzon’un şuurlu halkı vatansever aydınları Pontus yılanının başkaldırmasına meydan vermemek, muhtemel felaketi daha başlangıçta önlemek için örnek bir birliklilik gösteriyorlardı. Genç, ihtiyar hepsi bir ağızdan konuşuyor, millet ve memleket müdafaasından başka bir kaygı göstermiyorlardı.

Trabzon’un Türk camiasından ayrılığını kabul etmeyen ve varlığını müdafaaya azmetmiş olan halkı, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti’ etrafında toplanarak teşkilatlanmış ve davanın yazı ile müdafaasını Barutçuzâde Faik Ahmet’in çıkardığı İstikbâl gazetesi üstüne almıştır (Bulut, 2004: 267).

Trabzon Millî Mücadele için önemli merkezlerden biriydi ve aynı zamanda bir ulaşım üssüydü. Bu bakımdan buraya her kesimden birçok kişi uğruyordu. İstikbâl gazetesi de bu merkezde Millî Mücadele için öncülük eden bir gazete olarak büyük önem taşıyordu. Bu bakımdan İstikbâl gazetesinin başyazarı Faik Ahmet gazetede ki odasında Büyük Millet Meclisi reislerini, devrin tanınmış siyaset adamlarını, yazarları, generalleri ve dağıtılan Meclis-i Mebusan üyelerini ağırlamakta, çoğu zaman bu ziyaretler memleket meselelerinin konuşulduğu toplantılara dönüşmekteydi (Çapa, 1998: 33).

İstikbâl gazetesinin yayıncılarının bu sosyal ve siyasi tutumları ve ilişkilerinin yanı sıra gazetenin farklı bir yayın anlayışı belli bir süreye kadar devam edecekti. Zira gazete bir Rum matbaasında basılmaktaydı. Dolayısıyla gelecekteki amaçlarını daha çok önemseyen gazete buna paralel tedbirli ve programlı bir yayın sürdürmüştür. Pontusculuk yapan ve bu yönde yayınlarını aralıksız sürdüren bir Rum gazetesiyse aynı matbaadan çıkmakta olmanın getirdiği mecburiyetleri de vardı. Bu bakımdan İstikbâl belli bir süreye kadar Pontusculuk faaliyetleriyle ilgili yayın yapmamış daha çok Millî birlik ve beraberlik konusunda yazılar çıkarmak ve bu yönde propaganda yapmak gayretine girmiştir.

İstikbâl gazetesinin bir diğer önemli sorunu kâğıt sıkıntısıdır. Zira İstikbâl'in yayınlandığı o günlerde Millî Mücadele aleyhine yayın yapan bazı gazeteler -ki bunlar Selâmet gazetesi ve azınlıkların çıkardıkları gazeteler olarak söylenebilir- en iyi kâğıtlara basılırken, İstikbâl zaman zaman ambalaj kâğıtlarına basılmak zorunda kalmış, bu da gazetenin aşması gereken önemli bir engel ve olumsuzluk olarak ortaya çıkmıştır.

İstikbâl'in bu zor şartlar içinde mücadele ettiği bir diğer cephe de Pontuscular ve Millî Mücadele'ye muhalif yazılar neşreden Ömer Fevzi'nin gazetesi Selâmet'tir. (Bulut, 2004: 270). Fakat bütün bu engeller gazetenin mücadele azmini kıramamıştır.

Trabzon halkı için Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması öncelikli bir hedef, İstikbâl gazetesi için de amansız bir mücadele gerekçesiydi. Yurdun her yanına ulaşarak halkı bilinçlendirmek, özellikle Karadeniz bölgesi halkını düşmana ve yerel bölücülere karşı birlik içinde tutmak önemli görevlerindendi. Her ne kadar Millî Mücadele kazanıldıktan ve işgalciler Anadolu'dan atıldıktan sonra iç siyasal eğilimlerin etkisiyle farklı cepheleşmelerde taraf olmuş olsa da, İstikbâl gazetesi Millî Mücadele boyunca çok önemli vazifeler yapmış, vatanın kurtarılmasında Ankara ile sürekli dayanışma içinde olmuştur.

Gazetenin Haber Kaynakları, İçeriği ve Önemi

İstikbâl gazetesi, Millî Mücadele'nin her aşamasında gerek haberleri gerekse önemli makale ve köşe yazılarıyla halkı bilgilendirmeyi ve aydınlatmayı prensip edinmiş, yayınlandığı günden itibaren memleket meseleleriyle ilgilenmiş, Millî Mücadele kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunmuş, özellikle Faik Ahmet'in kaleminden çıkan yazılar halk nazarında önemli etkiler meydana getirmiştir. Faik Ahmet (Barutçu)'nun Millî Mücadele yıllarında yazdığı makalelerden, "İstiklal İçin Mücadele", "Kuvva-i Müdafamız", "Hudud-ı Şarkiyemiz", "Millî İttifak", "Müdafaa Yolları", "Anadolu'nun Nokta-i Nazarı", "Yunan Zihniyeti", "Kaçı-

yorlar”, “İmtihan Devresi”, “Fedakârlık Zamanı”, “Misak-ı Millimiz”, “Müdafa Planı”, “İstiklal Günü” ve “Millî Mukavemet” ilk göze çarpan makaleler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çapa, 1992: 137-138).

Gazetenin yazı işleri müdürü Ebulhamid Hüsni de yazılarında Millî Mücadele'nin başarıya ulaşacağı yolundaki inanç ve ümitlerini belirtmiştir. Aynı zamanda Sakarya Zaferi öncesinde ve sonrasında birçok yazı kaleme almıştır. Hüsni, “Zaferden Eminiz”, “Neticeden Eminiz”, “Şerefle Çarpışacağız”, “Yunan Ne Halde”, “Ordu Süngü Takmıştır”, “Millî Bayram” başlıklarıyla yazdığı yazılarıyla önemli mesajlar vermiştir (Çapa, 1992: 138).

Diğer yandan gazetede önemli haberler yayınlanmakta, gazete kamuoyunu hemen her konuda bilgilendirmek ve gelişmelerden haberdar etmek prensibi üzerinden basın faaliyetini sürdürmekteydi. Gazetenin haberleri çeşitli gazete ve ajanslardan derleniyor, zaman zaman da dış basından yararlanma yoluna gidiliyordu. İstikbâl, İstanbul ve Anadolu matbuatını yakından takip etmekte ve Hakimiyet-i Milliye ve Yenigün gibi Ankara gazetelerinin yanı sıra diğer Anadolu yerel basınından da yararlanmakta, bunlardan haber aktarmaktaydı (Çapa, 1998: 15).

Buna karşılık İstanbul gazetelerinin de Karadeniz ve Karadeniz bölgesi ile alakalı haberleri İstikbal gazetesinden iktibas ettikleri görülmektedir. Dış basın da İstikbâl için önemli bir haber kaynağı olacak, Yunan, İngiliz ve Fransız gazeteleri başta olmak üzere diğer Avrupa basını da yakından takip edilerek önemli bir haber ağı oluşturulacaktı (Çapa, 1998: 15).

Ankara ve İstanbul basını yakından takip edilerek, Ankara muhabiri(9) Kemal Salih ve Batum muhabiri Abdülhalim Hilmi vasıtasıyla hem iç hem de dış bilgi kaynakları gazeteyle paylaşıyordu. 1920 yılından sonra ise gazetenin en öncelikli haber kaynağı 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı(10) olmuştur (Çapa 1992: 134). Gazete ayrıca İslam Gürcistanı Gazetesi, Moskova telsizi ve Gürcistan'ın resmi gazetesi olan Barba'dan da haber kaynağı olarak yararlanmıştır (Çapa 1992: 134).

Trabzon'da, 10 Aralık 1918 (10 Kânun-ı Evvel 1334) tarihinde çıkmaya başlayan İstikbâl(11) gazetesi Faik Ahmed (Barutçu) tarafından yönetiliyordu. İstikbâl gazetesinin başyazarı Faik Ahmet (Barutçu)'dur. Bunun yanında gazeteyle makale ve çeşitli yazılar yazan birçok aydın da bulunmaktadır. Ebulhamid Hüsni, Nüzhet Haşim, Adnan Sabih, Salih Zeki, Abdulvahab, Ustazade Nazmi, Ahmet Hamdi, Ebul Nimet, Ali Şükrü bunların başlıcalarıdır. (Çapa, 1992: 137).

Yazılar, Millî birlik yolunda ve ülkenin bağımsızlığını sağlama hususunda ortak tema içerir. Gazete, çıkışından itibaren yayınlarını uzun süre bu yönde sürdür-

müş, "Millî vahdet" gazetesinin söylemi haline gelmiş, Wilson İlkeleri gereğince Türk Milleti'nin haklarını korumak için teşkilatlanmayı en önemli gereklilik olarak benimsemiş ve bu yönde başlıklar atmıştır (Bulut, 2004: 270). Başlangıçta bu şekilde bir yayın anlayışıyla baskılarına devam eden gazete zamanla ülkenin içinde bulunduğu durum, bu durum konusunda yapılan çalışmalarla ile memleketin geleceğiyle ilgili önemli haber ve kararlara geniş yer vermeye başlayacaktı (Çapa, 1998: 15). Gazete başta Trabzon merkez olmak üzere tüm vilayette ve doğu bölgesinde okuyucularına ulaşmaya çalışıyordu.

Gazetenin yayınlanması ve etkisini Faik Ahmet (Barutçu, 2001: 38), anılarında şu cümlelerle aktarmaktadır;

İstikbâl'in neşriyatı sade merkez-i vilayette değil mülhakatta da özlediğimiz tesiri icradan hâli kalmıyordu. Zaten kazalarda yüzlerce abone tedarik etmiştik. Vilayetin ittihatçı diyerek lekelenmek istenmeyen hücumu maruz bırakılmayan pek az şahsiyeti kalmıştı. Kazalarda sahibi nüfuz kimselere de aynı şekilde hücumlar oluyordu ve İstikbâl bütün bunların gazetesi addediliyordu. Ve filhakika öyle de olmuştu. Hemen bütün vilayet gazetemiz etrafında bir muhit demektir. Gazetenin neşriyle arzu ettiğimiz vaziyeti hazırlamak imkânı bu suretle tamamen elde edilmiş oluyordu.

Millî Mücadele ruhunun uyanmasını sağlayan ve devam eden süreçte bu mücadelenin en önemli destekçilerinden olan İstikbâl gazetesi, yaptığı yayınlarla, Millî Mücadele'nin karşısında yer alanlarla ve ayrılıkçılarla, bir nefer gibi adeta savaşmıştır. Diğer taraftan gazete kendi başına açtığı bu yolda teşkilatlanmaya da ön ayak olmuş, kurulmasında öncülük ettiği Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile el ele Millî Mücadele'nin başarısı için zorlu bir uğraşın içine girmiştir. Bu bakımdan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerini, bu cemiyetin kurulmasında öncülük eden İstikbâl gazetesinin faaliyetlerinden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Zira gazete hem cemiyetin sözcülüğünü yapmakta hem de kadrosunun ağırlıklı bir bölümüyle cemiyetin faaliyetlerinde yer almaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki İstikbâl gazetesinin doğuşu ve yayın hayatını sürdürmesi İrade-i Millîye, Hâkimiyet-i Millîye, Öğüt, Açıksöz, Anadolu'da Yeni Gün ve diğer birçok Millî Mücadele yanlısı gazete gibi, zaman zaman da onlardan farklı olarak, çok ağır şartlar altında gerçekleşmiştir. Uzun süredir devam eden ve henüz kısa bir süre önce sona ermiş bulunan Rus işgalinin yarattığı tahribat ve arkasından gelen ağır işgal dalgası ve bundan güç alan yerel ayrılıkçıların baskısı İstikbâl gazetesinin yayın hayatına başlamasında ve bunu sürdürmesinde

çok önemli düzeyde zorluklar oluşturmuştur. Rus işgali sonrası Trabzon basın hayatını mümkün kılacak her türlü imkânı kaybetmiştir. Bir gazete çıkarabilmeyi olanaklı kılacak her türlü maddî imkân ve donanım yok edilmiştir. İki yıldır süren bu işgalin yaraları sarılamadan I. Dünya Savaşı'nın mağlupları tarafında olan Osmanlı Devleti ağır mütareke şartları altında yeni işgalci güçler olan İtilaf Devletleri tarafından parçalanmaya başlanmıştır. Anadolu yer yer işgale uğrarken işgalcilerin yerli işbirlikçileri de kendi gizli planlarını bu fırsattan yararlanarak gerçekleştirmeye çalışacaklardır. İşte bu ortamda, büyük imkânsızlıklar ve baskılar altında olmasına rağmen, yayın hayatına başlayan İstikbâl, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşacağı güne kadar, yine bin bir baskı ve imkânsızlıklarla adeta boğuşarak, bu davaya hizmet etmeye çalışacaktır.

Notlar:

1. Faik Ahmet Barutçu 1894 yılında Trabzon'da doğdu. Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. Rüşdiye ve İdadi'yi Trabzon'da bitiren Faik Ahmet, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuş, öğrenimi sırasında askere alınmış, Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subay olarak Trabzon ve Samsun Tümen karargahlarında bulunmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra terhis edilmiş, o da yarım kalan öğrenimini tamamlamak için İstanbul'a dönmüştür. Memleketin içinde bulunduğu zor şartlar dolayısıyla Millî Mücadele'ye katılma kararlılığı içinde olan Barutçu, iki ay gibi kısa bir sürede imtihanları vermek suretiyle mezun olmuş, Trabzon'a dönmüştür. Trabzon'a dönüşünü takiben yoğun bir görüşme ve istişare süreci sonrası, ilk elden bu mücadeleyi desteklemek adına faaliyetlere başlamıştır. Bu amaçla da İstikbâl gazetesini kurmuştur. İstikbâl gazetesinin kurucusu ve başyazarı olan Faik Ahmet Barutçu aynı zamanda. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Barutçu İstikbâl gazetesinde yazılar yazmış, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nde görevler almış, Millî Mücadele boyunca, bu mücadelenin başarıya ulaşması amacı doğrultusunda faaliyetlerini yoğun ve istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Trabzon teşkilatlanmasında görev alan Faik Ahmet Barutçu, 1925 yılında İstikbal gazetesinin kapatılması sonrasında bir süre de avukatlık, baro başkanlığı ve yerel bazı basın-yayın organında medeni hukuk yazıları yazmıştır. 1939-1954 ve 1957- yılları arasında Trabzon Milletvekili olarak meclise giren Faik Ahmet Barutçu, 1947-1948 ve 1948-1949 yıllarında Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1957 yılında Ankara Milletvekili olarak tekrar parlamentoya giren Barutçu, bu sırada çeşitli yurt gezileri yapmış, Trakya, Ege ve Karadeniz'e yaptığı bu geziler sonrasında hastalanmış, İngiltere'de tedavi görmüş, takip eden günlerde hastalığı ilerlemiş, bir daha sağlıklı bir duruma kavuşmadan 14 Mart 1959'da Ankara'da vefat et-

miştir.(Çapa, 1998: 14-28).

2. Mütareke dönemi sonrası Trabzon'da "Selamet" adlı gazeteyi çıkarmış ve sıkı bir muhalefet yapmıştır.

3. Eyüp-zade Ömer Fevzi tarafından 15 Kasım 1918'de Trabzon'da çıkarılmaya başlanan bir gazetedir. Uzun süre İttihatçı ve Millî Mücadeleci karşıtlığı ve muhalefetiyle yayınlarını sürdürmüş, özellikle Millî Mücadele karşıtlığı nedeniyle bir süre sonra önemli takibat ve baskılar sonrası Ömer Fevzi tarafından kapatılmış, "İrşad" adıyla Yunan işgali altında bulunan Balıkesir'de yayınlarına devam etmiştir (Barutçu, 2001: 31 ; Güner, 1999: 37).

4. 1876 kurulan ve daha sonraki yıllarda Millî Mücadele aleyhinde yayınlarıyla bilinen bir gazetedir (Topuz, 2003: 106).

5. 1913 yılında kurulmuş, Kurtuluş Savaşı boyunca Millî Mücadele karşıtlığı yapmış bir gazetedir. Peyam gazetesi ile birleşerek Peyam-ı Sabah adını almıştır (Topuz, 2003: 106).

6. Gotthard Jaeschke'nin, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi adlı eserinde bu ilk sayıya ilişkin olarak "Trabzon'da İstikbâl gazetesin I. Sayısı: 'Osmanlı İnkılabı ve bugünün vazifeleri' (Barutçuzade Faik Ahmet)" bilgisini 10 Aralık 1918 tarihli kronolojide verdiğini görmekteyiz. (Jaeschke, 1989: 9.). Zeki Sarıhan'ın Kurtuluş Savaşı Günlüğü adlı çalışmasında ise 10 Aralık 1918 tarihli kronolojide İstikbal gazetesi hakkında Jaeschke'nin verdiği bilgileri aktarırken ilave olarak da İstikbal'in, Faik Ahmet Barutçu yönetiminde, bir yandan Trabzon'da Millî örgütlenmenin sözcülüğünü yaptığını öte yandan da Enver Paşa ve arkadaşlarının Türkiye'de yönetimi yeniden ele almaları amacıyla Kemalist Ankara yönetimine muhalefet edeceğini aktarmaktadır (Sarıhan, 1993: 58).

7. İstikbâl, "Müdafaa-i Hukuk İçin", 25 Kânun-ı sani 1919.

8. İstikbâl, "Yine Müdafaa-i Hukuk Meselesi", 1 Şubat 1919.

9. Ankara muhabiri Bilecik (Ertuğrul) Mebusu Osmanzâde Hamdi Beydir. İzmir'in kurtarılması sürecini takiben Osmanzade Hamdi Bey İzmir'e gidecek bu görevi de Yenigün Gazetesi Yazı işleri müdürü Kemal Salih Bey devralacaktır (Çapa, 1992: 134).

10. Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle, Millî Mücadele davasını yurda ve dünyaya duyurmak amacıyla kuruldu (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985: 136).

11. 10 Aralık 1918'de yayınlanmaya başlanan İstikbâl gazetesi 1920 yılı baş-

larına kadar Yorgo Mihailidi matbaasında basılmış, daha sonra kendi matbaası olan İstikbal Matbaası'na taşınmıştır. İdare merkezi önceleri Trabzon'da Sakız Meydanı'nda Barutcuzaade binasında daire-i mahsusa olup daha sonra İstikbâl Yurdu'na geçmiştir. Gazete ilk çıkmaya başladığında haftada iki gün, Cumartesi ve Salı günleri yayınlanmış, 12 Mayıs 1920'den itibaren Çarşamba ve Pazar günleri yayınlanmaya devam etmiştir. Bu yayın anlayışı 13 Aralık 1920'ye kadar sürmüş bu tarihten sonra 1921 yılının 24 Ocak gününe kadar muhtelif günlerde yayınlanmıştır. 27 Ocak 1921 tarihinden sonra ise gazete Cumartesi günleri dışında her gün yayınlanmaya başlayacaktır. 30 Ocak 1923'den kapandığı güne kadar (17 Mart 1925) her gün yayınlanan gazete, öncelikle Millî Mücadele tarihimiz olmak üzere, basın hayatımızda önemli bir yer tutmuştur. (Çapa, 1992: 133-134).

Kaynakça

- Barutçu, Faik Ahmet, (2001). *Siyasi Hatıralar I*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Barutçu, Ecmel (2001). *Siyasi Hatıralar I; Giriş*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Bulut, Hüseyin (2004). "Anadolu Basınında İstikbal Gazetesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23, 263-273.
- Çapa, Mesut (1992). "Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, III (10), 133-168.
- Çapa, Mesut (1998). *Faik Ahmet Barutçu; Hayatı ve Kişiliği*. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Güner, Zekai (1999). *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler)*, Ankara, Kültür Bakanlığı.
- İstikbâl* (10 Aralık 1918 – 17 Mart 1925). Trabzon: İstikbal Matbaası.
- Jaeschke, Gotthard (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özel, Sabahattin (1991). *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarıhan, Zeki (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) : Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918 - 22 Temmuz 1919)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit (1986). *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon: Karadeniz Üniversitesi Basımevi.
- Topuz, Hıfzı (2003). *II. Mahmut'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yeni Türk Ansiklopedisi* (1985). İstanbul: Ötüken.

İlcut Elif KANDİL GÖKER, *Finansal Açından Marka Değerleme ve Marka Değerinin Hissedar Değeri Üzerine Etkisi: BİST’te İşlem Gören Firmalar Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. İbrahim ZOR, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kırıkkale, 2014-08-19.

Bahadır UYSAL*

Doktora Tez Tanıtım Yazısı

İlcut Elif KANDİL GÖKER’in, Kırıkkale Üniversitesi bünyesinde ve İbrahim ZOR’un danışmanlığında hazırladığı, “*Finansal Açından Marka Değerleme ve Marka Değerinin Hissedar Değeri Üzerine Etkisi: BİST’te İşlem Gören Firmalar Üzerine Bir Araştırma*” isimli doktora tezi, 2014 yılında kabul edilmiştir. Giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşan çalışma, 217 sayfadır.

1980 sonrası yaşanan ekonomik dönüşümünde, rekabet avantajının maddi olmayan varlıklar ile sağlanacağına vurgu yapan Göker’in bu çalışmasında, firmaların piyasa değerini etkileyen bir ekonomik varlık olarak düşünülen “*Marka Değeri*”nin, firmaların değer yaratma performansını, başka bir ifade ile “*Hissedar Değeri*”ni etkileyip etkilemediğini incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, marka ve marka değeri etrafında oluşan kavramsal çerçeve; pazarlama ve finansman boyutları dikkate alınarak geniş bir perspektifle incelenmiştir. Markanın muhasebeleştirilmesi uluslararası örneklerle açıklanmış, marka değerinin kullanım alanları tartışılmıştır.

Finansal olarak anlam ifade edecek olan marka değerinin hesaplanmasına ilişkin modeller, çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Marka değerlendirme modelleri “*Davranışsal Modeller*”, “*Finansal Modeller*” ve “*Karma Modeller*” olmak üzere üç kategoride incelenmiştir.¹ Çalışmaya katkı sağlayacak finansal ve karma modeller detaylandırılmış ve yöntem farklılıklarının model çıktılarına olan etkisi üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.²

Değere dayalı yönetim anlayışı ve bunun önemli bir unsuru olan hissedar değeri kavramının incelendiği üçüncü bölüm ile çalışmanın teorik kısmı sonlandırılmış-

* Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman A.B.D.

1 Göker, a.g.e., s. 60.

2 Göker, a.g.e., s. 106.

tır. Hissedar değerinin ölçülmesinde kullanılan “*Geleneksel*” ve “*Değere Dayalı*” performans ölçüm yöntemleri alt başlıklar halinde incelenmiştir.

Dördüncü bölüm, marka değerinin hissedar değeri üzerindeki etkisinin sınındığı uygulama kısmından oluşmaktadır. Literatürdeki birçok çalışmada olduğu gibi marka değeri verileri için bağımsız bir marka değerlendirme kuruluşunun yayınladığı Türkiye raporları referans alınmış, ihtiyaç duyulan finansal veriler Borsa İstanbul’dan sağlanmıştır. Veri setindeki sınırlılıklara dikkat çekilerek veri setinde yapılan düzenlemeler detaylı şekilde anlatılmıştır. Performans ölçüm yöntemlerindeki farklılıklar göz önünde bulundurularak hissedar değeri göstergesi olarak dört farklı bağımlı değişken seçilmiş, her bir bağımlı değişken için ayrı bir model kurulmuştur. Değişkenlerin öncül testleri yapıldıktan sonra modeller, panel en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarında literatüre benzer şekilde marka değerinin hissedar değerini pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiş, yapılan değerlendirmeler ile bölüm sonuçlandırılmıştır.

Sonuç olarak Göker’in bu çalışması, kısa vadede hissedar değerinin marka değerindeki artıştan pozitif yönde etkilendiğini kanıtlamış ve uluslararası literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırılabilir bir model ortaya koymuştur. Uluslararası bir bağımsız marka değerlendirme kuruluşunca belirlenmiş Türkiye verilerinin kullanıldığı ilk çalışma olma niteliğini de taşıyan bu çalışma³, literatüre katkısı ile yapılacak yeni çalışmalara kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

3 Göker, a.g.e., s. 185.

Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi (SATAUK) (6-8 Kasım 2014) Hakkında Bir Değerlendirme

Firdevs ÇETİN*

“I. Dünya Savaşı ve Mirası” konulu Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin öncülüğü ve ev sahipliği ile Çanakkale Valiliği'nin himayesi ve desteği ile gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte kongremize yerel ve ulusal birçok kuruluş katkı sağlamıştır. Çanakkale Belediyesi, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi, Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Trakya Üniversiteler Birliği üyesi olan Kırklareli, Tekirdağ ve Trakya Üniversiteleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi ve Türk Tarih Kurumu bunların başında gelmektedir.

4 Kasım 2014 tarihinde Tanıtım Toplantısı yapılan kongrenin Açılış Programı, 6 Kasım 2014 tarihinde ÇOMÜ Terzioğlu Yerleşkesi Troia Kültür Merkezi'nde Çanakkale protokol üyeleri, yerli ve yabancı katılımcılar, öğrenciler ve tarih meraklılarının yoğun bir katılımı ile gerçekleşmiştir. Düzenleme Kurulu adına Doç. Dr. Halil ÇETİN, ÇOMÜ Rektörü Prof. Dr. Sedat LAÇİNER ve Çanakkale Valisi Ahmet ÇINAR'ın açılış konuşmalarından sonra İngiltere'den Hull Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Jenny MACLEOD ile İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halil BAL açılış dersleri vermişlerdir. Akabinde Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi konulu fotoğraf ve belge sergisinin açılışı gerçekleştirilmiştir. Çanakkale Valisi Ahmet ÇINAR'ın kurdeleyi kesmesiyle sergi salonunda teşhir edilen belge ve fotoğraflar incelenmesi ile kongrenin sabah programı etkinlikleri son bulmuştur.

6 Kasım 2014 Perşembe günü öğleden sonra kongrenin bilimsel toplantıları Troia Kültür Merkezi'nin dört amfisinde eşzamanlı olarak sürdürülmüştür. Sanattan edebiyata, askeri tarihten toplumsal hayata kadar geniş bir konu zenginliği içeren 23 panel şeklinde düzenlenen kongrede yurtiçi ve yurtdışından gelen katılımcılar tarafından toplam 80 bildiri sunulmuştur.

Kongre çerçevesinde hazırlanan sosyal programlar arasında yer alan ve Çanakkale Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanan “Savaş-Tarih-Müzik Konseri” ÇOMÜ Anafartalar Kampüsü S. Demirel Konferans Salonu'nda 6 Kasım 2014 tarihinde

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı.

icra edilmiştir. “Çanakkale İçinde, Havada Bulut Yok” ve “Yanık Ömer” gibi türkülerin seslendirildiği konserde ses sanatçıları Can ELDEMİR, Filiz KAYA, Mehmet Ali EMİR ve Sedat ÇILGIN sahne almıştır. Bunun yanında 8 Kasım 2014 tarihinde TCG NUSRET mayın gemisi ile kongre katılımcıları Tarih Yolculuğu gerçekleştirmişlerdir. Gemi komutanı Deniz Yüzbaşı A. Burak KANDAŞ’ın “hoşgeldiniz” hitabı ile başlayan Gelibolu Gezisi, TCG NUSRET mayın gemisinin 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi’nin kazanılmasında kilit öneme sahip olan mayınları döktüğü güzergâh takip edilerek sürdürülmüştür. Mayınlara çarparak batan Irresistible, Bouvet ve Ocean batıkları üzerinden geçilerek Çanakkale Şehitler Abidesi önünde Şehitlere saygı duruşu gerçekleştirilmiştir. Saat 13:00’te Kabatepe Limanı’na gelen TCG NUSRET, ilk grup katılımcılarını bırakıp ikinci grup ile geliş güzergahını takip ederek Deniz Müzesi Komutanlığı’na ulaşmıştır. Bu arada gemi ile farklı zaman dilimlerinde seyahat eden katılımcılar yine iki grup hâlinde Gelibolu yarımadasındaki cephe ve şehitlikleri ziyaret etmişlerdir. Çanakkale’de gerçekleşen kongre, katılımcıların yaşadığı bu “Unutulmaz Tarih Yolculuğu”ndan sonra Eceabat Kaymakamlığı’nın verdiği akşam yemeği ile son bulmuştur.

Kongre programı, bildiri özetleri ve diğer bilgiler, satauk.comu.edu.tr WEB sayfasında yer almaktadır. Kongrenin videoları ise youtube.com adresine yüklenmiştir.

Prof. Dr. Ahmet CEVİZCİ'nin Ardından

Salih TOPRAK*

“Üçbin yıllık hesabını göremeyen karanlıkta yolunu bulamaz, günü gününe yaşar ancak.”
(Goethe)

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü başkanı değerli felsefeci Prof. Dr. Ahmet Cevizci hocamızı 1 Aralık 2014 tarihinde kaybettik. Hepimizin acısı büyük. Ahmet Cevizci hocamız gerek yazmış olduğu ve bugün bir çok felsefe bölümünde ve diğer bölümlerde ders kitabı olarak okutulan eserleriyle gerekse , yetiştirmiş olduğu çok sayıda öğrenciyle Türkiye’de felsefenin gelişmesi için önemli katkılarda bulunmuştur .

Prof Dr. Ahmet Cevizci'nin Hayatı ve Eserleri

Prof. Dr. Ahmet Cevizci 1959 yılında Bursa’da doğmuştur. İlkokul, ortaokul ve liseyi Bursa’da okuduktan sonra Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü’ne girdi. Felsefe lisansını 1982 yılında tamamlayan Cevizci, yüksek lisans tezinde Sokrates düşüncesini, Platon’un Sokratik diyalogları yoluyla inceledi. Doktora çalışmaları sırasında Fransız hükümetinden kazandığı bir bursla, 1989-91 yılları arasında Paris’te, Sorbonne Üniversitesi’nde doktora düzeyinde araştırmalar yaptı. 1991 yılında “Platon’un Bilgi Kuramı” adlı teziyle doktora derecesini aldı. 1996 yılında doçent, 2002 yılında da profesör oldu.¹

Ahmet Cevizci’nin belli başlı eserleri şunlardır: İlkçağ Felsefesi Tarihi [Asa Yayınları, 4. baskı, 2007], Ortaçağ Felsefesi Tarihi [Asa Yayınları, 2008, 3. baskı], On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi [Asa Yayınları, 2007, 2. baskı], Aydınlanma Felsefesi [Asa yayınları, 2008, 2. baskı], Etiğe Giriş [Paradigma Yayınları, 2002], Paradigma Felsefe Sözlüğü [Paradigma Yayınları, 6. baskı, 2006], Felsefe Terimleri Sözlüğü [Paradigma Yayınları, 2. baskı, 2003], Felsefe [Sentez yayınları, 2008, 2. baskı] adlı kitapların yazarı, Platon’un İdealar Kuramı Üzerine Araştırmalar [Gündoğan Yayınları, 1989], Metafiziğe Giriş [Paradigma Yayınları, 2001], Felsefe Ansiklopedisi 1. cilt [Babil Yayınları, 2003], Felsefe Ansiklopedisi 2. cilt [Babil Yayınları, 2003], Felsefe Ansiklopedisi 3. cilt [Babil Yayınları, 2005], Fel-

* Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

1 Ahmet CEVİZCİ, İlkçağ Felsefesi 2014:1 Say Yayınları

sefe Ansiklopedisi 4. cilt [Babil Yayınları, 2006], Felsefe Ansiklopedisi 5. cilt [Babil yayınları, 2007], Felsefe Ansiklopedisi 6. cilt [Babil yayınları, 2008] adlı eserlerin de editörüdür. Felsefe: Temel Kavramlar ve Kuramlar, K. Ajdukiewicz, [Say Yayınları 2007], Sokratik Hümanizm, L. Versenyi, [Sentez Yayınları, 2007], Platon'un Bilgi Kuramı, F. M. Cornford, [Gündoğan Yayınları, 1990], Felsefeye Giriş, N. Warburton, [Paradigma Yayınları, 2006], Menon, Platon, Yorumlu Çeviri [Sentez Yayınları, 2007], Phaidon, Platon [Gündoğan Yayınları, 1990], Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, D. West, [Paradigma Yayınları, 2001], Büyük Filozoflar, B. Magee, [Paradigma Yayınları, 2001], Postmodernizm ve Sosyal Bilimler, GR. Hollinger, [Paradigma Yayınları, 2005].²

Dünyanın giderek karmaşıklığa sürüklendiği günümüzde insan kendisini ve hayatını doğru istikamette devam ettirebileceği, hayatına anlam katabileceği bir görüşe sahip olmalıdır. Bu istikamette de devam etmesi için birçok şeye ihtiyacı vardır bunlardan en önemlilerinden birisi de felsefedir. İnsan bir felsefeye ihtiyaç duymaktadır. Felsefeye ihtiyaç duyması beraberinde felsefe yapmayı getireceği için en baştan felsefe tarihine ihtiyacı vardır. Felsefe tarihi, felsefenin en genel anlamda ne olduğunun, çeşitlerinin ve alt bölümlerinin genel olarak belirtilip, değerlendirilip ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda felsefe ve felsefe tarihi denince akla ilk gelen isimlerden birisi Prof. Dr. Ahmet Cevizci'dir. Prof. Dr. Ahmet Cevizci ülkemizde çeviri alanı ve telif çalışmalarıyla ünlenen ender insanlardan biridir. Prof. Dr. Ahmet Cevizci'nin Ortaçağ Felsefesi Tarihi, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Aydınlanma Felsefesi gibi birçok felsefe kitabı yazmış olması onun bir felsefe tarihçiliği geçmişinin olduğunun göstergesidir.

Prof. Dr. Ahmet Cevizci eğitimi, felsefe açısından sorgulayan çalışmaların yetersiz olduğuna dikkat çeker. Felsefi temelleri ve felsefe tarihi olmadan eğitim bilimlerinin de eğitimi anlamada yetersiz kaldığına vurgu yapmaktadır.³

Felsefe tarihini önemsemek gerektiğini düşünüyorum. Felsefe tarihi aslında her şey değildir; hatta çok şey bile değildir. Esas önemli olan felsefede bir yere gelebilmek; nakil düzeyini aşılıp, özgün felsefi düşünceler yaratabilmektir. Bununla birlikte, felsefe tarihi olmadan, felsefi düşünüşü dünyada yaratan ve geliştirenlerin nasıl düşündüklerini, hangi koşullar altında neyi kendilerine problem edindiklerini bilmeden de, bir ülkede felsefenin, en azından kurumsal olarak gelişmesi, doğrusu bana pek mümkün gözüküyor. Ülkemizde felsefe

2 Ahmet CEVİZCİ, İlkçağ Felsefesi 2014: 1 Sayı Yayınları

3 Ahmet CEVİZCİ, Eğitim Felsefesi 2011: 342 Sayı Yayınları

kültürünün gelişmesi yolunda, sıkı felsefe tarihlerinin bize epey bir katkı sağlayacağı inancındayım.⁴

Sözü felsefe tarihinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Ahmet Cevizci insanlara iki bin beş yüz yıllık düşünce tarihini açık ve anlaşılır bir şekilde sunmuştur. Prof. Dr. Ahmet Cevizci'nin özellikle Felsefe Sözlüğünü de Türkiye'de sözlük kavramının pek fazla gelişmediği ve kavram karmaşasının fazla olduğu bu dönemde bu sözlüğü başarıyla hazırlayarak Türkiye'de felsefenin anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır. Felsefe bilmek, filozofların söylediklerini ve felsefelerini bilmekle ve kullandıkları dili anlamakla mümkündür. Prof. Dr. Ahmet Cevizci'nin birçok eseri gibi Felsefe Sözlüğü'nde yol gösteren ender eserlerden biridir. Felsefe sözlüğü içerisinde 300'den fazla filozofun eseri ve 2500'den fazla felsefi terimi yer almaktadır. Bu ve bunun gibi birçok eserini başarıyla tamamlamış olan Prof. Dr. Ahmet Cevizci eserleriyle ve yazdıklarıyla hafızalarda yer etmiştir.

İşte Johann Wolfgang Von Goethe'nin de yukarıdaki sözde anlatmak istediği sadece bireylerin değil toplum ya da kültürlerin de felsefe tarihine duydukları ihtiyacı anlatmaktı.

Şair Johann Wolfgang Von Geothe'nin söylemiş olduğu bu sözü Prof. Dr. Ahmet Cevizci tam anlamıyla yapmıştır. O ilkçağ filozoflarının sorduğu sorulara, uğraştıkları problemlere kadar birçok konu üzerinde durmuş ve insanların anlaması için elinden geleni yapmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Prof. Dr. Ahmet Cevizci hayatını felsefeye ve düşünce dünyasına adanmış bir bilim insanıdır. Prof. Dr. Ahmet Cevizci çevresi tarafından çalışkan, kendini insan yetiştirmeye adanmış bir insan olarak tanınmıştır. Prof. Dr. Ahmet Cevizci'yi çevresi çalışkan, insanlığa faydalı olmaya çalışan birisi olarak tanımıştır. O elli beş yıllık yaşamının otuz yılını felsefeye adanmış büyük bir akademisyendir. Akademik hayatı boyunca yirminin üzerinde felsefe kitabı, ona yakın çevirisi ve birçok makalesi vardır. Aynı zamanda otuz yıllık zaman dilimi içinde birçok kez jüri üyeliğinde bulunmuş, kitap ve felsefe ansiklopedilerinde de hakemlik yapmıştır. İnsanlık tarihi için çalışkan bu ender insan yaşamı boyunca insanlığa hep faydalı olmak için çalışmıştır.

Felsefeye, bilime, insanlığa, öğrencilerine hayatını adanmış olan Prof. Dr. Ahmet Cevizci 1 Aralık 2014 Pazartesi akşamı ebediyete intikal etti. Felsefe camiası olarak büyük bir üzüntü içerisindeyiz. Dr. Ahmet Cevizci'ye Allah'tan rahmet, yakınlarına ve sevenlerine başsağlığı diliyoruz.

⁴ Ahmet CEVİZCİ, *İlkçağ Felsefesi 2014: 11 Sayı Yayınları*

Yayın İlkeleri

Sosyal Bilimler Dergisi, Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Yayın kurulunun kararıyla dergide farklı dillerde yazılmış çalışmalara da yer verilebilir.

Derginin amacı, sosyal bilimler alanında bilimsel araştırma ve incelemeleri yayımlamaktır. *Sosyal Bilimler Dergisi*'nde, çeşitli alanlarda yeni çıkmış bilimsel eserlerin tanıtımına ilişkin kitap değerlendirmeleri de yayımlanır. Makalelerin daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak ve sunulduğu toplantı ve tarihi açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazım kurallarına uygun olduğu Yayın Kurulu'nca tespit edilen yazılar iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, Yayın Kurulu yazıyı üçüncü hakeme gönderilebilir veya hakem raporları çerçevesinde nihai kararı verebilir. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan editoryal düzeltmeler yapabilir. Yazarlar, raporlarda katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeli ve yazılı itiraz hakkına sahiptir. Yayına kabul edilmeyen eserler, yazarlarına iade edilmez.

Yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazım Kuralları

Makalenin başında 100-150 kelimelik Türkçe ve İngilizce özet (Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığında) ile 4-6 kelimededen oluşan yine Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler bulunmalıdır. Makalenin İngilizce başlığı da "abstract"la birlikte verilmelidir.

Ana metin, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Makalelerin en çok 10.000 kelime civarında olması beklenmektedir. Kelime sayısının yetersiz olması halinde, makale değerlendirmeye alınmaz.

Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste ortalı olarak yazılmalı, tablo adı ise tablo numarasının karşısına her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere metinden 1 punto küçük yazılmalıdır. Tablo içindeki metinlerin yazı puntosu 10 punto olmalıdır. *Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır.* Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Resim adlandırılmasında, şekil ve tablolardaki kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimler, sayfa sayısı olarak makalenin üçte birini aşmamalıdır.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmeli, dört satırdan uzun alıntılar ise tırnak içine

alınmaksızın satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Atıflar, metin içinde aşağıdaki şekilde yazılmalı, eserin tarihinden sonra iki nokta üst üste koyularak, s. ya da ss. gibi kısaltmalar kullanılmadan sayfa numarası veya aralığı yazılmalıdır. Birden çok yazarlı yayınlarda, metin içinde ilk yazarın soyadı ve sonuna ‘vd.’ yazılmalıdır.

Metin dışında açıklama gereksinimi duyulan hallerde dipnot yerine metin sonunda “Notlar” başlığı altında son not sistemi kullanılmalıdır.

Atıf örnekleri: (Köprülü, 1944), (Köprülü, 1944: 15); (Brown, vd., 1998); (Usta ve Mahiroğlu, 2008: 11).

Kaynakçada, birden fazla yazarlı yayınların tüm yazarları belirtilmelidir. Yazarların ad ve soyadı yer değiştirerek belirtilmelidir. Eğer birden fazla yazar varsa ilk yazardan sonrakiler için ad ve soyad yer değiştirilmemelidir. Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

Kaynakça soyadına göre alfabetik sırayla ve aşağıdaki formatta verilmeli, ilk satır en baştan, izleyen satırlar 1.5 cm içeriden yazılmalı, her eser arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır. Kaynakça 11 puntoda yazılmalıdır. Eserlerin başına sayı, tire ya da madde işaretleri konulmamalı, ilk satır en baştan sonraki satırlar içeriden olacak şekilde yazarın soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır. İnternet kaynaklarında tüm bilgiler verilmeli, ardından tam adres ve kaynağa erişim tarihi belirtilmelidir:

Kaynakça Örnekleri

Kitap örneği

Huntington, S. P. (2002). Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması. İstanbul: Okyanus Yayınları.

Makale örneği

Reich, W. (1984). Psikanalizin Tarihsel Araştırmalara Uygulanması. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39 (1-4), 191-203.

Kitap bölümü örneği

Gibler, D. (2000). Alliances. Why Some Cause War and Why Others Cause Peace. John A. Vasquez (ed.), What Do We Know About War? New York: Rowman and Littlefield.

İnternet kaynağı örneği

Olsen, J. P. “Organizing European Institutions of Governance,” ARENA Working Papers, No 2, 2000. http://www.arena.uio.no/publications/wp00_2.htm (erişim tarihi: 17 Aralık 2007).

Tez örneği

Erkuş, L. (2009). Eğitim Fakültelerinin Akreditasyon Sürecine Hazır Olma Durumuna İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Yazıların Gönderilmesi

Yazılar hem elektronik ortamda (dergi e-mail adresine veya cd'ye kaydedilmiş olarak), hem çıktı olarak 2 kopya şeklinde yazar ismi ve iletişim bilgileri olmadan dergiye gönderilmelidir. Yazarların isim ve iletişim bilgileri dijital kopyada mutlaka bulunmalıdır.

Makalenin ilk sayfasında yazarın adı ve soyadı verilmeli, yazarın unvanı, görev yaptığı kurum ve iletişim bilgileri ise ilgili bilgiler (e-mail ve telefon gibi) sayfanın altında yıldızlı (numaralı değil) dipnot şeklinde verilmelidir.

Hakem sürecinden sonra, varsa istenen düzeltmeler yapılarak makale, en geç bir ay içinde hem dijital ortamda hem de çıktısıyla birlikte dergiye ulaştırılır.

Yazışma Adresi:

Sosyal Bilimler Dergisi Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 71450 Yahşihan Kırıkkale e-mail: sbd@kku.edu.tr

Sosyal Bilimler Dergisi

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 71450 Yahşihan / KIRIKKALE
e-mail: sbd@kku.edu.tr